

A PARLAMENTI VÁLASZTÓI JOG TERJEDELME A NAGYOBB EURÓPAI ÁLLAMOKBAN.¹

Közéletünket az újabb időben foglalkoztató nagy kérdések egyike kétségtelenül a parlamenti választói jog kiterjesztése; mostanában különösen emelte jelentőségét az, hogy talán korszakos politikai átalakulások küszöbén állunk. Azt hisszük, hogy ily körülmények közt hasznos munkát végezzünk, ha megismertetjük, hogy a választói jog² terjedelme a nagyobb európai államokban úgy a jogszabályok szerint, mint a valóságban,³ a modern államalakulás óta miképen fejlődött és milyen ma. Mielőtt azonban erre rátérnénk, meg kell állapítanunk, milyen kérdéseket ölel fel a választói jog terjedelme, elő kívánjuk adni az ezen kérdésekre vonatkozó nézeteket, érveket és ellenérveket, végre megfoglaljuk jelölni azokat a tényezőket, melyek nézetünk szerint a választói jog terjedelmét befolyásolják.

A választói jog terjedelme függ első sorban és alapjában *választói jog kellékeitől* még pedig: igenlegesen, a választói jog és illetőleg, a hol a törvények ezt a megkülönböztetést teszik, a választói jog gyakoroltatásának feltételeitől (állampolgárság,

¹ Természetesen csak a képviselői kamarákra terjeszkedünk ki, melyek kizárólag választás alapján alakulnak. Források: Concha Gy.: Politika I. k. 405—457. 1. Bpest, 1895. Dr. Reiner Zs.: A választási jog reformja. Bpest, 1904. G. Meyer: Das parlamentarische Wahlrecht. Berlin, 1901. Benoist: La crise de l'Etat moderne. Paris 1897.

² Mindig csak a parlamenti választói jog értendő.

³ A választási statisztikának államonként különböző feldolgozása nem tette lehetővé, hogy egyöntetű anyagot nyújthassunk; a mely adatok a tárgyalat államok mindegyikére megvoltak, azokat az alább következő táblázatokban összehasonlítólag feltüntettük.

bizonyos nem, kor, szellemi vagyoni képesítés, állandó tartózkodás stb.); nemlegesen, a választói jogból és illetőleg gyakorlásából való időleges vagy végleges kizárás feltételeitől (bizonyos, különösen katonai szolgálatban állás, önjogúság hiánya, bizonyos bűncselekmények miatt elítéltség stb.). — Ugyanazon kellékek mellett azonban szűkebb vagy tágabb a választói jog terjedelme a szerint, a mint a kellékekkel bíróknak fejenként csak egy, vagy pedig annak folytán hogy több helyen szavazhatnak (pl. fekvő birtok után) vagy mert bizonyos minősítés alapján némelyeknek (szellemileg vagy vagyoniilag kiemelkedőknek) közülök a törvény több szavazatot ad, több szavazatuk van, vagyis a szerint, a mint az *egyenlő vagy a többszörös szavazat* rendszere áll fenn. — Befolyással van azután a választói jog terjedelmére a választás *közvetlenségének* vagy *közvettségének*; nevezetesen a közvetett választási rendszer két irányban van hatással: az ösválasztókat (kik a képviselőt választókat választják) tekintve, a választói jog kiterjesztésére, a képviselőválasztókat tekintve, annak megszükitésére. — Nem ugyan magának a választói jognak, de (a mi végeredményében vele egyre megy, mert megnehezítése illuzóriussá teszi magát a jogot) a választói jog gyakorlásának terjedelmére befolyása van a *szavazás helyének*. Sőt itt a kapcsolat annyira szoros, hogy a választói jog kellékeinek leszállításával és a választóknak ennek folytán bekövetkező megszorodásával párhuzamosan szükségkép közelebb vitetik a szavazás helye a választókhoz. — Szintén a választói jog gyakorlásának terjedelme függ, ha nem is annyira, mint a szavazás helyétől, a *szavazás nyíltságától*, illetőleg *titkosságától*. Kétségtelen tény, hogy a titkos szavazás mellett több választó él jogával. — A választói jog gyakorlását természetesen még inkább fokozza a *kötelező szavazás*. — Végre hatásában befolyással van a választói jog terjedelmére a *választókerületeknek, illetőleg érdekképviselőknél s általában az osztályválasztási rendszernél a választó testületeknek megalakítása*. Míg a választókerületeknek a lakosság száma arányában való megalakítása minden szavazat hatását egyenlően biztosítja, addig a választókerületeknek ettől eltérő, a választótestületeknek pedig mindenféle megalakítása a szavazatok kisebb-nagyobb részét, a szerint a mint fokozatosan több-több választóra esik egy képviselő, hatásában lejjebb-lejjebb csökkenti. Lássuk már most az ezen kérdésekre vonatkozólag általában vallott nézeteket.

A választói jog kellékeire vonatkozó vélemények két fogalom

alá csoportosulnak; ezek: az *általános és a korlátolt választói jog*. Általános választói jog alatt értik ma azt, melynek kellékei csak az állampolgárság (ez a külön államokban való élés szükségképi következménye), a férfinem (a nőknek a választói jogból kizárása Európában ma még általánosnak mondható), bizonyos kor (az érett gondolkozásnak és cselekvésnek természetes feltétele) és esetleg bizonyos ideig tartó állandó tartózkodás (ennek, a hullámozó népességgel szemben a letelepedettnek súlyát emelő feltételnek csaknem mindenki megfelelhet). Korlátolt választói jog az, melynek ezeken kívül még más, különös kellékei vannak, első sorban bizonyos szellemi vagy vagyoni képesítés, azután valamely rendhez vagy felekezethez tartozás s egyebek. Kizárási okok a választói jog mindkét fajánál egyaránt szoktak lenni, de nagyobb jelentőségük a választói jog terjedelmére nincs. Az általános választói jognak az ember veleszületett természetes jogaként felfogása a tudományban ma már meghaladott álláspontnak tekinthető. A választás az egyénnek, mint az állam tagjának, állami szervi minőségben való részvétele az állam működésében és az erre való jog az egyént minden államban államtagi minőségénél fogva illeti meg. A valóságban ugyan a választói jog akként fog alakulni, a mint az állam tagjaiban az állami társadalom mindenkorai szükségletei kielégítésére való képesség és készség megvan,¹ de kétségtelen, hogy minél több egyén válik részesévé a választói jognak, annál inkább fognak az osztályérdekek háttérbe szorulni és az állami társadalom egészének, a mai nemzeti államokban tehát a nemzeti sajátosság által egybekapcsolt összes egyéneknek érdekei kielégítést nyerni. Még egy olyan épen nem progresszív irányú író is, mint G. Meyer, azt írja, hogy a birtok választói mindig hajlandók lesznek érdekeiket kizárólagosan irányadóul venni és hogy a német birodalom szociálpolitikai törvényei — a melyeknek közérdekű voltát mégis bajos volna talán elvitatni — alig jöttek volna létre az általános választói jog nélkül.² (Bizonyos, hogy nekünk ebből a szempontból elég, ha Németországban vagy másutt külföldön van általános választói jog, mert mi törvényeinket úgy is onnan kapjuk.) Az általános választói jog ellen felhozatni szokott érvek közül felsorolhatjuk, — bővebb indoklásra ezek nem szorulnak, — hogy heves pártküzdelmeket idéz elő, hogy az intelligens kisebbség elnyomására vezet, hogy a középszerúségeknek nyit tért és ezzel a

¹ Szerző: Az állami szervezet alapjai. Huszadik Század VI. évf. 1. sz. 62.1.

² G. Meyer id. m. 421. 1.

parlament színvonalat süllyeszti, hogy az alsóbb osztályok osztályérdekeit tolja előtérbe s végre, hogy az alsóbb osztályú választók könnyen befolyásolhatók. Külön kell azonban megemlítenünk egy ellenvetést, melyet főleg nálunk hangoztatnak; t. i. azt, hogy a nemzetiségek politikai súlyát növelné. Sokszor hallottuk emlegetni, de alaposabb kifejtését nem vettük. Már az 1874-iki választási törvény tárgyalásánál utalt rá, de részletesen nem nyilatkozott, Szapáry Gyula belügyminiszter. Erre Mocsáry Lajos azt felelte, hogy nem tudja mi a különbség, ha 3—4 ezer vagy 7—8 ezer nemzetiségi választó választja ugyanabban a kerületben ugyanazt a képviselőt.¹ A függetlenségi és 48-as párt, mely ugyan az utóbbi országgyűléseken felvette programjába a választói jog kiterjesztését, minden alkalommal óvakodott az általános választói jog említésétől. Egész szokatlan e téren dr. Kmety Károly bátor hangja, ki azt írja, hogy a nemzetiségi veszély csak ürügy az általános szavazati jog ellen, melyet a magyar államiság érdekében üdvösnök kell nyilvánítanunk, melyet tehát bátran a nemzeti politika zászlójára írva követelhetünk.² A mi nézetünk e tekintetben az, hogy minden szeparatistikus törekvéssel szemben a nagy tömegek érdekkapcsolata a legjobb egyensúly. Ezért tört lándzsát Bismarck az általános választói jog mellett; így akarta a birodalmi egységet a kis államok partikularisztikus törekvéseivel szemben megtámasztani. — Az általános választói jogot korlátozó leggyakoribb feltétel a vagyoni census, melyet a vagyonosoknak az állam boldogulásában fekvő nagyobb érdekével és nagyobb teherviselésével indokolnak. A mi az elsőt illeti, az igaz; csak-hogy ép a vagyonosak osztály politikája a legfőbb okozója annak, hogy az alsóbb osztályok az uralkodó társadalomnak államilag szervezett egészével kevesebb szolidaritást éreznek, a mi kétségkívül meggyöngíti az állami társadalom erejét; a teherviselési érv ellen, miután a census mindig az egyenes adószolgáltatáson nyugszik, azt hozzák fel és nem alap nélkül, hogy az állami szolgáltatások túlnyomólag nagyobb terhe a közvetett (fogyasztási) adószolgáltatás és a katonai szolgálat, ezek pedig ép az alsóbb osztályokat terhelik jobban. Egyébként igen nehéz a census határát megállapítani; ha magas, nagyon sok polgárt zár ki, ha alacsony, hatástalan. Egy enyhébb faja a vagyoni censusnak az

¹ Képvh. N. 1872-75. XI. k. 165. 1.

² Egyetértés 1904 decz. 25-iki szám.

Angliában meglevő megadóztatott önálló háztartás feltétele, mely azonban szorosán össze van forrva az ottani sajátos birtok-, illetőleg lakásviszonyokkal. Az értelmi census a művelt elemnek, főleg ott, ahol vagyoni census van, ennek ellensúlyozására kíván nagyobb súlyt biztosítani. E censusnak is különben az a baja, ha magas, nagyon sokat kizár, ha alacsony (olvasás-írás feltétele), nincs sok jelentősége, különösen ma, mikor a kötelező elemi oktatás az u. n. kultúrállamokban csaknem általánosnak mondható; de meg a közéleti érettségnek értelmi kulcsát nagyon bajos megállapítani; nagy kérdés, hogy az olvasni-írni tudás még ma is egyáltalán feltétele-e. A rendi korlát már elenyészőben van, a felekezeti már meg is szűnt. — Ugyanúgy, mint a census, a vagyoni és értelmi kiválóság súlyának nagyobbítását célozza a *többszörös szavazat* rendszere, akár csak mintegy véletlenül legyen meg, a több kerületben való minősítés érvényesíthetése által, mint Angliában, akár rendszeresen szervezve, mint Belgiumban és bizonyos tekintetben Ausztriában. Mértékére nézve is ugyanaz áll; ha a többszörös szavazatok száma kevés (2—3), hatása olyan, mint az általános választói jogé, ha sok (10—20), magas censusként hat. — *Közvetlen választás* az, melynél a választói joggal bírók valamennyien a képviselőre szavaznak, *közvetett* az, melynél a választói joggal bírók (ez esetben ösválasztóknak szokták őket nevezni) maguk közül bizonyos számú egyént (képviseleválasztót) választanak és ezek szavaznak azután a képviselőre. A közvetett választás annak a feltevésnek a szülöttje, hogy a nagy tömeg alkalmas ugyan arra, hogy saját közvetlen környezete köréből a legalkalmasabbat kiválassza, de arra már nem, hogy a képviselőjelöltek közül felismerhesse a legkiválóbbat; ennél fogva elméletileg célja a legintelligensebb képviseletet, a gyakorlatban azonban inkább (miután vagy csak részleges az alsóbb osztályokra, mint Ausztriában, vagy az osztályválasztással van kombinálva, mint Poroszországban) osztályuralmat biztosítani. Előbb-utóbb vagy teljes közömbösségre vezet (a közvetlen választásoknál az ösválasztóknak alig 10—20 %-a szavaz), vagy pedig az ösválasztók megerősödése esetén utasítási rendszerré alakul; mindkét eset megszűnéséhez visz. — A választás minél teljesebb keresztülvitele azt kívánja, hogy a *szavazás helye* minél közelebb hozassák a választóhoz. De kényszerűvé válik e kívánság, a választói jognak a lakosság széles rétegeire való kiterjesztésével; egyrészt azért, mert nagy tömegek a választási aktusra egy helyre amúgy sem központosíthatók, másrészt mivel

a szegényebb elem csak így élhet választói jogával; a fuvarozási költség megtérítése ugyan lehetővé teszi a szegényeknek is távolabb fekvő szavazási helyre eljutását, de tág teret nyit a vesztegetéseknek. Ezért ma általános követelés a községenként való szavazás. — Számos az érv és ellenérv a *nyílt és titkos szavazás* mellett és ellen. Ezeket a túlnyomóan követelt titkosság körül fogjuk csoportosítani. A titkosság mellett felhozzák, hogy a gazdaságilag gyengébb osztályoknak egyedül teszi lehetővé a szabad akaratnyilvánítást, megszünteti a vesztegetéseket, kevesbbíti a szavazástól tartózkodók számát, biztosítja a választás nyugodt lefolyását; ellene, hogy ellenkezik a közélet nyilvánossági elvével és a népet jellemtelenségre neveli. Az előbbi érvek nagyobb súlyát mutatja a titkos szavazás terjedése. — A *kötelező szavazás* követelése egy elvi alapból indul ki, t. i. a választói jog közkötelességi természetéből, de mozgatója voltaképp a birtokosok osztály politikája, mely itt a réven visszaakar valamit nyerni abból, a mit az általános választói jog behozatalával elvesztett a vámon; a kötelező választástól várják ugyanis a mérsékeltebb, de a közélet iránt közömbösebb elemek túlsúlyának biztosítását a sokkal mozgékonyabb radikális elemekkel szemben. De a kötelező szavazással, melynek hatását természetesen csak büntető sanctio biztosíthatja, csak a formális szavazást lehet elérni, a valóságos részvételt a nyílt szavazásnál sem és még kevésbé a titkosnál. Belgiumon kívül nem is talált elfogadásra. — A modern állam állampolgársági kötelekre alapított képviselétét elvileg más alapra, mint a népességre helyezni nem lehet; ennélfogva a *választókerületek* a lakosság száma arányában állapítandók meg. Persze a lakosságnak a választókerületekben való állandó változása — mely melleleg megjegyezve mindig retrograd irányban hat, a mennyiben a néptömrőlési csomópontokban, tehát ott, hol a nemzet életerejé erősebben lüktet, a képviselét intenzitását (az 1 képviselőre eső választók számának növelésével) ¹ csökkenti, — a választókerületeknek időnként való újra beosztását kívánná. A képviselőknél minden más módon való elosztása, így adóosztályok szerint, mint Poroszországban, vagy érdekképviselét (egyhivatásúak: földbirtokosok, iparosok és kereskedők stb. egybefoglalásával) alapján, mint Ausztriában, kiváltságos osztályuralmat biztosít az állami

¹ Budapesten a VII. ker. képviselőjére esik 175 934, a 9 fővárosi képviselőre pedig 774.045 lakos. Budapest székesfőváros Statisztikai évkönyve, szerk.: dr. Thirring Gusztáv, 1902. 14. 1.

társadalom közösségi érdekeinek rovására. Érdekképviselet kétségtelenül lesz azért minden parlamentben, sőt *minden parlamenti képviselet érdekképviselet*, mert ha, a mint G. Meyer csak az érdekképviseleti rendszerre mondja,¹ tízszer is az áll az alkotmányban, hogy a képviselő a nép képviselője, tényleg mégis mindegyik érdekcsoportja képviselőjének tekinti magát. Csakhogy ez az érdekképviselet nem törvényhozási utón történt mesterséges beosztáson nyugszik, hanem az egész társadalmat mozgató érdekek harcából alakul ki és nem kiváltságos helyzetek megrögzítésére irányul, hanem az érdekharczon keresztül az érdekek összeegyeztetésére, a társadalom boldogulására.

Ha az előadott nézetek közül némelyik a választói jog lényegéből folyik is (mint pl. a szavazás helye megközelítésének lehető könnyítése), azok mégis többé-kevésbé kapcsolatban vannak nemcsak bizonyos államfelfogással, hanem bizonyos rendi vagy osztályfelfogással is. Mellőzve már most mindenféle ilyen szempontokat, nézzük azt, hogy a választói jog terjedelmét a vázolt keretben miféle tényezők befolyásolják, illetőleg a választói jog terjedelmének alakulására nézve az állami társadalmak életének megfigyelése alapján milyen tényeket állapíthatunk meg. És látni fogjuk a következőket: A választói jog terjedelme olyankor szélesedik ki, kellékei akkor szállnak le a minimumra, a mikor vagy az uralkodó társadalom kitágul, érdekkörét megnagyobbítva, mint az a rendi államoknak az állampolgári kötelék alapjára való áthelyezkedésénél mindenütt történt, vagy pedig a mikor az állami társadalom létérdeke minden rétegének összműködésére szorul, akár nagyobb expansio kifejtése végett, mint a német egység megteremtésénél, akár valamely környező társadalmi alakulattal szemben való védekezésre, mint ma hazánkban; az ilyen döntő pillanatokban az osztály érdekek mindenütt háttérbe szorulnak. A választói jog megszükitése, illetőleg megszerzése feltételeinek megnehezítése pedig, bár ez a reakció nem mindig áll be, akkor szokott bekövetkezni, a mikor a krízis elmúltával a hatalmasabb osztályok ismét rávetik magukat a helyzetnek kiaknázására, az esetleges sikernek lefoglalására; ezt a francia és angol választói reformok története világosan mutatja. A titkos választás a választói jog kiterjesztésére irányuló követeléseknek mindig függeléke, hisz az alsóbb osztályok választási szabadsága biztosításának tekintetik; de míg a választói jog kiterjesztésére

¹ G. Meyer id. m. 432—433. 1.

való törekvés sokszor kompromittálni kénytelen a politikai hatalom birtokában levő elemekkel, — ily kompromisszum jellege van a többszörös szavazatnak Belgiumban és az általános választói jogon alapuló V. kúria beiktatásának az osztrák érdekképviseleti rendszerbe — addig a titkos választás, mint a választói akaratnyilvánításnak kétségtelenül legszabadabb formája, nem igen utasítható vissza. A közvetett választás a már kifejtett okoknál fogva minden választási reform alkalmával szinte önként értetőleg elejtetik. A választókerületek alakításánál, bár itt a népesség alapul vétele ma már alig mellőzhető, szintén érvényesülhet valamikép az osztályuralom, természetesen még inkább érdekképviseleti választótestületek alakításánál, a mivel némelyek az általános választói joggal bírótat szervezhetni vélik. Ezek után áttérhetünk a konkrét választói jogokra.

*Franciaország.*¹

Az 1789-iki francia nemzetgyűlés még rendi alapokon gyűlt egybe: a nemesség, a papság és a harmadik rend (az egyéb népesség) képviselőiből, kik közül az utóbbiak — és ez a harmadik rend súlyának erős emelkedését mutatja — ezúttal már annyian voltak, mint a másik két rend képviselői együtvéve. A harmadik rend, miután a másik két rendnek csatlakozásra bírására irányuló kísérletei meghiúsultak, de néhány papnak ülésin való megjelenésével többségre tudott szert tenni, az 1789. május 5-én megnyílt rendi gyűlést június 17-én nemzetgyűlésként megalakultnak jelentette ki. És ezzel hatalmas lendületet vesz a polgárságnak a közhatalomért való harcza, melynek változó fordulatait élesen jelzi a parlamenti választói jog mindenkori terjedelme, a mely, mint látni fogjuk, a szerint lesz tágabb vagy szűkebb, a mint a polgárság anyagilag és szellemileg erősebb elemei érdekeik kielégítése végett a gyöngébbekre és a munkásosztályra támaszkodni, velük szolidaritásba lépni kénytelenek, vagy a kivívott helyzet kiaknázásánál előlük elzárkózni tudnak. A nemzetgyűlés az 1789. október 1-én a király elé terjesztett, de a király részéről csak 1790. február 4-én elfogadott alkotmányban a törvényhozás szervévé a nemzet-

¹ G. Meyer id. m. 42 - 78 , 84—105., 159—169. 1. m. Hauriou: Précis de droit administratif et de droit public general. Paris 1901. 333—340. és 424—427 i. Journal de la société de statistique de Paris nr. 12. dec. 1904. 421—425. 1.

gyűlést teszi, melynek szervezetét az 1789. december 22-iki és néhány kiegészítő törvény állapította meg. Mindezen rendelkezéseket azonban csekély módosítással átvette az 1791. szeptember 3-iki alkotmány, mely szerint a nemzet részvétele a nemzetgyűlésben a következő: Szemben azon törekvésekkel, melyek a választói jogot minden állampolgár természetes jogának tekintve, a képviselőt a lakosság számához kívánták arányosítani, az alkotmány *a képviselőt háromféle alapra* helyezte, u. m. területre, népességre és adóalapra; még pedig olyképpen, hogy elvül elfogadva azt, hogy a képviselők száma kilenczszor akkora legyen, mint a departementoké, a képviselők (745) első harmadát (247) a departementok közt egyenlően (mindegyikre hármat, a departement számba menő Paris kivételével, mely ez alapon csak egy képviselőt nyert), a második harmadot (249) a departementok lakosságának az összlakossághoz való arányában, a harmadik harmadot (249) a departementok egyenesadószolgáltatásának az összegyenesadószolgáltatáshoz való arányában osztotta meg. A választói jog terjedelmének megállapításánál is már erős pártja volt az általános választói jognak, melynek hívei, első sorban Robespierre, követelésüket az emberi jogok kijelentésére alapították, mely maga ismét a természetjog gyümölcse volt; de ekkor a nemzetgyűlésben még túlsúlyban lévén a polgárság érdekeit mérsékelt reformokkal biztosíthatni vélő polgárok, ezek egyrészt az utolsó rendi gyűlés választói jogát szabályozó 1789. január 24-iki királyi rendeletnek, másrészt a sokak által mintául vett angol parlamenti választói jognak hatása alatt, mely mindkettő ismerte a censust, a választói jogot, bár igen széleskörűen, mégis mérsékelt censusal állapították meg. A *választói jog kellékei* ugyanis: 1. az állampolgárság, 2. a férfinem, 3. a 25 éves kor, 4. egy éven át való lakás a kantonban vagy városban, 5. háromnapos munka értékének (ezt a törvényhozás állapítja meg hat évenként) megfelelő egyenes adó fizetése, 6. cselédi viszonyban nem állás (a függetlenség érdekében), 7. a nemzetörtség jegyzékébe való bevezetés. 8. a nép, a törvény és a király iránt való hűségre, valamint az alkotmány fentartására a polgáreskünek letétele. Függsz a választói jog csőd vagy fizetéseképtelenség esetén és vád alatt levőkre nézve. *A választás* a régi rendi választások módjára *közvetett*. *A szavazás titkos*, a mi részben már a rendi választásoknál is megvolt; *az ösválasztások* a nagyobb városok kivételével *kantononként* (a helyi befolyások

gyöngítése végett), a *képviselők választása a departementok székhelyén* megy végbe.

De a választói jognak széles alapokra helyezése felé való első lépés után a nemzetgyűlés csakhamar megtette a másodikat és hatalmasabbat is. Előidézője az 1792 augusztus 10-iki felkelés volt, melynek következtében a nemzetgyűlés ideiglenesen letette a királyt és elhatározta egy nemzeti konvent összehívását és mindjárt meg is hozta a konventi választásokra vonatkozó 1792 augusztus 11-iki törvényt, mely a *képviselők* számát és a departementok közt való *megosztását*, valamint a *közvetett* és *titkos választást* megtartotta, de a választói jog terjedelmére nézve már a nemzetgyűlési ellenzék demokrata eszméit juttatta diadalra, a mennyiben a census mellőztetett, a korhatár pedig azzal az indokolással, hogy a kire a haza védelme van bízva, a választásoktól sem zárható ki, leszállított 25 évről 21 évre. A *választói jog kellékei* csak: 1. az állampolgárság, 2. a férfi nem, 3. a 21 éves kor, 4. a kantonban való egy évi lakás, 5. saját munkából vagy jövedelemből élés, 6. cselédi viszonyban nem állás, 7. a szabadság és egyenlőség fentartására vagy védelmében való meghalásra az eskünek letétele. A választók száma ezzel körülbelül 7 millióra emelkedett 4 millióról, de a nagy terrorizmus miatt több mint 6 millió választó nem élt jogával.

Még szélesebb alapra helyezte a választói jogot maga a konvent, a mely miután a királyságot végleg eltörölte és királylyal is végzett, kidolgozta az új alkotmányt. A konvent 1793 június 24-iki alkotmánya már a *képviselőket* pusztán a *lakosság száma arányában* osztja meg, még pedig 40,000 lakosra egyet (összesen kb. 750) és e végből külön választókerületeket alakított. A *választói jog kellékei* már csak: 1. a polgárjog (ez 21 éves korhoz volt kötve és megszerzése nagyon megkönnyítetett, úgy hogy szinte minden idegen elnyerhette), 2. a férfinenem, 3. a kantonban való 6 hónapi lakás; a cselédek azonban erősen függő helyzetük miatt most is kizárattak. A *választás közvetlenné* tétetett azzal az indokolással, hogy ez egyedül felel meg a demokrata elveknek, különösen a többségi elvnek és egyedül juttatja kifejezésre az általános akaratot; a közvetett választás csak mesterséges többségeket teremt. Az egyes választóra bízott, hogy nyilvánosan *élőszóval*, vagy *titkosan* szavazólappal szavazzon; az előbbi mellett a szabad alkotmánynak megfelelőbb volta hozatott fel, az utóbbi mellett az, hogy nagyobb függetlenséget biztosít. A *szavazás kantononként* volt végzendő.

Ez a reform azonban a papíron maradt, mert a konvent az alkotmány életbeléptetését elhalasztotta a békéig és kimondta, hogy addig forradalmi kormányzat legyen, melyet a konvent és a jóléti bizottság gyakorol. Uralmuk — a rémuralom — 1894 július 28-án (thermidor 10) ért véget Robespierre bukásával. Most a hatalom ismét visszaszáll a konventra, mely új alkotmánytervet készít.

A konvent második alkotmánya, az 1795 augusztus 22-iki (III. év fructidor 5-iki) u. n. direktoriális alkotmány (nevét onnan nyerte, hogy a végrehajtó hatalmat öt direktorra bízta), melyet a nép 1 millió 57 ezer szóval 50 ezer ellen elfogadott, az elsővel szemben a rémuralom erős visszahatását tünteti fel. A törvényhozó szerv az öregek (250) és az ötszázak (500) tanácsából áll. *A képviselők* (mindkét testületi) departementonként *a lakosság száma arányában* osztatnak meg. *A választói jog kellékei:* 1. a polgárjog (ez most a 25 éves korhoz és [háborúviseltek kivételével] valamelyes egyenes adó fizetéséhez köttetett, továbbá a polgárjegyzékbe való bevezetéshez, melynek feltétele az olvasni, írni tudás volt), 2. a férfinem, 3. a kantonban való egy évi lakás. A kire választási vesztegetés bizonyul reá, első esetben 20 évre, visszaesés esetén mindenkorra elveszti választói jogát. A választói jog terjedelme tehát általában az 1791-iki alkotmányéhoz hasonló. A megszükités mellett az hozatott fel, hogy így érhető el a legjobbak uralma; az általános választói jognak pedig alig volt szószólója. És újra alkalmazást nyert a *közvetett választás* is, melyet ezúttal a választások szabadsága és tisztasága érdekében követeltek. Ugyanezen okokból a *szavazás* ismét kötelezően *títkossá* tétetett és ezentúl az is maradt a mai napig; a *kantononként való szavazás* megtartatott.

Az 1799 november 9—10.-iki (brumairei) államcsinnel, a melylyel Bonaparte a közhatalmat magához ragadta, a parlamenti választási rendszer Franciaországban eltűnik és Napoleon alatt, nem is éled fel újra, csak 1815-ben a 100napos uralomban; ekkor a választói jog a polgársághoz és a 25 éves korhoz köttetett. Napoleon törvényhozó testének tagjait a szenátus nevezte ki a jelölési lajstromokból, melyek eleinte az általános választói jog elvei szerint, majd később (1802 óta) a vagyonszámba osztályok kedvezésével állították egybe.

Napoleon bukása után az 1814 június 4-iki charte visszaállította ugyan a parlamenti választási rendszert, de a választói jog terjedelmét jóval megszükitette. Így akarta a

forradalom által uralomra jutott polgárság vagyonosabb része, a küzdelemben szövetségesei, a kispolgársággal és a munkásosztálylyal szemben politikai befolyását és a most már érdekében levő békés fejlődést biztosítani.¹ A charte szerint a departementok *képviselőik számát* megtartják. A *választói jog kellékei*: 1. a polgárjog, 2. a férfinem, 3. a 30 éves kor, 4. 300 frank egyenes adó fizetése. A charte szűkszavú rendelkezéseit részben módosította, részben kiegészítette a választásokat elrendelő 1815 július 13-iki *Ordonnanz*. A választói jog kellékei közül a korhatárt leszállította 25 évre; a választást pedig részben tette közvetetté olyképp, hogy az arrondissementok választó testülete annyi képviselőt jelölt, a hány a departementra esett, a departementok választó testülete (az előbbiektől alakult) pedig választotta a képviselőket, de a jelöltek felét meg kellett választania. Ekkor a 29.574,963 lakosságból 71,622-nek (0,24%) volt választói joga. Az ezen alapon végbement választásokból kikerült kamara elé a kormány egy törvényjavaslatot terjesztett, mely a választó testületek tagjaivá egy sereg hivatalnokot a törvény erejénél fogva kívánt tenni, a javaslatból azonban törvény nem lett. A választói jog kellékeire nézve teljesen a charte alapján áll (csak a censusnál a feleség és a nem önálló gyermekek adójának beszámítását is megengedi) az 1817 február 5-iki törvény, mely azonban *közvetlenné* tette a *választást*, mivel a választói jog megszorítása folytán annyira megcsappant a választók száma, hogy a közvetett választás létjogosultságát elvesztette; ugyanez okból a szavazás a departementok székhelyére koncentráltatott.

A mindjobban erősbbödő nagy tőkének és a vele kapcsolatban súlyában ismét megnövekedő nagy földbirtoknak ez a szűkkörű választói jogból pedig természetesen következő reform nem tetszett, sőt keveselte maga a charte által biztosított befolyást is. A nagy vagyon túlsúlyának biztosítására irányult törekvések sikerét jelzi az 1820 június 29. törvény, mely a *kettős szavazati jogot* teremtette meg; nevezetesen elrendelte, hogy az eddigi képviselőket (258) az arrondissementok választó

¹ *Benjamin Constant* szerint a közérdek megítélésére szabad idő keli és ezt csak a birtok nyújtja. A munkásosztályoknak adott politikai jogok élvezete számukra a csábítás, az állam számára a rendetlenség forrása. A birtokosok — de nem szabad a birtoknak nagyon kicsinek lennie — többsége azonban mindig a rend, az igazságosság és az államfentartás elveiért fog helyt állani. — Meyer id. m. 85. 1.

testületei válasszák az arrondissementok székhelyén, míg 172 új képviselőt a departementokét a departementok székhelyén; az előbbieket az arrondissement összes választóiból, az utóbbiak a departement választóinak a legtöbb adófizető negyedéből állanak; ezeknek tehát kettős szavazatuk van (egy az arrondissement és egy departement választó testületében). Ezzel a választási rendszerrel aztán sikerült a szűkkörű választói jog mellett is bekerült szabadelvű elemeket a legközelebbi választáskor, 1824-ben, a kamarából kiszorítani. A reakció azonban, a mely most teljes virágzásába jutott, nemsokára újra fölélesztette az ellenzéket, mely az 1827-iki választásoknál már többséget nyert, az 1830-iakban pedig teljes diadalt aratott. De a király ezen eredményben nem nyugodott meg, hanem a kamarát újból fölmozdította és az 1830 július 25-iki ordonnanz-szal a választói jogra nézve a charte rendelkezéseit, az eljárásra nézve pedig az 1815 július 13-iki ordonnanz részben közvetett választását állította vissza. A király alkotmányellenes rendelkezései folytán kitört forradalom — mely ezúttal a liberális polgárság forradalma volt a reakció ellen — azonban megakadályozta ezen rendelet életbelépését.

Az 1830 augusztus 7-iki charte és a vele kapcsolatos 1831 április 19-iki törvény a választói jogon lényeges változtatásokat tett. A *képviselők* számát emelte (459-re) és a törvényben megállapított *külön választókerületek* közt osztotta meg őket. A választói jog terjedelmének megállapításánál természetesen a polgári jellegű forradalom győzelmének megfelelően, a középvagyon és az értelmiség érvényesült. A *választói jog kellékei*: 1. a polgári és politikai jogok birtoka, 2. a férfinem, 3. a 25 éves kor, 4. 200 frank egyenes adó fizetése, a departementi és községi pótdók (centimes additioneis) hozzászámításával és a feleség s nem önálló gyermek, valanint özvegyeknél és elvált asszonyoknál egy fiú, unoka, vő vagy unoka férje adójának beszámításával. Az adócensus tehát a jómódú középpolgár tehetőségéhez viszonyított. Ezenkívül az értelmiség címén az adócensus 1. az Institut tagjainál, 2. az 1200 frank nyugdíjú és a választókerületben 3 éve lakó tisztelnél 100 frankra szállított le, (a kormány javaslata a szellemi censust tágabb körűvé és adófizetéstől függetlenné akarta tenni). Ily módon a választók száma 166,583-ra (a 32.569,223 lakosnak 0,51%-a) emelkedett. A *választás* ismét *közvetlen* lett. A szavazás a *választókerületben egy helyen* történt.

A júliusi forradalom ugyan a közhatalomban részesedők körét a középpolgársággal kitágította, de ezzel csak megerősítette a vagyonos polgári osztály uralmát, a mely most osztályérdekeit annál ridegebben érvényesíthette és érvényesítette is. Ezen osztályuralom ellen már a harminczas évek vége felé erős mozgalom támadt, melynek egyik főtörekvése a választói jognak kiterjesztése; a mérsékeltebbek csak a censust kívánták leszállítani, a radikálisabbak az általános választói jog követeléséig mentek. A negyvenes évek folyamán ez a mozgalom erejében már annyira megnövekedett, hogy csak egy szikra kellett, mely a reform híveiben felgyülemlett gyújtóanyagot felrobbantsa. Ez a szikra 1848 februárjában ki is pattant. A választói jog kiterjesztése érdekében Parisban tervezett egyik bankettet a kormány eltiltotta, a mire kitört a forradalom; a király leköszönt, a köztársaság kikiáltott és a forradalmi kormány, természetesen az általános választói jog alapján, alkotmányozó nemzetgyűlést hívott össze.

A nemzetgyűlési választásokat szabályozó 1848 márczius 5-iki d é c r e t a *képviselőket* (900) a departementok közt a *lakosság száma arányában* osztja meg; a *választói jog kellékei*: 1. az állampolgárság, 2. a férfinem, 3. a 21 éves kor, 4. a köz-
éégben 6 hónapon át való lakás, 5. a polgári jogok élvezete; a *választás közvetlen*, a *szavazás* pedig ismét *kantononként*, mely azonban több szavazó-kerületre is volt osztható, a departement összes képviselőire egy szavazólappal történik; a választók száma ezzel 240,983-ról (1846) 8.220,664-re (a 35.574,553 lakosnak 23,11%-a) szökött fel. Az 1848 márczius 4-iki d é c r e t rendelkezéseit átvette az 1848 november 4-iki alkotmány és az 1849 márczius 15-iki választási törvény is, az utóbbi csak néhány kizárási okot állapított meg.

A februári forradalom ugyan végeredményében a polgári osztály uralmát nem döntötte meg, de az általános választói jog többé kiküszöbölhető nem volt; népszerű voltára támaszkodott III. Napóleon császársága, a helyébe lépett köztársaság pedig csak rajta épülhetett fel. Még egy kísérlet azonban történt megszorítására. Az 1849 óta a törvényhozás rendes szervévé lett nemzetgyűlés többségében a munkásosztálynak a februári forradalomban való szereplése, mely egyébként igen zavaros volt és a munkásság nagy szervezetlenségéről tett tanúságot, aggodalmakat keltett az általános szavazati joggal szemben és ennek eredménye volt az 1850 május 31-iki törvény, mely a

választói jog kellékévé a községben való 3 évi lakást kívánta az eddigi 6 havi helyett és ezenfelül a 3 évi lakás igazolását is megnehezítette, úgy hogy nemcsak az átfutó népességet, a mely ellen a rendelkezés tulajdonkép irányult, zárta ki a választói jogból, hanem igen sokat letelepültek közül is; legjobban mutatja ezt, hogy a választók száma leszállt 6.709,540-re (a 35.678,016 lakosnak 18,81%-a). Napóleon 1851-iki államcsínyjével azonban, melyben ezen törvény népszerűtlensége nagyban segítette, ismét helyreállította az előbbi jogállapotot; ezzel a választók száma ismét 9.836,043-ra (a 35.953,984 lakosnak 27,36%-a) emelkedett. A választói jog további szabályozását az 1852 január 14-i ki alkotmány és az 1852 február 2-iki décret organique tartalmazzák, melyeket néhány senatus consulte módosít és kiegészít. *A képviselők a lakosság, illetőleg a választók száma arányában* osztatnak meg (később e műveletet a császár végezte), még pedig 35,000 választóra jut egy, de 25,000, utóbb 17,500 fölös választó után egy további képviselő jár (a képviselők száma 261 volt); a departementok választókerületekre osztattak. *A választói jog kellékei* (mint 1849-ben): 1. az állampolgárság, 2. a férfinem, 3. a 21 éves kor, 4. a polgári és politikai jogok élvezete; a névjegyzékbe való felvételhez a községben való 6 havi tartózkodás szükséges; az önjogúság hiánya, a esőd és bizonyos büntetések kizáró okok. *A választás közvetlen.* A szavazás községenként történik (ez a mellett, hogy népszerű volt, a hatósági befolyást is könnyebbé tette).

A választói jog ezen szabályozását megtartotta az 1870 május 21-iki alkotmány is (csak eleinte a kantononként való szavazáshoz akartak visszatérni); ugyanezen elvek szerint gyűlt egybe az 1871-iki alkotmányozó nemzetgyűlés és ugyanezen elveken áll az 1875-iki alkotmány is, mely a mai választói jognak az alapja. Maga az 1875 február 25-iki alkotmány-törvény csak az általános választói jog elvét proklamálja; a részleteket az 1875 november 30-iki törvény tartalmazza, melyet utóbb az 1885 június 16-iki, 1889 február 13-iki, 1893 június 22-iki és 1898 április 6-iki törvények egészítettek ki. Ezek szerint ma a választói jog terjedelmével kapcsolatos rendelkezések a következők: *A képviselők (575) a lakosság száma arányában* vannak megosztva; a választókerületek alapjául a járások (arrondissements) szolgálnak; a mely járás lakossága nem haladja meg a 100,000 lelket, egy képviselőt, a melyiké meghaladja minden további 100000

illetőleg a fenmaradó töredék után egy újabb képviselőt választ a e végből a járás több választókerületre oszlik. *A választói jog kellékei:* 1. az állampolgárság, 2. a férfinem, 3. a 21 éves kor; a választói jog gyakorlásának feltétele: a község választói névjegyzékébe való felvétel, melynek ismét feltételei a választói jog kellékein kívül a községhez való következő viszonyok egyike: *a)* a községben való letelepedettség (domicile reel), *b)* legalább hat hónapi lakás (residence) a községben, *c)* közhivatalnokoknál és az állam által elismert vallások lelkészeinél a községben való lakás, ha az otlakás kötelező; *d)* a négy egyenes adó (a telek-, személyi és ingó-, ajtó- és ablak, ipar [szabadalmi] adó) vagy a természetes szolgáltatások az évi jegyzékében foglalt adózónak a községben való lakása vagy az ilyen, de a községben nem lakó adózónak kérelme a választói névjegyzékbe való felvétele iránt. Több helyen való minősítettség esetén is a választói jog csak egy választókerületben gyakorolható. A választói jogból kizáró okok: *a)* bizonyos bűncselekmények miatt való elítéltetés, *b)* a csőd, *c)* a hivatalvesztés; a választói jog gyakorlását kizárják: *a)* a kiskorúság (21 éven alóli kor), *b)* a polgári és politikai jogoktól való megfosztás, *c)* a tényleges szolgálat, *d)* az örültek házába való elhelyezés. *A választás közvetlen. A szavazás titkos és községenként történik.*

Az ezen jogalapon lefolyt utolsó 1902. évi választások eredményei a következők: A 38.961,915 lakosból (utolsó népszámlálási adat) 10.978,030 (28,18%) volt választó; a választók közül szavazott 8.637,270 (78,63%), tartózkodott a szavazástól 2.340,760 (21,37%); a képviselők száma 575, egy képviselőre esett 67,759 lakos és 19,092 választó; az 575 választókerületből 384-ben a választók 15,001 és 25,000 közt 116-ban 5001 és 15,000, 63-ban 25,001 és 30,000 közt, 11-ben 30,000 felett, 1-ben 5000-en alul voltak.

*Belgium.*¹

A francia júliusi forradalom hatása alatt a bécsi kongresszus által a hollandokkal újra egygyé olvasztott belga tartományok, melyekben az érdekellentétek (földművelési és ipari érdekeiknek a holland kereskedelmi érdekekkel szemben való

¹ G. Meyer id. m 131-132, 138—140, 220—221, 298—316. 1. — Concha Gy. Újkori alkotmányok I, Bpest 1885. 75—82. 1. — Elements de droit public. Resume du cours professé a l'université de Bruxelles 1900. 132—202. 1. — Annuaire statistique de la Belgique 34. évf. 1903. 136—137. 1.

hátraszorulása) és a hollandok részéről való kizsákmányolásuk miatt úgyszólván mindig megvolt az elszakadásra való törekvés, ismét különváltak és forradalom útján megalkották a népszuverenitás alapjára helyezkedő, de monarchikus formájú belga államot. Az ideiglenes kormány az alkotmányos nemzeti kongresszus választásaira vonatkozólag kibocsátott 1830. október 10 - iki rendelete a választói jog kellékeit a következőkben állapította meg: 1. állampolgárság vagy az országban való 6 évi tartózkodás, 2. a férfinem, 3. 25 éves kor, 4. *a*) egyenes adó fizetése (bár kimondva nem volt, a községi választásoknál [helyenként különböző összegben] megkívánt adószolgáltatás minősített), vagy *b*) bírói hivatal, ügyvédség, ügyész-ség, jegyzőség, lelkészi hivatal vagy tudorság. A választás közvetlen. A szavazás titkos és arrondissementonként történik. Az 1831, február 17-iki alkotmány a választói jogra nézve csak a vagyoni censussal a választói jog alapjául való megállapítását és a census határait (100 frttól — 20 frtig) tartalmazza. Ezen tény világosan mutatja, hogy mint a francia júliusi forradalom, úgy a belga forradalom is a polgárságnak volt a forradalma. A polgárság ugyan itt is az egyenlőség jel-szavával küzdött, de győzelme után első dolga volt politikai befolyását, osztályuralmát alkotmányszerűleg biztosítani; és nem utolsó helyen áll a politikai hipokrizis terén a kongresszusnak az a kijelentése, hogy a magasabb értelmiségre nézve sem szállíthatja le a censust (ily indítvány volt), mert ez privilégium volna, ilyen pedig szabad államban meg nem engedhető. Az 1831. márczius 3-iki választási törvény azután a választói jog kellékeivé tette: 1. az állampolgárságot, 2. a férfi nemet, 3. a 25 éves kort, 4. egyenes állami adó fizetését, mely adónak összege azonban tartományonként és községenként különböző volt és 80—20 frt közt mozgott; kizáró okok voltak: a gyámság vagy gondnokság alatt állás, a csőd és bizonyos bűncselekmények miatt elítéltség.

Lényeges változás a választói jogon ezután hosszú ideig nem történt. Az 1848-iki forradalmi mozgalomnak csak egy egész kis hullámcsapása ért ide, mely az 1848. márczius 12-iki törvény-nek a censust az alkotmány által megengedett minimumra, 20 frtra való leszállító rendelkezésében nyilvánult. De így is a 4.426,205 lakosból csak 78,228 (1,77%) volt választó. Ezentúl évtizedeken át ismét csak apróbb módosításokkal találkozunk, melyek közül jelentősebb volt a korhatár-

nak 21 évre való leszállítása; két ízben pedig az érvényben levő választói jog anyaga foglaltatott össze kódexbe (az 1872. május 18-iki és a helyébe lépő 1881. augusztus 5-iki Code electoral). A 60-as évek végén azonban a társadalomban már ébrednek a törekvés a választói jognak a kiterjesztése felé. Előidézői és mozgatói egyrészt a belga nagy gyáripár fejlődésével párhuzamosan haladó erősödése az alsóbb osztályoknak, különösen a gyári munkásságnak, másrészt a környező államokban a választói jog kiterjesztése terén elért nagy reformoknak hatása. A parlamentben a reform kérdése, egy az általános választói jogot követelő indítvány alakjában először 1883-ban került, de ekkor rövidesen végeztek vele. Az a parlamenti reformmozgalom, mely végeredményében a mai választói jogot teremtette meg, 1890-ben vette kezdetét egy indítvánnyal, mely az alkotmánynak a revízióját kívánta a választói jogra nézve és pedig az általános választói jog javára. A kormány az alkotmány revíziója mellett foglalt ugyan állást, de az általános választói jog ellen; a választói jogot mérsékelt census vagy ház, illetőleg lakás birtokához kötni és ezenkívül a korhatárt ismét 25 évre fölemelni kívánta. A javaslat azonban a bizottsági tárgyalásnál tovább nem jutott, mert a kamara ülészaka bezárattott. Az 1892. év elején a kormány tett előterjesztést az alkotmány revíziójára, melynek alapján az 1892. május 23-iki törvény megjelölte az alkotmány módosítandó cikkeit. Az új választások titán a kormány előterjesztette az alkotmányrevízióra vonatkozó javaslatot, mely nagyjában előbbi álláspontjának felelt meg. A kamarában annyiféle volt a vélemény — az általános választói jognak aránylag kevés híve volt — hogy egyik se tudta a szükséges $\frac{2}{3}$ többséget megkapni. Mikor aztán erre az eredményre megmozdult az utca, a kamara jónak látta a reformot mégis dűlőre vinni és elfogadta (1893. április 18-ikán) az általános választói jogot a többes szavazatok rendszerével kombinálva (tehát a választói jog általános, de nem egyenlő); így vélték a felsőbb és alsóbb osztályok kívánságait és érdekeit összeegyeztethetni. A kamara megállapodásához a szenátus és a király is hozzájárult (1893. szeptember 7-iki törvény). Az alkotmánymódosítás alapján azután a választási törvények is módosítottak (1894. június 28-iki és még néhány más törvény). Az ország 6.069,321 lakosa közül a reform előtt (1892-ben) 136,775 (2,25%), a reform után (1894-ben) 1.354,891 (22,32%) volt választó.

Az alkotmányrevízió után és ma is a választói jogra vonatkozó rendelkezések a következők: A *képviselők a népesség száma arányában* vannak megosztva és pedig 40,000 lakosra egy képviselő. A *választói jog kellékei*: 1. egy szavazata van a 25 éves férfi állampolgárnak, ha egy év óta az illető községben lakik, 2. még egy szavazata van annak, a ki vagy *a)* betöltötte 35. évét és nő vagy özvegy és törvényes leszármazója van, továbbá lakása után 5 fr. személyes adót fizet, feltéve, hogy hivatásánál fogva a személyes adótól nem mentes; vagy *b)* betöltötte 25. évét és 2000 fr. értékű, azaz 48 fr. évi kataszteri hozadékú ingatlana van, vagy belga állampapírokból vagy az általános takaré- és nyugdíjpénztárból 100 fr. évi járadékot húz; a nő, illetőleg kiskorú gyermek ingatlana és járadéka a férj, illetőleg apa javára számíttatnak. Ez a két szavazat nem kombinálható. 3. Még két, tehát három szavazata van annak, a ki 25. évét betöltötte és vagy *a)* főiskolai diplomával, vagy magasabbfokú középiskola végbizonyítványával bír, vagy *b)* oly közhivatalt vagy magánalkalmazást tölt vagy töltött be, mely közepes magasabbfokú kiképzést feltételez. Háromnál több szavazata nincs senkinek. Kizáró okok: gyámság vagy gondnokság, csőd vagy bizonyos bűncselekményekből kifolyó Ítélet hatálya alatt állás, gyámi állásról letétel, az utolsó 3 évben szegényházban tartózkodás és bordélyosság. A *választás közvetlen*. A választás *községenként* történik. A *szavazás titkos és kötelező*. Az utolsó 1900-iki — választás eredményei: A 6.693,548 lakosból 1.472,953 (22,00%) volt választó, ezeknek a többes szavazatokkal 2.269,414 szavazatuk volt; a leadott szavazatok száma 2.135,136 (94,08%), a nagy összegnek a szavazás kötelező volta a magyarázata, le nem adott szavazatok száma 134,278 (5,92%); a képviselők száma 152, egy képviselőre esett 44,036 lakos és 9690 választó.

Olaszország.¹

Az olasz királyság megalakulásakor a *sardíniai* királyság *választói jogát* vette át és ezt 1882-ig meg is tartotta. E szerint *választói jog kellékei*: 1. a 25 éves kor, 2. a férfinem, 3. az olvasni és írni tudás, 4. évi 40 (Savoyában és Liguriában 20) líra egyenes adó fizetése; diplomás egyéneknek, tudoroknak, 600—1200 líra

¹ G. Meyer id. m. 321—327. 1.; Statistica delle elezioni generali politiche 6 e 13 novembre 1904. Direzione generalé delle Statistica. Roma 1904. I—XXXI. 1.

fizetésű hivatalnokoknak; a nyugalmazott katonatiszteknek kapitányi rangon alul akkor is van választási joguk, ha az előírt egyenes adóknak csak felét fizetik. A *választás közvetlen*. A *szavazás titkos*.

Olaszországban, hol az olvasás-írás feltétele — a lakosság igen nagy része, 1901-ben is még a férfilakosság 49,2%-a analfabéta lévén — a választók számát nagyon megszorította (1860-ban 21.777,334 lakos közül 418,696 [1,92%], 1879-ben 28.045,008 lakos közül 621,896 [2,22%] volt választó), a 70 es években szintén mutatkozott már mozgalom, melynek célja a választói jog kiterjesztése volt. Az 1879-ben készült első reformjavaslat elfogadását azonban az általános választói jogot követelő radikális elemek, élükön Garibaldival, megakadályozták. Szerencsésebb volt 1880-ban a kormány által beterjesztett második javaslat, mely az előbb tervezett census leszállítását foglalta magában; ez hosszú tárgyalás után törvényté vált (1882. jan. 22.); később azonban a választói jog még több módosítást szenvedett, míg végre az 1895. márczius 28-iki törvényben egységes szabályozást nyert, mely ma is érvényben van. Az 1882. reform folytán a választók száma 621,896-ról felszokott 2.017,829-re (2,22%-ról 7,06%-ra); 1895-ben azonban egy nagyobb esés történt a választók számában 2.934,445-ről (9,57%) 2.120,185-re (6,77%), a minek az a magyarázata, hogy ebben az évben szigorúbb rendszabály lépett életbe a választói jog igazolására nézve.

A *képviselők* (508) a *lakosság száma arányában* vannak megosztva. A *választói jog kellékei*: 1. az állampolgárság, 2. a férfinem, 3. a 21 éves kor, 4. olvasni és írni tudás, 5. *a)* a kötelező elemi iskolai tananyagból a vizsgálat letétele; ezen feltétel igazolása alól felmenti a törvény (taxatívén sorolja fel őket) azokat, a kiknél hivataluknál, állásuknál vagy tanulmányaiknál fogva magasabb képzettség tehető fel vagy pedig a haza körül különös érdemeket szereztek (így pl. polgári és katonai érmek tulajdonosait); vagy *b)* [az *a)* alatt megjelölt képzettség nélkül is]: *α)* évenként 19 líra 80 cent. egyenes állami adó fizetése, *β)* 500 líra haszonbér mellett birtokolt föld személyes művelése, *γ)* beleértve a tartományi pótlékokat, 80 líra egyenes adóval megterhelt földnek hozadékrészesedés, vagy pedig részben termény-, részben pénzszolgáltatás ellenében haszonbérlet, *δ)* lakóházért, beleértve az üzleti helyiséget is, községenként 150—400 líra közt váltakozó bér fizetése. A hozzátartozók adója a családfőnek, az özvegyek

és elvált asszonyok adója egyik fiuknak számítható be. Kizáró okok: gondnokság alatt létel, közsegélyben részesülés, csőd; egyszer s mindenkorra bizonyos bűncselekmények miatt való elítéltetés; függ a választói joga a tényleges katonáknak és a katonai mintára szervezett egyéb közalkalmazottaknak. A *választás közvetlen. A szavazás titkos és községenként történik.*

i

Az utolsó — 1904-iki választások eredményei: a 32.475,253 lakosból (utolsó népszámlálási adat) 2.541,327 (7,83%) volt választó, az alacsony szám túlnyomóan az analfabéták nagy számának tulajdonítandó; a választók közül szavazott 1.593,886 (62,70%), tartózkodott a szavazástól 947,441 (37,30%); a képviselők száma 508, egy képviselőre esett 63,927 lakos és 5002 választó.

(Folytatjuk.)

Harrer Ferencz.

MÉRAY KULTURFIZIOLÓGIÁJA.

Sajátságos könyvről számolunk be az alábbiakban. Egy könyvről, a mely nem kevesebbet akar, mint új alapokra fektetni az egész szociológiát, új alapokra, a melyek e tudomány végső, természettudományi konszolidációját képeznék. Szigorú tudománynyá akarja tenni a szociológiát és a politikát a mai tapogatódzás helyett. A könyv magyar embernek német nyelven megjelent munkája. Címe: *Die Physiologie unserer Weltgeschichte und der kommende Tag.* — Die Grundlagen der Sociologie. — Szerzője: Méray-Horváth Károly.

Az ismertető nehéz helyzetben van Mérayval szemben. A könyv ugyanis oly merészen eredeti és minden megszokott asszociáczióinktól annyira idegen utakon jár, hogy az olvasó, a ki csak úgy szárazon odaállítva rideg kivonatban ismerkedik meg Méray alaptételeivel, igen könnyen oly abszurdaknak fogja azokat találni, hogy talán egyáltalában nem lesz kíváncsi azok behatóbb méltatására. Míg ellenben az, a ki a munka összefüggésében szemléli e tanításokat, a ki behatóbban megismerkedik ezzel a kozmosz csudáiban gyönyörködő és gyönyörködtető szintetikus elmével, a ki keresztüldolgozta magát vaskövetkezetességgel keresztülvitt konstrukcióján és kitette magát annak a ritka erejű szuggesztív hatásnak, a melyet Méray olvasóira gyakorol, az, még ha nem is tud neki igazat adni, velünk együtt bizonyára felveti azt a kérdést, vajjon ennek a kétségtelenül erős elmének egész okoskodása igazán csak tévedés és fantazmagória-e? Abban fel fog merülni az a gondolat, nem állunk-e szemben egy a mi körünkben támadt nagy újítóval, a kinek csak azért nem tudunk megérteni, mert nem tudunk szakítani évezredek gondolatirányokkal, mert nem tudjuk magunkat

emancipálni a társadalomnak egy oly szemlélete alól, a melyet egész szellemi fejlődésünk hagyományossá tett és a melybe eszünk mintegy bele van rozsdásodva. Oly hatalmas dialektikát fejt ki ez az írónk és oly erős meggyőződés árad szavaiból, hogy nem egyszer aggódtunk amiatt, vajjon határozott elvi negációnk nem e pusztá mizoneizmus, egy gyökeresen új gondolatvilágnak befogadására való képtelenség.

Méryay organiczista szociológus. Ez az egyetlen szempont, a melyből őt meglevő kategóriába osztani lehet. De már organikus elméleteinek alapjai is újak. Ő a társadalmakat alacsony fejlettségű állati testeknek tartja, a melyek sejtjei az emberek a hozzájuk tartozó kulturanyagokkal *egyetemben*. Még pedig: az ember a sejtmag, az ember vagyona pedig az ő protoplazmája. A társadalom ugyanolyan módon épül fel e sejtekből, mint az állati organizmus. A *kulturprotoplaszma* közvetíti az anyagcserét a sejtmag, vagyis az ember és a külvilág között és e sejtmagok között lefolyó anyagcsere-folyamatok hozzák létre a társadalmi organizmust. A társadalomban is az anyagcsere-folyamatok a *fiziológiai* proceszusai a lényegesek. A társadalmi élet törvényei fiziológiai törvények.

Miként a sejtek egyesülései kezdetben alacsonyrendű szervezeteket, ezek pedig folyton magasabbrendűeket hoznak létre, úgy az emberből és kulturprotoplazmából álló sejtek is. A teremtésnek egy új *ritmusa* kezdődik az emberek egyesületeivel. És ehhez képest a társadalmak fejlődési fokát meg tudjuk határozni az által, hogy megmondjuk, hogy az állat-fiziológiai fejlődés melyik fokának felel meg. Így p. o. az újabb kultúrák Méryay szerint a fiziológiai fejlődés ama fokán állanak, a hol a szaporodás többé nem megy végbe a test egyszerű oszlása vagy bimbózdása útján, hanem azt a fokot érték el, a melyben az új élet már az anyatestben alakul individuummá. Ez azonban még mindig igen kezdetleges foka a fiziológiai életnek. Ez nyitja meg a jövő perspektíváját is. Gondoljuk el, hogy az állati fejlődés létrájának valamely alacsony fokán állunk, s akkor fogalmat alkothatunk magunknak a társadalmi fejlődés jövődöbéli lehetőségeiről.

Ha Méray csak pusztá hasonlatot akarna nyújtani, ha nem akarna egyebet, mint szellemes és többé-kevésbé találó analógiákkal némi világot vetni a társadalmi életre, akkor azt kellene mondanunk, hogy elérte célját és megelégedhetnénk az író egészen kétségtelen szellemességének lelkes dicséretével. De Méray ennél sokkal többet akar. Ő olyan új utat vélt fel-találni, a melyen ő utána most már mindenkinek járnia *kell*; ő a legszigorúbb természettudománynak hirdeti kulturfiziológiáját. Ez természetesen a kritikust is nagyobb rigorozításra kényszeríti.

Ha valamire azt mondjuk, hogy az a szó szoros értelmében vett fiziológiai jelenség, akkor nyilvánvalóan alkalmazhatónak kell lennie erre a valamire annak, a mit az élő lények szaporodásáról és haláláról tudunk. A hol az organikus szaporodás és a halál törvényei nem alkalmazhatók, ott nyilván nincs jogunk élő organizmusról szólni. Lássuk miként áll helyt ebből a szempontból Méray kulturfiziológiája?

A társadalmak szerinte alacsonyrendű organizmusok lévén, nézzük, hogy mit tud az általános fiziológia az alacsonyrendű organizmusok szaporodásáról. Az egysejtűeket elhagyhatjuk, minthogy a társadalom Méray szerint a soksejtű organizmusnak felel meg.

Ez utóbbiakra vonatkozólag Max Verworn szerint (*Allgemeine Physiologie*. Jena, 1897. 195—6. 1.) megkülönböztetjük a nemi szaporodást az elkülönített nemekkel bíró organizmusoknál, a melyeknél egy új egyén létrehozatalához a kétféle nemi sejtek egyesülése: a megtermékenyítés szükséges; megkülönböztetjük továbbá az olyan soksejtű organizmusokat, a melyekre vonatkozólag nemi különbség még nem jött létre, de a melyeknek külön szaporodó szerveik már vannak. Ezeknél a szaporodás olyképpen megy végbe, hogy a szaporodó szerv sejtjei leválnak és mint tojások folytonos sejtoszlás révén megint egy, a szülőhöz egészen hasonló organizmussá fejlődnek. Végül még oszlás és bimbózás útján is történhetik a szaporodás; ez utóbbi esetekben a sejtek egész tömegei válnak le. Az oszlásnál a test két vagy több részre válik, a melyek ismét tökéletes egyénekké regenerálódnak. A bimbózásnál a test egyik helyén a sejtek gyors felszaporodásából bimbó képződik, a mely a test lényeges részeiből tartalmaz elemeket és hasonlóképpen leválik, hogy ugyancsak új egyénné regenerálódjék.

Hasonlítsuk össze ezzel, a mit Méray a társadalmi organizmusok szaporodására vonatkozólag hirdet. (I. m. 31—36. 1.)

Az egészen kezdetleges társadalmakban Méray szerint szintén fellelnők az oszlás és a bimbózás útján való szaporodást. Szerzőnk itt arra gondol, hogy a primitív társadalom több részre szokott válni, hogy egy-egy csoportja kiválik és új társadalommá alakul. A kulturélet magasabb fokain ellenben azt találja, hogy a korábbi kultúra, a melyből az új előáll, elhal és az új kultúra még az előbbinek testén belül megy végbe. Ezeknél tehát már a halál jelenségeivel is találkozunk, míg a primitív kultúrákra vonatkozólag, éppen úgy, mint az egészen primitív állati szervezeteket illetőleg a fiziológiai, vagyis a természetes halál ismeretlen és csak külső okokból bekövetkező erőszakos halál lehetséges. Azok az átmeneti alakok, a melyek ezt a kétféle társadalmat összekötötték, Méray szerint kipusztultak volna és ismeretlenek.

Nem hiszem, hogy ezt az összehasonlítást bárki, a ki azt a természettudós igényeivel veszi szemügyre, kielégítőnek találhatná. Nem is kérdezve, hogy hol van meg e magasabbrendű társadalmakban az a külön szaporodó szerv, a melyből egyes sejtek tojásképpen leválnak, hogy miben ismeri fel Méray az új társadalomnak egyetlen ilyen tojás-sejtből való újraalakulását stb. stb.—mind olyan kérdések, a miket Mérayval szemben egészen jogosan fel lehetne vetni — pusztán annak a kérdésnek felvetésére szorítkozunk, hogy hol van az állati életben a szaporodásnak olyan formája, mely szerint egy anyatestből csak egyetlenegy utód képződhetik, a mely szerint tehát az első utód születésével szükségképpen az anyatest halála jár együtt? És hol lelhetünk az állatvilágban olyat, hogy ez az utód nem az anyatesthez hasonló, hanem annál magasabbrendű lény? Méray szerint a társadalom-anyatest egy, nálánál magasabbrendű utódot hoz létre és eközben elhal. Ez az utód megint a saját élete árán létrehoz egy nálánál még magasabbrendűbb utódot stb. stb.

Ezen a fejlődési fokon tehát Méray szerint, egy lény mindig csak egy lénynek ad életet és ez az utód mindig magasabbrendű lény, mint a szülő. Hát ez nemcsak nem analógiája a szerves lények szaporodásának, hanem ellenkezőleg, azt mondhatjuk, hogy mindaz, a mit a szerves lények szaporodásáról tudunk, ezzel kérlelhetetlenül és homlokegyenest ellenkezik.

Az élettan a fajoknak egymásból való keletkezését a természetes kiválasztás nélkül nem tudja megmagyarázni. Ha a sejtek nem lettek volna olyan külső körülményeknek kitéve, mint a minőknek éppen ki voltak téve, akkor nem

azok a variációk maradtak volna fenn, a melyek fenmaradtak és így nem azok az állatfajok alakultak volna, a melyek tényleg kialakultak és végül az emberhez vezettek. Ebben a fejlődés-menetben nincsen semmi immanens. Más külső körülmények között, p. o. más planétán, más lánczolatnak kellett volna kialakulnia az őssejtből. Hogy is képzelhető csak mindezek után, hogy az ember sejtek egyesülései valamennyire megisméltlődései lehetnének a fiziológiai sejtek fejlődéstörténelmének! Hogy is képzelhető, hogy az ember-sejtek olyasforma primitív organizmusokká egyesülnének, mint a minőkkel az állatvilágban találkozunk! Hogy is képzelhető, hogy a természet »egy magasabb ritmuson« valami ismétlődésfélét produkálhatna.

Ez a legnagyobb csuda volna, valami a mi összes biológiai tudásunkkal ellentétben állana, ez nemcsak a fiziológiának a társadalomra való alkalmazása, hanem a fiziológiának is ép oly önkényes felfordítása, mint a szociológiának.

Méray, a ki a társadalmak fejlődését az állati organizmusok fejlődésének mintájára kívánja magyarázni, a legártatlanabb arcczal hallgatagon szőröstül-bőröstül elsikkasztja az egész darwinizmust és a társadalmi fejlődésben mindenik szülő egyetlen utódjában mindjárt azt a magasabbrendű lényt kelti életre, a melyet a megváltozott külső viszonyok megkívánnak. *Ez az egyetlen tény is teljesen elegendő arra, hogy Méray egész elméletét végleg elveszük.*

A ki halovány természettudományoid analógiákkal beéri, esetleg hajlandó lehet ezen a helyen a De Vries-féle mutációs teóriára emlékezni, a mely az évezredekken keresztül lassan halmozódó apró variációk mellett némely növényfajokra vonatkozólag hirtelen ugrásszerű variációkra is tud példát. A ki azonban a szociológiának egy új alapvetésétől hibátlanul szolid gondolkodást követel, annak azt kell mondania, hogy a midőn egyik civilizációból más struktúrájú civilizáció fejlődik, akkor *toto coelo* más valami megy végbe, mint a mikor egyik állatfajból más struktúrájú állatfaj képződik.

Hogy Méray analógiája nem is lehet termékeny, azt már a priori is kétségtelenné teheti a következő megfontolás: a fiziológiai törvények többek közt azért olyanok, mint a milyenek, mert a szerves lények egysége, a melyből, fel a legmagasabbakig, valamennyien össze vannak rakva: a sejt. Kép-

zeljünk el más egységekből álló hasonló koordinációt és szükségszerűen másféle törvényeket kell feltételeznünk az illető szervezetben. Legyen ez az egység p. o. olyan komplikált valami, mint az ember meg az ő vagyona és a priori nyilvánvaló, hogy a szervezet nem mutathatja azokat a törvényszerűségeket, a melyek a sejtmagnak meg a protoplazmának kvalitásaiból folytak. A fiziológiai törvények alkalmazhatósága a társadalmak életére nézve, annak ellenkezője volna, a mit józanul feltételeznünk kell. Raczionálisan csak azt várhatjuk, hogy a nem sejtekből, hanem emberekből álló nagyobb egység tökéletesen eltérő jellegű kell, hogy legyen, mint a sejtekből felépített egység. Hiába mutat ki tehát valaki hasonlóságokat, ez az egy eltérés magában véve olyan fundamentális, hogy nagyon sok hasonlóságot ellensúlyoz. Méray okoskodása abban a gyökeres hibában szenved, hogy nagy buzgalommal csak a hasonlóságokat kutatja, az eltérésekkel pedig nem törődik. Mit szólunk hozzá p. o., hogy az emberi *sejtmagok* közt oly differenciák vannak, mint a férfi és a nő? Hol találja meg Méray ezt a különbséget az állati organizmusok sejtmagjai közt?

Egyetlen egy dologban van igaza Méraynak és van igazuk az organikus szociológusoknak és ez az, hogy az emberek társadalmában is anyagcsereviszonyok folynak az alkotó egyének között, mint ahogy ilyenek folynak a sejtorganizmusok egyénei között. Ebből folynak bizonyos hasonlóságok, így nevezetesen kölcsönhatást, egymástól való függést látunk mind a kétféle organizmusban. Itt is, ott is megtaláljuk azt, a mit a részek funkciójának, munkafelosztásának nevezünk, itt is, ott is igaz, hogy minden egyes alkotórész sorsa függ a többi alkotórészek és az egésznek sorsától. Ez az, a mi körül az összes hasonlóságok forognak és a mi Menenius Agrippa óta az organicisták bölcselkedését táplálja. Ezzel azonban vége is a hasonlóságnak és ezért a növényi és állati organizmusok törvényszerűségeiből semmit sem tanulhatunk a társadalmi anyagcserefolyamatok törvényszerűségét illetőleg. Másféle egységek között, másmilyen koordináció mellett lefolyó és egészen más feltételek között, másféle anyagokat szállító cserefolyamatokról van szó itt meg ott, hogy az isten csudájába folyhatnának le tehát ugyanazon törvények szerint? S micsoda haszon háramolhatik a szociológiára abból, ha a társadalmi anyagcserefolyamatok pontos tanulmányozása és leírása helyett, Méray állatfiziológiai tolvajnyelvén igyekezünk ezeket a jelenségeket kifejezni. Minthogy

az állatfiziológiai törvények nem alkalmazhatók, ennek az állatfiziológiai kifejezésmódnak semmi jogosultsága nincsen és csak tűrhetetlen analógiás homályt áraszthat.

Méray könyve nem merül ki ezekben a tisztán fiziológiai fejtegetésekben, hanem elméletének alkalmazását is nyújtja. Végig alkalmazza ezt a röviden vázolt kulturfiziológiai felfogást a görögök idejétől fel napjainkig, sőt még azon is túl, a most csirájában levő új világrend kialakulásáig. És ez az alkalmazás a legérdekesebb része Méray könyvének és a legsajátoszerűbb, a legbizarrabb dolgok közé tartozik, a miket a szociológiai irodalom produkált.

Ha mégsem foglalkozom kimerítően a könyvnek ezzel a túlnyomó részével, a mely az 527 lapra terjedő munka 437 oldalát foglalja el, ez a következő két okból történik: Először is azért, mert ez a csodálatos történelmi szintézis néhány rövid tételben szárazon összefoglalva, visszataszítóan groteszk benyomást keltene. Minden ismertető ugyanis okvetlenül igazságtalanná kell hogy váljék ezzel a könyvvel szemben, a melynek pazar eredetiségét, lankadatlanul magasan szárnyaló szellemességét, meglepő részleteit és nagy esztétikai kvalitásait nem adhatja vissza, hanem csak annak meztelen feltüntetésére szorítkozhatik, a mi benne fogyatkozás és fonákság. A másik ok az, hogy a történelmi anyag szörnyen türelmes valami. Eltűri, hogy össze-vissza gyűrjék, hogy a fontosát kiheréljék, a lényegtelenjét felfűjják. Eltűri még azt is, hogy fiziológiai terminusokba öntsék; de az a körülmény, hogy ez lehetséges, még nem bizonyítéka annak, hogy ez szükséges. Mihelyt nem részletes és pontos adatkutatásokról, hanem tág generalizációkról, vakmerő szintézisekről van szó, a fantasztikus önkénynek korlátlan tere nyílik. Ezért tartom én azt, hogy ha egy szociológiai rendszer sarkalatos alaptételeit helytelennek ismerjük fel, akkor kevésbé érdemes az ezekre az alapokra épített történelmi konstrukciókat rázogatni. Ezért nem foglalkozom én részletesen az elmondottak után Méray történetfilozófiájával és szorítkozom pusztán a következő egynéhány, különösen rikító tétel kiemelésére.

Méray szerint a mi kulturorganizmusunk az athéninek testi, vérbeli utóda. Az egyik görög társadalom, Athén, a többiek-től eltérő industriális struktúrájává fejlődik és szörnyen megnövekszik. Elönti az Appenini félszigetet, a hova utóbb köz-

pontja is áthelyezkedik. A mit római világbirodalomnak hívnak, az nem egyéb, mint e megnövekedett athéni kulturtest fejlődésének egyik fázisa. S amit úgy hívnak, európai civilizáció, ide beleszámítva az amerikai, és minden európai gyarmatbelit is, pedig ismét nem egyéb, mint a római birodalomnak egyik fejlődési foka, tehát fiziológiailag még mindig az athéni kulturtest élete. A mi közbeesik, nevezetesen: a kereszténység meg a keresztény középkor, az is mind Athéné, Athénnek egy nagy betegsége, a melyből az csak a röneszánszszal kezdett kigyógyulni. Igazán hihetetlenül erőszakos konstrukció, hogy valaki az egész mai u. n. európai civilizáció kört az egész szláv és germán világgal egyetemben, oroszostul, norvégéstül, amerikaiastul, fiziológiailag is a görög-római ó-kor örökösének tekintse. Ha ezt a mai európai világot egy egységes kulturtestnek kell tekintenünk, akkor világos, hogy ez az új test számos különböző primitív kulturtest összeolvadásából vette eredetét. Az ép úgy folytatása és továbbfejlődése a szláv és germán kezdetleges társadalmaknak, mint Rómának. Persze ezt az igazságot nehéz az állati fiziológia nyelvén kifejezni; az állatfiziológia arról nem tud semmit, hogy a fejlődés különböző fokain álló állatok egy új állati testté egyesülnek, a mely a megváltozott körülményekhez képest megváltozott struktúrával, tehát, mint egy új, fejlettebb fajnak első egyéne vidáman folytassa tovább primitív őseinek életét.

Hát még a keresztény betegség! Méray a kereszténység keletkezését szintén fiziológiailag igyekszik megmagyarázni a görög római kulturtest anyagcserefolyamataiból. A római világbirodalomnak tudvalevőleg nagyszámú gyarmatai voltak. Ezek a gyarmatok nagy mennyiségben különböző anyagokat ontottak Rómába, a kulturtest centrumába. A centrum feldolgozta ezeket és ebben a formájukban szerteséjjel küldte őket a perifériákra. Méray úgy képzei ezt a folyamatot, hogy a római központ a perifériákból fölszított anyagokból valami vérféle képződményt állított elő az egész kulturtest táplálására. A perifériákon azonban — így folytatja ezt a legsajátságosabb tanítását Méray — még nem volt meg a kellő diszpozíció ennek a világ különböző részeiből összehordott és ottan átgyúrt anyagnak a megemésztésére. A gyarmatok oly állapotban voltak, hogy nem tudtak, ezzel a Rómából szállított anyaggal csere-

viszonyokat folytatni, ők odaadták a maguk anyagiakat Rómának, de a Rómából nyert anyagokkal nem tudtak mit kezdeni. Ebből szükségképen egy betegsége állott elő ennek az egész kulturtestnek, az anyagcserefolyamatok fennakadtak és miként ez hasonló körülmények között az állati organizmusoknál is tapasztalható, averzió állott be mindennemű anyaggal szemben. A produktív tevékenységek megakadnak és mindazzal szemben a mi »anyagi«, a mi »földi«, ellenszenv támadt. Íme a kereszténység létrejöttének fiziológiai magyarázata Méray szerint. Az nem egyéb, mint a római világbirodalmi kulturtest eme túlzabálásának, gyomorrontásának a patológikus következménye, íme fiziológiai magyarázata annak, mért veti meg a kereszténység az anyagcserefolyamatokat, a földi javakat, mért hirdeti a szegénységet, hogyan hozta létre az aszketizmust. A világbirodalomnak egy láza ez.

Ezekkel szemben először is az az ellenvetés tolja magát fel kényszerítőleg, hogy a szegénység prédikálása csak részleges jelentőségű és csak átmeneti értékű tétele a kereszténységnek; az aszketizmus meg épen csak szűk körre szorítkozik mindig. Az aszketizmusnak meg a kereszténységnek egyenértékeként való használása tehát merőben önkényes.

Továbbá: ha helyesnek akceptálnók is azt a leírást, a melyet Méray a római világbirodalom anyagcserefolyamatainak megakadásáról nyújt, s melyet a fentiekben röviden vázoltunk, akkor — elhagyva a zavaró fiziológiai tolvajnyelvet — egy jól ismert gazdasági tünetnynyel állanánk szemben Rómára vonatkozólag: bizonyos anyagok túlprodukciónak egy fajtájával. Annak kellett volna bekövetkeznie Rómában is, a mit az ilyen túlprodukciónak rendes következményének ismerünk. Hányszor ismétlődött a történelemben az új anyagcserefolyamatoknak olyas módja, mint a minőt Méray a római birodalomra nézve konstatál a nélkül, hogy nyomában aszketizmus járt volna. Amerika és Ausztrália felfedezése, Afrika kizsákmányolása, az Indiák kincsének beözönlése, Ázsia megnyílása, a kínai falak ledőlése, Japánnak a világgazdaságba való belépése, az egész földkerekségének hovatovább egy nagy anyagcserefolyamattá való egybeolvadása mennyi új népet és mennyi új anyagot hozott egymással csereviszonylatokba — minden aszketizmus nélkül. Mi ehhez képest a szegényes római gyarmatpolitika?!

Mindez ennyire tarthatatlan, ha Méray történelmi adatait egyébként magukban véve helyeseknek tételezzük fel. Itt lesz

azonban helyén való ennek a történelmi módszernek helytelenségeiről is megemlékezni. Minthogy az egész konstrukció tengelye a római világ külkereskedelmi forgalma, az olvasó joggal azt várhatná, hogy Méray e tekintetben megbízható, kétségtelen történelmi adatokat állít eléje. Tételei oly apodiktikusak, mintha legalább is valami megbízható áru statisztikát állított volna magának össze a történelmi forrásokból. Jóllehet azonban szerzőnk óriási súlyú következtetésű következményeket von a római kereskedelmi forgalomból, egész könyvében mégis hiába keresnénk csak egyetlenegy megbízható tételt arra vonatkozólag, hogy mikor, hol és mily kiterjedésben micsoda árukkal kereskedtek a rómaiak. Egyetlen adatot nem találunk arra vonatkozólag, hogy minő anyagokat hoztak gyarmataikból, miféle ipart folytattak, s mit vittek ki a gyarmatokból. Ezek az adatok bizonyára nem tartoznak azok közé, a melyek ismerete minden művelt olvasó részéről csak úgy egyszerűen feltételezhetők volnának. Sőt ellenkezőleg azt hisszük, hogy kimerítő összeállításuk még a szakemberre nézve is nem lehet könnyű feladat.

Minthogy szerzőnknel erre nézve csak a legtágabb általánosságban mozgó és semmi kényszerítőt nem tartalmazó állításokat találunk, vagy azt kell feltételeznünk, hogy ő maga sem tud annál pontosabbat nyújtani, mint a mit könyvében mond, vagy pedig azt, hogy épületének homlokzata elől utólag elhordta mindazt a gerendázatot és állványszerkezetet, a mely az épület megalkotásához szükséges volt. Hát az esztétikai hatás így mindenesetre teljesebb, de az épület szoliditásának a megítélése ez által rendkívül meg van nehezítve. A milyen borzasztó a tudákos össze-visszaidézés és az irodalmi jártassággal való hiú és olcsó pöffeszkedés, s a mily méltóságos ezzel szemben szerzőnk büszke eredetisége, oly nélkülözhetetlen az alapvető tények szigorú bizonyítása. Az irodalmi százfelé feleselés felesleges, de a fundamentális tények tudományos hitelesítő pecsétje nem. Tőlünk persze, a kiknek szerző álláspontjával szemben már a priori is a negáció álláspontjára kellett helyezkednünk, legkevesbbé várható, hogy ezt a tudományos gerendázatot a tökéletesebb ellenőrzés kedvéért a szerző helyett nagy fáradtsággal magunk hordjuk össze.

* * *

Az egész középkor szerzőnk szerint nem egyéb, mint a római kulturtest ama betegségének folytatása, a mely a római

centrum, meg a római perifériák között megindult anyagcsere-folyamatok megakadásával kezdődött. A kulturtest egységes öntudata megszűnt a betegség következtében, annak működése megbénul és a szervezkedés korábbi formáira (primordiumokra) esik vissza. Így magyarázza szerző a római világbirodalom felbomlását, s az egész középkor állami életének dirib-darabokra tördeltségét.

Azt hisszük, itt teljesen figyelmen kívül maradt, hogy a germán középkor egész új népelemeket vetett az európai történelem színpadára, a melyeknek édes-kevés közük van a római birodalomhoz és annak betegségéhez. Ha a germán középkorban az állami szervezkedésnek alacsonyabb formáit látjuk, mint a római élet fejlődésének tetőpontján, ez egyszerűen azért van, mert új népelemeknek előről kezdődő történelmével van dolgunk. A germán és a szláv néptörzsek csak alig haladták felül a társadalmi fejlődésnek azt a fokát, a melyet a görög és itali törzsek őskorával állíthatunk párhuzamba, s a mely egyáltalában tipikus formája a társadalmi élet kezdeteitől még csak kevéssé eltávolodott állapotnak. Eme kezdetleges törzsi élethez képest a középkori hűbérvilág, a raubritter-társadalom nem visszaesés, hanem fejlődés, a civilizációnak egy, egészen kétségtelenül, már magasabb foka. Ezt a normális fejlődést természetesen nagyon komplikálja, hogy itt nem tiszta germán autochton folyamattal van dolgunk, hanem, hogy a görög-római civilizáció behatásaival is folyton-folyvást számolnunk kell. És viszont a régi római világ további alakulását is jelentékenyen befolyásolja a barbároknek oda való beözönlése. Civilizációknak egymásra hatásával, összeolvadásával van dolgunk, azaz egy olyan folyamattal, a melyet a római kulturtest betegségének fiziológiai képe csak nagyon tökéletlenül képes kifejezni.

* * *

Méray könyvének egyik nagyon szimpatikus törekvése, hogy irtózik a sekély pszichologizálástól és a társadalmi fejlődésnek emberi öntudatbeli, azaz szubjektív elemekből való magyarázatától. Az egész könyvön végig vonul az a meggyőződés, hogy nem érünk vele sokat, ha időnként felmerülő célokból, törekvésekből, eszmékből, filozófiákból és különböző »izmusokból« igyekezünk a társadalom életét megérteni. Neki realisabb, objektívebb alap kell. Ő úgy látja, hogy egy szerves lény, p. o. egy alsóbbrendű állat életéről ugyancsak keveset

tudnánk, ha csak azokat a primitív, öntudati elemeket ismer-nők, a melyek ott is nagy valószínűséggel feltételezhetők. Azokat a materiális folyamatokat kell ismernünk, a melyek abban a fiziológiai testben lefolynak; a sejtek anyagcsere-folyamataival kell tisztába jönnünk. Hogy ezek a sejtekben micsoda szub-jektív kísérő folyamatokkal járnak együtt, az mellékes. Mi is csak sejtek vagyunk a társadalom szervezetében — mondja Méray; — a társadalom szervezetének megértésére sem az a lényeges, hogy mi bennünk micsoda szubjektív érzések, okos-kodások, filozofémák váltódnak ki a történelmi fejlődés folya-mán. Itt is azok a materiális folyamatok a lényegesek, a melyek a társadalomban lefolynak; itt is ezekkel az objektí-vumokkal kell a tudománynak első sorban foglalkoznia, nem pedig azokkal a szubjektív kísérő folyamatokkal, a melyek az emberek fején belül lejátszódnak. Ebben a felfogásban nagyon sok igazság rejlik, s ha Méray könyvének lesz termékenyítő hatása a szociológiai irodalomra, az csakis ebben az irányban remélhető. Hogy egy ilyen objektív módszer azonban még nem involválja az állatfiziológiai analógiákat és terminológiát, hogy ezek a kutatandó objektívumok nem fiziológiai objektí-vumok, az, azt hisszük, az előzőkből kitűnik.

Méray egy másik gondolatát sem mulaszthatjuk el kiemelni. Mint láttuk, szerzőnk a társadalmakat alacsonyrendű organiz-musoknak mondja. Ez a gondolat mindenestre haladás az eddigi organikus teóriákkal szemben. Az eddigi organikus szociológusok, ha nem is kifejezetten, de tényleg mégis mind magasabbrendű szerves lényekre gondolnak, a midőn a társa-dalom szervességéről szólnak. Így tesz még Spencer is és így tesz az ő organikus elméletének magyar továbbfejlesztője Hegedüs Lóránt is, miként erre e folyóirat hasábjain (V. köt. 394—398. 1.) volt szerencsém rámutatni. Méray az ő organikus előzőinek egy nagy csomó hibáját kerüli ki az által, hogy a midőn a társadalom organikusságáról beszél, sohasem gondol magasrendű organizmusokra, vagy épen az emberi organiz-musra. Ő még a legfejlettebb társadalmakat is igen alacsony fejlettségű organikus lényeknek mondja és ez által a többiekkel szemben felhozható ellenvetések nagy részét kikerüli. Méraynak ez az előnye azonban csak relatív előny. A mint láttuk, az organikus teória még így is tarthatatlan. Szerintem a társa-

dalmakat csakis akkor nevezhetjük organizmusoknak, ha a szervességnek ismertető jeleit nem pusztán az állati, meg növényi életből állapítjuk meg és ha nem annak ilyképen nyert fogalmát igyekszünk a társadalomra erőszakolni, hanem ha ezt a fogalmat már előzetesen kitágítjuk. Ha az organikusság fogalmát csak azokból az elemekből alkotjuk meg, a melyek a növényi, állati és társadalmi életben közősek, akkor, de csakis akkor nevezhetjük a társadalmakat is organizmusoknak. De a szervesség fogalmának ezzel az a posteriori alkalmazásával azután össze is dől az organikus elmélet egész jelentősége, mert ekkor már nem állati és növényi jelenségekből leszűrt törvényeket akarunk a társadalmakra alkalmazni, hanem a társadalmi organizmusok autonóm törvényszerűségeit kutatjuk, s ekkor már nem is vagyunk kénytelenek a növény- és állatfiziológiai terminológia formájába burkolózni, hanem módunkban van a szociális jelenségeket a maguk becsületes szociológiai nevén megnevezni. Ha ugyanis a társadalmi anyagcsere-folyamatokat minden zavaró organikus analogizálástól menten tesszük vizsgálat tárgyává, akkor tulajdonképpen nemzetgazdaságtant vagy gazdaságtörténelmet űzünk. És ha az összes többi társadalmi tüneményt ez anyagcsere-folyamatokból akarjuk megmagyarázni, akkor meg egyszerűen valami olyasféle gazdasági szociológiát kell űznünk, a minek elfogadott terminus technikusa: történelmi materializmus.

* * *

Szerzőnk nemcsak a jelen történeti időpontig kíséri fel az európai civilizáció fejlődését a görög ó-kortól kezdve, hanem ugyancsak fiziológiai alapon az eljövendő fejlődésre nézve, is véleményt koczkáztat. Egy a Huszadik Században (VIII. köt. 781. s köv. 1.) *Magyar-politikai szociológia* címen megjelent rendkívül érdekes tanulmányában épen e jóslásait ajánlja fel egész elméletének tűzpróbájául. »E sok írója — mondja Méray az idézett helyen — a politikának a tudatlanságból tudományos alapra való helyezésével foglalkozott. Az emberek társas együttélésének fiziológiáját, élettörvényeit vezette le összefüggésök rendjében. Ez vagy abszurd, vagy helyes. Ha abszurd, utólrí a leírt ostobaságok sorsa. Ha azonban helyes, úgy felfordítása annak az egész politikai bölcsességnek, a hogy ma mennek az emberek a jövő elé. És ez már fontos dolog. Mert akkor ez a tudomány lesz a társas szerveződés, az állami élet további útmutatója.«

Hát mi még ezt a felajánlott tűzpróbát sem fogadjuk el. Még ha Méray jóslásai a kilátásba helyezett elég rövid idő alatt (25 év) mind be is teljesülnének, ez egy pillanatilag sem ejtene bennünket gondolkodóba a kulturfiziológia tudományos értékét illetőleg, hanem csak abban erősítene meg bennünket, a mi így is meggyőződésünk, hogy szerzőnk rendkívül finom politikai éleslátással bíró, produktív fantáziájú író, a kinek éles szeme előtt nem egy dolog bontakozik ki tisztán, a mire nézve még ma nagy a homály. Ezek a jóslatok nem is folynak logikai szigorúsággal szerzőnk fiziológiai alap gondolataiból, hanem azok inkább csak az ő fiziológiai nyelvén való kifejezései részben annak, a mire szerzőt erős intuíciója vagy fantáziája vitte rá, részben annak, a mi az emberiség legevolytabb részének szerzővel közös meggyőződése a jövőre vonatkozólag.

Ennyiben kívántunk számot adni a szociológiai irodalomnak e legújabb sajtáságos termékéről, a melynek érdekességét reánk nézve csak fokozza, hogy — jóllehet német nyelven jelent meg — magyar embert vall szerzőjéül. A messzebbmenő részletes elemzést mellőzhetőnek véljük, minthogy a fentebbi elvi állásponton az egyes történelmi alkalmazások helyességének és érdekességének elismerése, vagy hibás voltának kimutatása úgy sem változtatna. Végezetül még csak arra akarunk röviden rámutatni, hogy Méray helyenként, merő ellentétben munkájának alaptendenciájával, bántóan kokettál metafizikai fordulatokkal. »A teremtés isteni munkája«, »az anyagiak felett lebegő szintézis« kedvencz kifejezései; »a szintézis az élet teremtésének lelke« stb. stb. Tudjuk a tudomány történelméből, hogy mit jelentenek ezek a fordulatok. Egyszerűen azt jelentik, hogy valamit nem tudunk. Annak a szerzőnek azonban, a ki a pozitív természettudomány programjával indul útnak, sohasem szabadna a spiritualisták e homályos formuláihoz folyamodni.

És még valamit. Az egész könyvben sehol egyetlen »ha«, vagy »a mennyiben«. Ez a könyv, a mely minden ízében hipotéziseken nyugvó hipotézis, rendületlen apodikticitással szól az olvasóhoz. Mindenik föltevése a megingathatlan faktum mezében lép föl és tökéletes bebizonyítottágát igyekszik szuggerálni. Ezt nem lehet nem kifogásolni.

Amint nem lehetetlen csekély elmével is olykor rábukkanni az igazságra — vak tyúk is talál szemet — úgy nem lehetetlen fényes elmével is az igazság mellett elhaladni. Ritkán láttunk könyvet, a melyre vonatkozólag oly mértékben kellene disztingvál-nunk végső eredményeinek abszolút tudományos becse és a szerző kvalitásainak nagy arányai között, mint Méray kultur-fiziológiájára vonatkozólag. Ha a könyvvel alig is tudunk valamiben egyetérteni, szerzője előtt mély tisztelettel kell meg-emelnünk kalapunkat. Bár nem találjuk igaznak, a miket mond, de el kell ismernünk, hogy nagy író és nagy tudós mondja.

A tudományos »gränzlerek« értékes fajtájából való ő. Az egyes tudományzakok szűk határain szuverénül átlépő, az egészre, a végsőre tekintő filozófus elme a legjavából. Vannak tudósok, a kiknek keze, a mihez csak hozzáér, mindent szárazzá és fonyadtá változtat, miként a mesebeli ember a kenyeret kővé. Elég, ha egy kérdés felé fordulnak, hogy az kicsinynek, unalmasnak és csúnyának tessenek előttünk. S vannak ismét mások, igaz, hogy kevesen, a kik színessé, életet lehetővé, frissé varázsolják, a mihez csak hozzányúlnak, a kiknek szuggesztív hatása alatt magunk is nagynak, mélynek látunk minden problémát, mert ők maguk meg tudják látni és másokkal is meg tudják láttatni a mélységeket és a nagy vonatkozásokat. Írók, a kik magukhoz emelnek és magukkal ragadnak, a kik valósággal felizgatnak bennünket perspektíváikkal s a kik meg tudják csodál-koztatni a lomhább eszű olvasót is. Ezek sorába tartozik Méray is. Perspektívákat nyit, mélységeket tár fel, megcsodálkoztat és gondolkodóba ejt. Az ilyen író pedig mindig megtermékenyítő hatással van még akkor is, ha a fundamentális dolgokban nincsen igaza.

Somló Bódog.

A SZOCZIOLÓGIA MÓDSZEREI.

— KÉT VÉLEMÉNY. —

Páris, 1905 márczius hava.

Azt hiszem, hogy a szociológia minden munkása többé-kevésbé kínosan érzi azt a bizonytalanságot, mely a mi fiatal tudományunkban uralkodik. A hány író, annyi módszer. Sőt a mi még szomorúbb: a hány író, annyi a törvényszerűség. Míg a természettudományokban van egy egész csomó tény, indukció, általánosítás és törvényszerűség, melyeket a kutató biztos alapul fogadhat el a továbbfejlesztésre: addig minálunk alig van csak összefüggés is, melyre vita nélkül lehetne hivatkozni. Mi lehet e szomorú zűrzavarnak az oka? A jelenségek szerfölötti bonyolultságán kívül bizonyára az, hogy az írók többsége olyan oldalukról fogja meg a jelenségeket, mely szubjektív voltánál fogva az ellenőrzésre nem alkalmas. A míg kizárólag vagy főként az egyéni öntudat tényeivel operálunk, mindig ki vagyunk téve annak, hogy egy másik „önmegfigyelő” okoskodásunkat visszautasítja, mondván: az én öntudatomban pl. az altruizmus alapvető tényező, tehát hamis a te elméleted, mely az önzésből vezeti le a társadalmi élet tüneteit. És hiábavaló más emberek öntudati tényeire hivatkozni, melyek ismét csak önmegfigyelés tárgyai lehetnek. Ha az ember természettudományi munkákat olvas, lehetetlen, hogy meg ne kapja az a *pontoság, objektivitás s ellenőrizhetőség* a mi bennük jelentkezik. Nem szubjektív tényekről, hanem dolgokról van szó: megmérhető, megfogható, összehasonlítható és senki által le nem tagadható dolgokról. Úgy, hogy az emberben okvetlenül előtör a sóhajtás: Hát csak a szociológia lesz mindig arra kárhóztatva, hogy az önmegfigyelés szörszálhasogatásain veszekedjék!

* * *

Ilyen és hasonló gondolatok hosszú ideje foglalkoztatnak már, úgy, hogy főleg ebből a szempontból igyekszem napjaink francia szociológiájának munkáival s törekvéseivel foglalkozni. Különösen két ember érdekelt a dolgok ilyen nézéséből.

Az egyik Le Dantec, a francia biológiának érdekes és lendületes elméjű munkása, a ki e mellett sok érzékkel bír a filozófiai s szociológiai problémák iránt. S minthogy Comte óta a biológiában látjuk tudományunk abc-jét, nagyon kíváncsi voltam rá, hogy a modern biológia ezen úttörő művelője hogyan ítéli meg a szociológia helyzetét.

A másik Durkheim, a ki Tarde halála óta a francia szociológia nagymestere s a ki a *L'année sociologique* zászlaja alatt a fiatal szociológusok egész seregét egyesíti ép a pozitív, objektív módszer jegyében.

S minthogy a szóbeli eszmecsere alkalmas arra, hogy olykor különösen éles megvilágításba helyezzen dolgokat, melyek a papiroson a figyelmet elkerülhetik, mindkét tudóstól engedélyt kértem, hogy e problémáról hozzájuk néhány kérdést intézhessek. Ők szíves készséggel nyújtottak nekem erre alkalmat s én nézeteiket oly érdekeseknek taláлом, hogy nem mulaszthatom el azokat a *Huszadik Század* olvasóinak bemutatni. Le Dantec eszméit annak a diskurzusnak formájában kel adnom, melyben ő azokat kifejtette, minthogy e vonatkozásban nézeteit eddig nem írta meg. Durkheim álláspontjának ismertetésénél könnyebb helyzetben leszek, mivel nem rég jelent meg *Les règles de la method e sociologique* című könyvének harmadik kiadása. Ebben nagy szabadsággal tárgyalja azt a problémát, melyről itt szó van, úgy hogy legfeljebb írott véleménye kiegészítésül kell fölhoznom az elmondottakat.

Le Dantec még alig lehet negyven éves és az ember nehezen hinné, hogy könyvei már egész kis könyvtárt tesznek ki. Alig képzelhető élvezetesebb tudományos olvasmány, mint az ő írásai, melyek példái a világos és elegáns előadási módnak. Beszéde is ilyen: élénk, tiszta és lendületes.

Azon kezdtem, hogy műveinek különösen azok a részei tettek rám nagy hatást, s keltették fel érdeklődésemet, melyekben a weismannismus bírálását adja. A szerzett tulajdonságok örökletességének tagadása majdnem megzavart s az egész fajkeletkezési elmélet homályossá vált előttem. Azt hiszem, hogy az ő bírálata a Weismann-féle erőszakos tudományos metafizika végleges megdöntésének tekinthető.

— Nem is metafizika az, kérem. Egyszerűen téves és önkényes előzményekből téves és önkényes következtetések levonása. Egy teljesen megdőlt doktrína. Bátran azt lehet mondani, hogy a ki hinni tud benne, nem tud tudományosan gondolkozni.

De a lamarcki tényező segítségül hívása mellett is logikai képtelenség marad előttem a fajok fokozatos továbbfejlődése — ha nem hangsúlyozunk mindig egy alapfeltételt. Azt, hogy a *környező óriási időközökön át állandónak tekintendő*.

Ugyanis a míg csak azt mondják, hogy a fajok átalakulása a változó környezethez való folytonos alkalmazkodás, lehetetlen megérteni, hogyan állt elő a fajok az a sora a protistáktól az emberig. Mert ha a környezetet változónak tekintjük, nyilvánvaló, hogy az egyik nemzedék alkalmazkodását lerontja a következő nemzedék ellentétes alkal-

mazkodása a megváltozott környezethez. Ha tehát a környezet állandóan változnék, csak monstrok jöhetnének létre s a fajok és társadalmak fejlődése egyként érthetetlen volna. Én tehát azt hiszem, hogy minden biológiai s szociológiai kutatásnak arra a feltételezésre kell támaszkodnia, hogy *igenis a környezet beláthatatlan időközön át változatlan marad*. Ezt a pontot nem látom a biológiában kellőleg megvilágítva.

— Igaza van. És legújabb könyvemben hangsúlyozom, hogy a környezet igen hosszú periódusokon át változatlannak tekintendő, illetőleg, hogy változásai oly lassúak, hogy észre sem vehetők.

Elmondtam azután, hogy az *amphimixis*-re vonatkozó kutatásai rendkívül érdekelnek, mert — úgy látom — pozitív választ adnak a szociológia egy izgató problémájára: az *evolútio* és *revolútio* kérdésére. Ugyanis a szociológusoknak két tábora van. Az egyik szerint csak megfelelő intézményeket kell létesíteni, hogy egészen új társadalmi hatásokat érijünk el. A másik szerint minden haladáshoz az emberanyag lassú, fokozatos átgyúrása, nevelési, erkölcsi átalakítása szükséges.

— Ezt a papok szokták mondani — szakított félbe türelmetlenül Le Dantec.

Nem kérem, nemcsak a papok. Ezt nem kisebb emberek is mondják, mint Spencer, Fustel de Coulanges és a liberális doktrína egy egész csomó képviselője. Én már most azt hiszem, hogy az *amphimixis*-re vonatkozó újabb biológiai eredmények alapján pontosan lehet e kérdésre válaszolni. Egy konkrét példával legjobban tudom illusztrálni gondolataimat: Magyarországon alig van két, kultúrára távolabb eső faj, mint a zsidó és az oláh. Az oláh a legelmaradottabb, a legműveletlenebb. A zsidó a legintellectuelebb és a legraffináltabb. Mi történnék, ha egy este észrevétlenül az összes zsidó csecsemők helyébe oláh csecsemőket csempésznének be az elhagyott kis erdélyi falvakból? Vajjon ennek a cserének nagy, észrevehető eredményei lennének-e?*

Nem. Nagyban és egészben minden a régiben maradna. Az oláhokból zsidók, a zsidókból oláhok lennének a körülmények, az intézmények, a lehetőségek hatása alatt. Legfeljebb ezek az új zsidók valamivel mohóbbak, éhesebbek, kegyetlenebbek, szaporábbak volnának, egy-egy szint vagy divatot jobban kedvelnének, mint a régiek... de egészben minden a régiben maradna.

Helyes-e ez a válasz?

— Kétségtelenül. Egy emberfajon belül az eltéréseket túlnyomó részben a környezet és a nevelés eltérései okozzák s így helyes biológiailag az a szocialista felfogás, mely az intézmények gyökeres átforgatásától, tehát egy *új nevelési rendtől* várja a viszonyok *alapvető*

* Ezt az érdekes példát *Diner-Dénes* barátom hozta fel egyszer, mikor ezen a kérdésen vitatkoztunk. Az igazság érdekében meg kell jegyez-nem, hogy ő már akkor abban az irányban kereste a megoldást, melybe engemet csak az újabb biológiai kutatások vittek.

változását. És ehhez nem kell „hosszú nemzedékek lassú munkája”, de elég lehet egy nemzedék átnevelése.

Bármily érdekesek és tanulságosak legyenek is a biológia útmutatásai, mégis azt hiszem, hogy a társadalomnak, mint *olyannak* — nem pedig az azt alkotó embereknek — tanulmányozása még mindig nélkülözi a valódi terme szettudományi alapot. Még mindig csak tünetekkel s elméletekkel dolgozunk.

— Úgy annyira, folytatta Le Dantec, hogy még nincs szociológiai tudomány. Tényleg hiányzik a módszer természettudományi biztossága. Ezt a hiányt érezzük valamennyien, de magam sem tudom, hogy hol kellene megragadni a dolgot. A történelmi materializmus kétségtelenül haladás abban az irányban, melyet a *véletlen kanalizálásának* neveztem el. De erőszakos megcsonkítása az eseményeknek. Már „Goethe egy híres versében azt vitatta, hogy az emberek mozgalmait és küzdelmeit a táplálkozás szükséglete határozza meg; nyilvánvaló, hogy ez nem igaz; különösen az emberi szenvedélyek a tevékenység hatalmasabb tényezői, mint a gazdasági megfontolások; s nem ritkán látunk embereket, a kik heves izgalmak hatása alatt tökéletes ellenében járnak el érdekeikkel. Tehát teljesen vakmerő dolog volna mindent az evés szükségleteiből megmagyarázni akarni; az egyedüli, a mit állítani lehet az, hogy minden egyénnek, a ki életben akar maradni s a ki érdekelheti családfája történetíróját, szükségképp végeznie kell egy csomó tevékenységet, melyeknek eredménye az, hogy életben marad. Ezen tevékenységek szükségszerűsége elég cselekvési szabadsága korlátozásához, a véletlen kanalizálásához.* Ez tehát némi haladás, de távol áll a kérdés tudományos megoldásától. Ismétlem: csak látom a szociológia hiányosságát, de ma még nem tudok valami biztos módszert ajánlani.

Erre azt válaszoltam, hogy, van Le Dantec-nek egy gyakran visszatérő gondolata, mely nekem olykor a továbbkifejtésre alkalmasnak tűnik fel. T. i. ő ismételten hozza fel ezt az érvet az emberi akaratszabadság ellen: „A legpontosabb tapasztalatok a biológust arra az eredményre vezették, hogy az elemi élet minden jelenségének abszolút determinizmusát fogadja el; nos, minthogy az ember egyesegyedül sejtekből áll, mindaz, a mit tesz nem egyéb, mint ezen elemi tevékenységeknek az eredménye, a szintézise; s minthogy ezek az elemi tevékenységek determinálva vannak, az ember nem szabad.”** Ez az érv Le Dantecnek eszközül szolgál, hogy biztosnak s megingadhatatlannak fogadja el azt a tételt, hogy az emberi élet sem lehet más, mint *ugyanaz a fiziko-chemiai* folyamat, a mely a sejtéletet alkotja. Hátha most valaki úgy okoskodnék tovább, hogy a társadalom meg embereknek az összetétele s minthogy az emberek sejtekből állanak: a társadalom törvé-

* Le Dantec: *Les Influences ancestrales*. (Paris, 1904.) 94. 1.

** Le Dantec: *L'Unité dans Pétre vivant* (Paris, 1902.) 4. 1.

nyeit a sejt-biológia törvényeiben kell keresni. És tényleg nálunk valaki ezt a merész gondolatot nemcsak kimondotta, de azt részleteiben alkalmazta is. (És itt röviden körvonaloztam Méray alapgondolatát.)

— Lehetetlenség — válaszolta Le Dantec. A sejtmag és a plazma viszonyait még épséggel nem ismerjük s a legellentétebb dolgokat lehet róluk állítani. Tehát egy ilyen átvitel képtelenség, mert a némileg ismert (a társadalmat) a teljesen ismeretlennel akarnók így megmagyarázni.

[Csak később jutott eszembe, hogy ezzel az állítással Le Dantec némileg önmagával került ellentétbe. Mert hisz ép a mai lélektan, a mely ellen L. D. biológiai alapon küzd, szokta egyre főérvül felhozni, hogy a lélektant fiziko-chemiai törvényszerűségekkel magyarázni annyit tesz, mint a közvetlenül adottat és tűrhetően ismert (a lelki életet) a távolabbival és ismeretlennel felderíteni akarni. Pedig L. D. kifejezetten megírta és élő szóval is mondotta, hogy *igen is már ma az élet kifejezhető pusztán fiziko-chemiai törvényszerűségekkel*. Hogy nincs hiátus e jelenségek között!]

Szóval Le Dantec látja a bajt, de orvosságot nem tud. Csak ezt:

— Az kétségtelen, hogy a megoldás csak a természettudományok módszereivel lehetséges. És ez a módszer a matematikán és a fizikán alapszik. Nem adok rá 15 évet és ezen ismeretek nélkül egy sor tudományos írást sem fog lehetni megérteni. A mit eddig a szociológiában csináltak: Alig ér valamit. Comte munkája se, pedig én őt a világ legnagyobb filozófusának tartom. *Ép azért a szociológia megteremtője az lesz, ki az összes eddigi szociológusokat félredobva a maga lábán és a természettudományok módszereivel tör magának utat.*

Ezzel a szomorú negatív eredménnyel távoztam a nagy biológustól.

* * *

Durkheim már nem fiatal ember. Éveken át a bordeaux-i egyetemen volt a szociológia tanára s most a Sorbonneon a Buisson utóda. A német professzorokra emlékeztet, megjelenésében úgy, mint könyveiben nehézkes megkülönböztetéseivel. Szeret logikai kategóriákkal és görög filozófusokkal operálni. De azért egészen modern ember, mint az olvasó e rövid kivonatóból is látni fogja, melyben módszertani elveit ismertetni fogom.*

A szociológia ellentétben a biológiával s a lélektannal nem az egyénekkal, hanem a *társadalmi tényekkel* foglalkozik. „Társadalmi tény minden cselekvési mód, megállapított vagy nem, mely alkalmas arra, hogy az egyénre külső kényszert gyakoroljon. Vagy más szavakkal: mindaz, a mi általános egy adott társadalom egész kiterjedésében,

* *Les règles de la méthode sociologique*. Troisième édition revue et augmentée. Paris, Alcan. 1904.

de a melynek önálló és az egyéni nyilvánulatoktól független léte van. (19. 1.)

A kutatás első és főszabálya az, hogy *a társadalmi tényeket, mint dolgokat tekintsük.* (20. 1.) Vagyis a társadalmi jelenségeket önmagukban kell tekintenünk, elválasztva az öntudati alanyoktól, kik azokról maguknak képzeteket csinálnak; kívülről kell őket tanulmányozni, mint külső dolgokat; mert ezen minőségükben jelentkeznek azok nekünk. (36.) Eddig a szociológia többé-kevésbé kizárólag nem dolgokkal, de fogalmakkal foglalkozott. Pedig az a mi létezik, a mi egyedül megfigyelhető: az egyes társadalmak, melyek születnek, fejlődnek és meghalnak. (26.) A szociológiának át kell menni azon a korszakos reformon, mely a lélektan megtermékenyítette: önmegfigyelőből kísérletivé kell válnia. A szubjektív stádiumból az objektívba kell átmennie. A szociológia még előnyben is van a lélektan felett, mert tényeit könnyebb megragadni, míg a lélektanban ez szerfelett nehéz.

Ezen főszabályból két másik következik.

Az egyik így szól: *Rendszeresen ki kell küszöbölni minden előleges véleményt.* (40.)

A másik: *A kutatás tárgyául csak oly tünemények bizonyos, csoportját szabad felvenni, melyek néhány külső jellemvonás által előzetesen meg vannak határozva s a melyek benne közősek. Ugyan-ebbe a kutatásba mindazon tüneményeket be kell foglalni, melyek ennek a meghatározásnak megfelelnek.* (45.)

Pl. ha valaki a bűnt akarja tanulmányozni nem szabad előzetesen semmiféle lélektani megfigyelésekbe bocsátkoznia, hanem a tünemény objektív kritériumait kell keresnie s azt fogja találni, hogy minden társadalomban találkozunk oly tettekkel, melyek e társadalom azt a reakcióját szokták előidézni, melyet büntetésnek szoktak nevezni. Az egész kutatásnak ezeken az objektív, szigorúan körülhatárolható tényeken kell felépülnie, nem pedig ezen tények bennünk élő fogalmain vagy érzelmein. így járva el, a tények nem függnek többé tőle a tudóstól, elméje különleges hajlandóságaitól, hanem a dolgok természetétől. A külső jel, melynek alapján azokat ebbe vagy abba a kategóriába sorolta, mindenkinek felmutatható, mindenki által elismert s az egyik kutató megfigyeléseit a másik ellenőrizheti. (46.)

Ezen szabályokból szükségkép egy negyedik következik: *Ha a szociológus a társadalmi tények bármely osztályának vizsgálatához kezd, arra kell törekednie, hogy azokat oly oldaláról fogja fel, melyen azok egyéni nyilvánulataikból izoláltan jelentkeznek.* (57.)

Így pl. a családi típusokat nem az utazók és a történészek leírásai után kell osztályozni, hanem mindenekelőtt a családjog s különösen az örökjog alakulataiból.

Ezek után Durkheim a normális és a pathologikus jelenségek megkülönböztetésére nézve állít fel szabályokat:

1. Valamely társadalmi tény normális egy meghatározott tár-

sadalmi típusra nézve, fejlődése egy meghatározott fázisában tekintve azt, ha az előfordul az azon fajú társadalmak átlagában, fejlődésük megfelelő fázisában szemlélve azokat.

2. Az előbbi módszer eredményeit igazolni lehet, kimutatva, hogy a jelenség általánossága az illető társadalmi típusban a kollektív élet általános feltételeitől függ.

3. Ez az igazolás elengedhetetlen, ha oly társadalmi fajtaról van szó, mely még nem érte el integrális fejlődését. (80.)

Ezek a szabályok a társadalmi típusok osztályozását teszik szükségessé.

Ezen osztályozás főszabálya: A társadalmakat elkezdjük összetételei fokuk szerint osztályozni, alapul véve a tökéletesen egyszerű, vagyis egyetlen segmentumu társadalmat; ezen osztályok belsejében különböző változatokat fogunk megkülönböztetni, a szerint, a mint a segmentumok teljes egybeolvadása fordul-e elő vagy pedig nem. (106.)

Ez nagy feladat volna s Durkheim is elismeri, hogy az összetettebb társadalmak osztályozása még mindig nyílt kérdés.

Hátra vannak még a társadalmi tények magyarázatának módszerei.

Erre nézve Durkheim azt tartja:

Valahányszor az ember egy társadalmi jelenséget meg akar magyarázni, külön kell annak előidéző okát és az általa betöltött működést keresni. (117.) Az ok csak az előzetes társadalmi tényekben kereshető, a működés pedig valamely társadalmi czzállal való összefüggésben.

Durkheim mereven visszautasít minden az egyéni lélektanból vett magyarázatot: a lélektan és a szociológia között a folytonosság ugyan úgy megszakad, a hogyan megszakad a biológiai és a fiziko-chemiai tudományok között. Következésképp mindannyiszor valahányszor egy társadalmi tényt közvetlenül egy pszichikai ténynyel magyaráznak meg: biztosra vehetjük, hogy ez a magyarázat hamis. (128.)

[Mivé lesz azután ez az érv, ha Le Dantecnek hihetünk, a ki szerint a biológia — legalább alapvető tünetnyeiben — már ma kifejezhető fiziko-chemiai törvényekkel!?)

Végül a bizonyítékok adminisztrációja tekintetében két módszer-tani elvet hangsúlyoz:

1. Ugyanannak a hatásnak mindig ugyanaz az ok felel meg. (157.)

2. Csak némileg is komplikált társadalmi ténynt nem lehet megmagyarázni másként, mint úgy, ha integrális fejlődését az összes társadalom-fajokon át követjük. (169.)

Talán már ez a borzalmasan sovány vázlat is meggyőzheti az olvasót az objektivitásra való erős törekvésről, mely Durkheim egész iskoláját áthatja. Mert ezeket a szabályokat be is tartják és a Durkheim könyveit (*De la division du travail social; Le Suicide*) mint az objektív kutatás mintáit szokták tekinteni. S tényleg pontos és gondos munkák is azok a tények és adatok kezelésében, valamint a problémák

megragadásában. Mégis, egészben véve nekem kellemetlen olvasmányok, mert tömeglélektani magyarázatai erőszakoltaknak és metafizikai jellegűeknek látszanak. E mellett a dolgok felfogásában s értékelésében ezeket a könyveket, valami kispolgári levegő járja át, mely azt hiszem, sok modern embert fog visszariasztani. Hogy pl. valaki a jogélet menetét a kollektív érzelmekből magyarázza s az osztályküzdelmekről egy szót se beszéljen: nekem egyenesen szörnyűséges. Általában Durkheim irtózik minden racionalis magyarázattól s mindig bonyolult kollektív lélektani folyamatokkal operál.

— Én nem indulok ki semmiféle lélektani tényből vagy feltételezésből, válaszolta nekem, mikor ezt a módszerét gáncoltam. Én mit sem tudok az emberi természetről, mert nem ismerjük. Ezen az alapon az ember csak okoskodásokhoz s fogalmakhoz jut el, de nem a dolgok természeti rendjéhez. Látja pl. Spencer az „egyéni lélektan tényei” alapján csinált egy vallás-szociológiát, mely ma már minden illetékes kutató szemében *pur enfantillage*. Én a tények összefüggéseit nézem s azok kényszerítenek bizonyos kollektív lélektani magyarázatokra, melyek igazságára nézve nem lehet fontos, hogy az egyéni öntudat tényeit sértik. Hisz Bachofent is kinevették, mikor a matriarchatus tényeivel fellépett, mert azok ellentétben voltak bizonyos öntudati tényekkel. S ezek az öntudati tények vezettek például a fizikában a *horror vacui* elméletére s egyéb antropomorf magyarázatokra.

Bármily ellenszenves legyen is előttem Durkheim számos eredménye, azt kétségtelennek tartom, hogy módszerének alap gondolata helyes s hogy minden fiatal harcosnak, ki a szociológiai igazság várának meghódítására útnak indul, csak ezt az egy jelszót volna szabad kiadni:

— *Tények kellene nekünk! És újra tények!! És ismét tények!!*

Jászi Oszkár.

A MŰVÉSZI ZENE NÉPSZERŰSÍTÉSE.

— IV. BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Eddig csupán a hegedűszólamot vizsgáltuk. Nézzük most a zongora szólamát, hogy aztán a megértendő és megjátszandó nyolcz taktusban megállapíthassuk a két hangszer egymáshoz való viszonyát, hogy különböző hangokból álló egyidejű szólamuk: *egy hang-e*, vagy kontrapunkt, *egy melódia-e*, vagy több melódia? Egyetlen pillantás a zongora szólamába elegendő annak a megállapítására, hogy itt a zongora szerepe csupán a hegedűszólam fontosabb hangjainak kiemelésére szorítkozik a zongora a maga gazdag hanganyagából a hegedű korlátolt hangtérfogatának és hangerejének volument, intenzitást kölcsönöz; a két hangszer egyesül Beethoven egységes érzésének méltó kifejezésére; a két szólam: *egy melódia s a zongora szólama* a hegedűszólam fönebbi értelmezését miben sem módosítja.

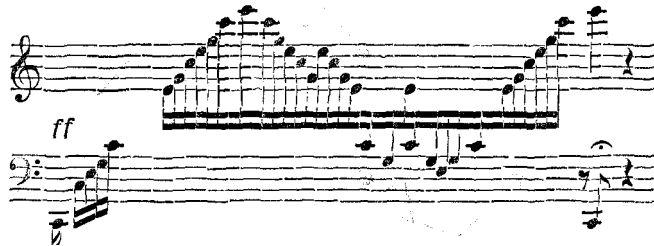
De vajjon igazolja-e Beethoven a hangképekbe foglalt érzések irányának, céljának fönebbi értelmezését?

Vajjon igazán csak pihenő-e az a megállás, vajjon követi-e további emelkedés? A hegedű elhallgatott; a cselekmény fonalát a zongora szövi tovább: «ismétli», a mit a hegedű eddig mondott. »De hiszen az ismétlés nem továbbszövése a cselekménynek, csak felesleges, művészietlen tautológia. Még akkor is, ha Beethoven írta.« Csakhogy Beethoven nem ismételi. Si bis facit idem, non est idem. És ha egy megtörtént eseményt újból végiggondolunk, ha a múltat emlékünke idézzük, az még nem tautológia és nem művészietlen, ha az a visszaemlékezés fejleszti, előbbreviszi a cselekvényt.

»De lehet-e pihenés, lehet-e erőforrás a múlt, az emlékezés?« Ha az olvasó nem tudná a históriából, megtanítja

rá Beethoven, ki e lelkifolyamatot a legzeneibb eszközzel, a mozgásszimptómia felhasználásával szemlélteti. A hős megáll, megpihen, visszanéz a megtett útra, lelkében átéli újra a megvívott harcot, a harc emléke feltüzeli, elragadja, a szimpatikus mozgásreflex kiváltódik (a hegedű imitálva belép), a múlt s a jelen, az emlék s a »valóság« egymásba olvad, az emlékező hősből »cselekvő« hős lesz. Hogy a múlt szemlélete mily gazdag erőforrás, mily tettekésztő pihenés, hogy ez emlékezés eredményeként hősünk lelkén minő izgalom viharzik át, azt Beethoven az ideiktatott hangképpel elég szemléltető módon érzékíti:

Zongora.

sőt hogy e lelki energiafeszültség hatalmas latitudo-je még szembeötlőbb legyen, az e_2 -mal szemben odatúzi a mély C-t. Az energiafeszültség tetőpontján kiváltódik a tett: a pihenő után a további emelkedés. Hegedű:

Az a_2 -vel a magasbatörekvés iránya látszólag megtörik. De valójában az a_2 után az $és$ nem irányváltozás, csak színváltozás. * Az a_2 magaslatán egyszerre feltáru előttünk az igazi

* A tényleges hangmagasság további emelésének elmaradhatatlan következménye: a hang elvékonyodása és élessége a beethoveni lélek ez egyik legmisztikusabb, legdémonibb megnyilatkozásának érzékítésére nem lenne alkalmas. De a zenei hangokkal érzékített hangulatok és érzések halmazállapotának, intenzitásának, perspektívájának érzékítésére a hangmagasságon kívül is van még eszközünk: a hangszín és a hangerősség. S ha az az előadóművész felismeri e hely jelentőségét és nem riszálja agyon gépiesen, brutálisan (mint a hogy általában szokták, pedig Beethoven még külön kitette a piano-jelet, úgy tiltakozott ellene), hanem az a_2 sforzato-ja után hirtelen átvált a „sul tastiera, flautando”-játékra és az a_2 -t követő idézett hangképsorozatát egész sima vonóvezetéssel, szinte minden dinamikus árnyalás nélkül, piano játsza meg, akkor még a laikus hallgató is megérzi, hogy az a_2 -vel a vonó egyetlen nyomására egy új világ tárul fel előtte, egy ismeretlen és mégis oly ismerős világ . . .

beethoveni világ: az emberi lélek szédületes magasságainak, örvénylő mélységeinek titokzatos világa. A tulajdonképeni küzdelem színhelyén vagyunk. Földöntúli magasságokban szárnyaló lelke mélyén vívja meg Beethoven a harcot, melynek célját, részleteit eleddig nem ismerjük. Az eredményei igen. Beethoven a Finale presto-jában nem azért örül, mert ott örülni «szokás», mert ott örülnie *kell*, ha azt akarja, hogy a szonátájában »formatökély« legyen. Beethoven azzal, hogy az örömet érzékítő hangképet — mint fönnebb láttuk — a küzdelem motívumából fejleszti, világosan megmondja azt is, hogy miért örül. Nagy oka van rá: Győzött. Sőt Beethoven azt is megmondja, hogy miért küzdött, hogy kivel küzdött.

Adagio sostenuto.

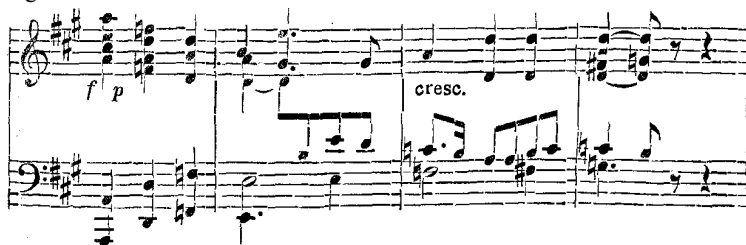
A Kreutzer-szonátát egy kérdéssel kezdi:

Az emberi lét szemléletébe mélyedő Beethoven lelkében megcsendül a hamleti kérdés:

*Wether this nobler in the mind, to suffer
The slings and arrows of outrageous fortune;
Or to take arms against a sea of troubles,
And, by opposing, end them?*

És felhangzik rá nyomban a felelet, mollban, komoran, kéréllhetetlen határozottsággal, hogy szinte zuhog:

Adagio sostenuto.

To suffer!

Beethoven átérzi e válasz teljes tartalmát. A hegedű és zongora együttes szólama felzokog; lassanként a sajgó fájdalom lemondó panaszszá enyhül; majd epedő sóhaj kél, a vágyakozás nőttön-nő, míg végre az első tétel presto-jában életre kél az

ellenállásra, a támadásra készítő energia: *Ich will dem Schicksal in den Rachen greifen, ganz niederbeugen soll es mich gewiss nicht.*

S a küzdelem eredménye a Finale presto-jában: *Oh es ist so schön das Leben tausendmal leben!*

Az »abszolút szakzenész« megint nyugtalankodik. Aggodalmi vannak. Annyit ő is elismer, hogy a Kreutzer-sonáta idézett két első mondata: kérdés és felelet. Még azt is megengedi, hogy a mollfelelet a durkérdés negatiója. Csak nem látja semmiképen sem »bizonyítva«, hogy a Kreutzer-sonátát bevezető kérdés az emberi lét valamelyik problémájára, közelebbről az élet igelésére vonatkoznék, illetőleg a kérdésre kapott tagadó felelet az életöröm negatiója, a szenvedés végzet-szerű imperativusa lenne.

A mi abszolút szakzenészünknek igaza van. Beszéljen a kotta!

Beethoven a fönnebb idézett mollfeleletbe az »agyonraffinált középszólamhajhászok« számára ezt a »középszólamot« írta:

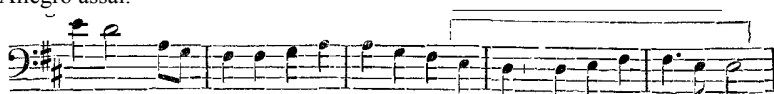

»Oh Freunde, nicht diese Töne! sondern ... freudenvollere!«
 És felharsan az örömhimnusz:

Freude, schöner Götterfunken, Tochter aus Elysium . . .

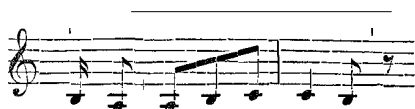
Baryton-Solo:

Allegro assai.

Most hasonlítsa össze az olvasó ezt a Kilencedik szimfónia-beli idézetet a Kreutzer-sonáta újból ideiktatott középszólamával:

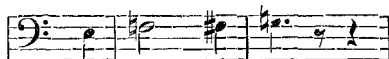
Adagio sostenuto.

Olvassa ezt a moll középszólámat durban, vegyen *c* helyett *cisz*-et és megkapja a Kilencedik szimfónia örömhimnuszának megjelölt részletét. (Összehasonlítás közben ne feledjük, hogy a Kreutzer-sonáta középszólamának nyolczadai »adagio sostenuto«-nyolczadok, az örömhimnusz negyedei pedig »allegro assai«-negyedek.)

De a Kreutzer-sonáta, Pathétique szonáta s a Kilencedik szimfónia idézett helyeinek kongruenciája talán véletlenség. Nem az. Bizonyítom.

A *Kreutzer-sonáta* idézett középszólamával egyidejűleg a basszuszólamban ezt olvassuk:

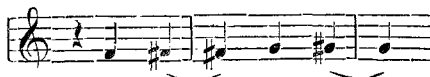

A *Pathétique*-szonátában közvetlenül az idézett panasz után a következő hangképet leljük:

Grave.

A *kilencedik* szimfóniában a bariton-szóló így kiált fel: Oh Freunde, *nicht* diese Töne! Itt az énekes megáll, szünetel. A zenekar ezalatt megmondja, hogy micsoda hangokat *ne*. Az első hegedűkön piano, szinte az emlékezet kódén át felhangzik:

Szóról-szóra ugyanaz, mint a Kreutzer-sonátában, csak egy félhanggal feljebb transzponálva. A mikor elhangzott, a

bariton-szóló tovább énekel: *sondern . . . freudenvollere*. Mire megcsendül az örömhimnusz: Freude, schöner Götterfunken, Tochter aus Elysium . . .

Ez már nem véletlenség. Mind a három zeneműben ugyanegy helyen az egyidejű szólamok *párhuzamos* kongruenciája! De ha nem véletlenség, hát akkor mi? Hogyan eshetett ez meg Beethovennel? Bizonyára nem úgy, hogy elővette a Pathétique-szonátát és kiírta belőle a Kreutzer-szonátát, majd ebből a kettőből a Kilenczedik szimfóniát. Az egyezés magyarázata igen egyszerű: Beethoven hasonló érzéseket hasonló módon fejezett ki.

A Kilenczedik szimfónia életörömmotívuma (Ott áll alatta, hogy *az !: Freude, schöner Götterfunken . . . !* Tehát még az abszolút szakzenész is elhiheti) a *Kreutzer-szonáta* idézett közép-szólamában *mollhangnemben: a fájdalom, a panasz kifejezője* (v. ö. a Pathétique-szonáta kongruens, kétségtelen panasztémájával és a Kilenczedik szimfónia: O Freunde, *nicht* diese Töne: » . . . « *sondern freudenvollere* passzusával), tehát az *életöröm ellentéte, negatiója, melyet, mint „középszólamot”, a Kreutzer-szonáta idézett feleletében a felső szólam három zuhogó, affirmatív dur dé-je végzetszerű imperativusként szegez elének.*

A kotta beszélt! . . .

A mi abszolút szakzenészünk még mindig nyugtalankodik:

„De hiszen akkor Beethoven nem *abszolút zenész*, hanem *programmzenész!* A ki olyan zenét ír, a minek van programja! Nohát ez lehetetlen!” — Miért? — „Mert a zenetörténetórán másként tanultuk!” — Jaa? Az lehet. Nos, beszéljen a zenetörténet.

„ . . . die poetische Idee anlangend, ist es notorisch, dass Beethoven sich nicht auf das Schreiben nach hergebrachten Formen beschränkte, sondern dass er diese häufig umging, weil die Idee, durch die er sich anregen Hess, eine andere Behandlung, oder richtiger, eine neue Einkleidung erforderte. Daher Mancher zu dem Ausspruch kam: *die Sonaten Beethoven's sind lauter verkappte Opern*”. Schindler: Biographie von Ludw. v. Beethoven. II. Ausgabe. Münster, 1845. S. 196.

De a kortársak talán félreértették Beethoven zenéjét. Talán „belemagyaráztak” olyan valamit, a mi nincs is benne.

„Auf meine einstmals an Beethoven gerichtete Frage, warum er bei einem oder dem anderen Satze seiner Sonaten nicht gleich die poetische Idee angedeutet habe, indem sich eine solche dem sinnigen Hörer gewissermassen von selbst aufdringe? antwortete er: *Dass jene Zeit, in welcher er seme Sonaten geschrieben* (Bis auf wenige gehören alle der ersten und zweiten Periode an. Schindl.) *poetischer als jetzt* (1823) *gewesen; daher solche Andeutungen damals überflüssig Waren*“. Ein andermal bat ich ihn, mir den Schlüssel zu den beiden Sonaten Op. 57. (F moll) und Op. 29. (D moll) anzugeben. Er erwiderte: *„Lesen Sie nur Shakespeare's Sturm*“, . Schindler: I. m. 198—199.1.

„Wie die Sonaten, so wollte er *auch seine Quartett-Musik* vorgetragen wissen, *die nicht minder ähnliche Seelenzustände malt, wie der grössere Theil seiner Sonaten.*“ U. o. 228—229. 1.

De ni! Der *grössere Theil* seiner Sonaten! . . .

Aztán Beethoven másik tanítványa, Ferdinand Ries ezt írja: „Beethoven dachte sich bei seinen Compositionen *oft* einen bestimmten Gegenstand“. Biographische-Notizen über L. v. Beethoven von Dr. F. G. Wegeler u. Ferdinand Ries. Coblenz, 1838. S. 77—78.

A két Beethoven-tanítvány egybevágó nyilatkozata! *Der grössere Theil és oft!* Szóval: *nem mindig*. Hiszen akkor meglehet, hogy épen a Kreutzer-szonátában sem gondolt Beethoven poetische Idee-re. Halljuk, mit szól hozzá maga a Mester? Azt, hogy *mindig*.

„Beethoven, der sich seiner Taubheit wegen schon seit dem Jahre 1814 nur schriftlich unterhalten konnte, bediente sich dazu kleiner Hefte in Octav-Format. Beethoven führte in der Regel die Unterhaltung mündlich; und müssen wir also aus der Entgegnung auf den Inhalt der Rede schliessen. Nur da, wo er, der Stärke seines Sprachtons nicht sicher, befürchten musste, von Unberufenen gehört zu werden, z. B. in Kaffeehäusern oder auf der Strasse, finden wir auch seine „Worte aufgeschrieben“. Schindler: I. m. Erster Nachtrag. Auszüge aus Beethovens Konversationsheften. 275—276. 1.

Egy 1827. márcziusából származó Konversationsheft-ben a beteg Beethoven Schindlerrel beszélget. Beethoven élőszóval, Schindler írásban. Beethoven valószínű feleleteit képzeljük el mi magunk.

Schindler: „Sie sind heute recht wohl, da könnten wir wieder etwas poetisieren, z. B. vom B-dur Trio, wo wir letzthin unterbrochen wurden“.

Schindler: „Ja, Bester! das geht nicht, so weit versteige *ich* mich nicht, und muss Ihre Sache sein, wenn Sie wieder gesund sind“. (Im Vorgefühl seiner baldigen Auflösung, ein Gefühl, das ihn in jenen Tagen öfters beschlich, verlangte er hier von mir, ich sollte seine Intentionen bei den Sinfonien und Klavierwerken gelegentlich publiziren. Einiges ist im musikalischen Theil der Biographie geschehen. Schindler.)

Schindler: Wozu überall eine Aufschrift? (Tehát: *Mindig!*) Ich glaube, das würde bei manchen Sätzen in den Sinfonien und Sonaten sogar schaden, wo das Gefühl, die eigene Phantasie dictiren mögen“.

[*Beethoven:* Wenn Ihre *eigene* Phantasie während einer beethoven'schen Musik durchaus dictiren will, dann sollten doch *Sie* der Beethoven sein. Ich — als Schindler — würde Ihnen meine *eigene* Phantasie ruhig anvertrauen.]

Schindler: „Die Musik soll und darf ja nicht *überall* eine bestimmte Richtung dem Gefühle geben.“

[*Beethoven:* Soll und darf nicht? Wo steht das geschrieben? Woher haben Sie das? Na, von mir nicht. Sehen Sie, z. B. . . .]

Schindler: „In der Sonate l'Absence etc. ist es doch ganz was anderes, wir können uns die Freude des Wiedersehens deutlich vorstellen, Zorn aber nicht recht musikalisch“.

[*Beethoven*: Wenn wir uns in einer Musik das vom Künstler gewollte nicht recht deutlich vorstellen können, ja dann ist entweder seine Musik schlecht, oder sind *wir* — Grafen und Fürsten. Und Zorn nicht recht musikalisch? Sie Tolpatsch, Sie! Alles ist recht musikalisch! Man muss es nur *können!*]

Schindler: „Bon! Sie komponiren also nächstens eine *zornige* Sonate”.

[*Beethoven* Schindlert mímelve: Bon! Ich komponire also nächstens eine zornige Sonate.]

Schindler: „Oh, das glaube ich, dass Sie damit fertig werden und freue mich schon darauf. Die Haushälterinn wird aber das ihre beitragen und Sie vorher recht zornig machen müssen. Aber, Freund, dagegen werden wir jetzt protestiren, jetzt heisst es solche Gemüths-bewegungen beseitigen”.

Schindler: „Ich bin sehr gespannt auf die Charakterisirung im B-Trio”.

Schindler: „ . . . jenes Bild ist der Mikrokosmos, das Contrefei des Lebens und das Abbild von dem Trio”.

Schindler: I. m. 290—291. 1.

Schindler fönnébbi ellenvetéséből: „Wozu *überall* eine Aufschrift? Ich glaube, das würde bei manchen Sätzen in den Sinfonien und Sonaten sogar schaden . . .” Beethoven intencziója minden kétséget kizárólag kitűnik: Beethoven *mindig* „programmzenész”, azaz *minden* zeneművének van „programmja”, „meséje”, *minden* zeneművében megvan — tehát, ha megakarjuk érteni, fel is derítendő — a zenei hangokkal érzékített egymást követő hangulatok és érzések okozati összefüggése.

Láttuk azt is, hogy Beethoven nem hagyta ránk ez okozati összefüggés kulcsát, mert élete első felében feleslegesnek tartotta (jene Zeit poetischer als jetzt, daher solche Andeutungen damals überflüssig waren), élte alkonyán pedig már nem volt érkező e szándék megvalósítására. („Im Jahre 1823 wurde in Beethoven der Entschluss zur Herausgabe seiner *sämmtlichen Werke*, also auch der Sinfonien, mächtiger als früher rege . . . — Dass dieser Entschluss jetzt nicht zur Ausführung gekommen, daran war nur sein Bruder Johann Ursache . . .” Schindler: Biogr. S. 199). Az abszolút szakzenész tehát végleg megnyugodhatik. Nemcsak hogy nem vetkeztünk Beethoven szelleme ellen, de épen intenczióinak felkutatásával, megismerésével igyekeztünk közelébe férközni, megérteni, követni őt.

És most, hogy megfejtettük a vizsgálat alá vett nyolcz taktusnyi beethoveni zenehieroglifet: megállapítottuk az egyes hangképek terjedelmét, alakját, az egyes hangképek hangulat-tartalmát s e hangképekkel érzékített hangulatok egymásutánjában megnyilvánuló okozati összefüggést és megértettük nemcsak a vizsgálat alá vett I. tételbeli presto idézett nyolcz taktusát, de megismertük a szonáta többi részével való össze-

függésében is, sőt a vizsgált 8 taktus segélyével, legalább is halvány körvonalaiban, kialakult előttünk a Kreutzer-szonáta lelki világa, eljutottunk ahhoz a kérdéshez, hogy hogyan érzékszük hangszerünkön a tőlünk telhető legnagyobb tökéletességgel mindazt, a mit az előadandó nyolcz taktusban megérettünk, megértettünk.

Mindenekelőtt a stílus kérdésével kell tisztába jönnünk. A beethoveni stílus a taktus = értelem világnézetben nevelkedett szakzenészek szerint azonos a metronóm-stílussal. »Streng im Takte! Das ist die Hauptsache! So muss man Beethoven spielen! Dann haben wir ihn stilvoll, objektiv und klaszisch gespielt!« E »klaszisch« játékmód hívei a »Hagyományra« hivatkoznak. Hogy ők így tanulták, így tudják, tehát így is adják tovább. Az ő Beethoven-stílusuk tehát csakugyan »Hagyomány.« De hogy *ennek* a hagyománynak Beethovenhez semmi köze, az is bizonyos.

„In Bezug auf musikalische Declamation hatte Beethoven den bisher angenommenen Begriff dahin ausgedehnt, dass er behauptete: „*Gleich wie der Dichter seinen Monolog oder Dialog in einem bestimmt fortschreitenden Rhythmus führt, der Declamator aber dennoch zur sicheren Verständlichkeit des Sinnes Einschnitte und Buhcpunkte sogar an Stellen machen muss, wo der Dichter sie durch keine Interpunktion anzeigen durfte; ebenso ist diese Art zu declamiren in der Musik anwendbar . . .*” Schindler: I. m. 196. 1.

De hogyan játszotta maga Beethoven a saját alkotásait?

„Was ich selbst von Beethoven immer vortragen hörte, war mit wenig Ausnahme *stets frei alles Zwanges im Zeitmaasse; ein Tempo rubato im eigentlichsten Sinn des Worts, wie es Inhalt und Situation bedingte*, ohne aber nur den leisesten Anklang an eine Karricatur zu haben. *Es war die deutlichste, fasslichste Declamation, wie sie in dieser hohen Potens vielleicht nur aus seinen Werken heraus zu studiren sein dürfte.* — Wie die Sonaten, so wollte er auch seine Quartett-Musik vorgetragen wissen . . .” U. o. 228—229. 1.

Az igazi beethoveni stílust íme megismertük: A lehető legvilágosabb, legérthetőbb, legmeggyőzőbb, minden taktuskényszertől mentes zenei deklamáció, melyet a Beethoven kívánta tökéletességgel talán csakis magukból a beethoveni alkotásokból sajátíthatunk el.

De ha egyszer Beethoven nem írta ki a tempóváltozásokat!

„Namentlich sind es die, eine schnellere oder langsamere Bewegung anzeigenden Worte, als *rittartando, accelerando*, und andere noch, die bei dem wunderbar nuancirten Vortrage Beethoven's in der

gewohnten Bedeutung garnicht ausreichen ...” I. m. 227. 1. és „Eine Verwirrung entstände wohl durch das viele Anzeigen des Tempo rubato, das glaube ich auch.” Schindler Beethovenhez. Auszüge aus Beethovens Conversationsheften. S. 280.

hogyan tanulmányozhatjuk a beethoveni tempót Beethoven műveiből?

»Nur die richtige Erfassung des Melos' giebt aber auch da» richtige Zeitmass an: beide sind unzertrennlich; eines bedingt das andere.« (Richard Wagner: Über das Dirigiren. Ges. Sehr. III. Aufl. Bd. VIII. S. 274.)

Fönnebb láttuk, hogy maga Beethoven állapítja meg az I. tétel presto-témájának különféle olvasási lehetőségei közül az egyedül helyeset. Felismertük a beethoveni méloszt; e mélosz ismerete megóv a helytelen tempóvételtől is.

A megjátszandó nyolcz taktus helyes előadásához már most minő alaptempót vegyünk, melyre aztán a tempo rubato folytonos kilengéseit majd bizton alapíthassuk. Beethoven alaptempónak Presto-t írt oda. De Presto an sich nincs. Talán a Malzel-féle Metronómtól kérjünk tanácsot? A Beethoven kívánta Presto nem jelentheti a Malzel-féle Metronóm »Presto«-val jelölt sebességfokozatainak valamelyikét, mert ez a metronómpresto a megjátszandó beethoveni nyolcz taktus fönnebb megismert lelkitartalmának kifejezésére, épen túlságos gyorsasága miatt, nem alkalmas. De talán valami kegyeletlenséget vagy stilusbotlást követünk el, ha a beethoveni presto-t nem játszuk Malzel-féle Metronóm-presto-nak.

Schindler Beethovenhez:

„Umlauf und Schuppanzigh wunderten sich gestern sehr, dass Sie jetzt von den beschleunigten Tempis in Ihren Werken gegen frühere Jahre so auffallend abweichen und *alles Ihnen jetzt zu geschwinde ist*”.

„Meister, darf dein Jüngerlein und Söhnlein sagen, was es hierüber fühlt?”

„Ich hätte Sie gestern bei der Probe umarmen mögen, als Sie uns die Gründe angaben, warum Sie jetzt Ihre Werke anders fühlen, als vor 15—20 Jahren”.

„Auch bei den Proben in der Josephstadt war es schon deutlich merkbar und Vielen auffallend, dass Sie *die Allegro's*

alle langsamer haben wollten, als seither. Ich merkte mir den Grund gut.”

„Ein ungeheurer Unterschied! was tritt so alles in den Mittelstimmen heraus, was früher ganz unhörbar, oft verworren war.”*
Auszüge aus Beethovens Conversationsheften. S. 285—286.

Alaptempónak tehát egy olyan mérsékelt sebességű tempót választunk, a melyben világosan megnyilatkozhatok a beethoveni hatalmas lelki energia, a beethoveni méltóság, a beethoveni páthosz. A Presto fogalmában rejlő kétségtelen gyorsaság érzetét nem az alaptempó, hanem részint a magasbatörő hangképsorozaton végigvonuló fokozatosan növekedő *accelerando-creseendo*, részint a folyton ismétlődő lelki kitörések minimális időközit, hirtelen egymásutánja fogja kiváltani. A most vázolt Presto tempóval tehát nemcsak hogy nem vétünk Beethoven intencziói ellen, de a beethoveni lélek mélyéből ellenállhatatlan erővel szakadatlanul feltörő gigantikus lelki erupciók minden legkisebb mozzanatát is híven érzékelhetjük.

De mit keresnek e komor, hatalmas hangképek alatt a grációz szakkátópontok? A kettő kizárja egymást. Vagy pedig azok a szakkátópontok nem jelentenek hangpontokat, hanem valami egyebet. Richard Wagner »Über das Dirigieren« című tanulmányában rámutatott a naiv, mozarti allegro és a szentimentális, pathetikus, beethoveni allegro közti elvi különbségre. E különböztetés analógiájára tegyünk különbséget a naiv, rokokó, mozarti szakkátó s a pathetikus beethoveni szakkátó között. A mozarti szakkátó a pontszakkátó (.); a beethoveni a *portató* (—). Kivételek persze akadnak mind a két szerzőnél. Ha most a kérdéses szakkátópontokat portatoknak játszuk, a hangjegyszöveg s az értelem közötti eddigi ellenmondás egyszerre megszűnt.

De mit szól e merénylethez Beethoven? „Überhaupt wurde Alles und Jedes, von *seiner* Hand vorgetragen zu einer neuen Schöpfung, wobei *sein stets gebundenes Spiel* wesentlich mitwirkte ... — *Das abgestossene Spiel... hasste er, und nannte es „Fingertanz ...”* Schindler: I. m. 227—228.1.

És most végre hogyan játszuk meg ezt a beethoveni »nyolcztaktust«?

*)Mit? Mittelstimmen?! Was früher ganz unhörbar? És Beethoven nem félt, hogy Kacsóh úr majdan a „Zenevilág” című szaklapban ki fogja jelenteni, hogy Beethoven *is* agyonrafinált középszólamhajhász? Beethoven határozottan vakmerő! . . .

Igy:*

sulla tastiera
ritardando

sul ponticello
poco a poco acceler. e sempre crescendo

rallent. maestoso

Hogyan fejtette meg és hogyan játszotta G. hangverseny-
mester úr? Így:

Presto.

* A □ a lefelé haladó vonókezelést (Abstrich), a Δ a fölfelé haladó vonókezdést (Aufstrich) jelöli. Talán a „szakzenészeknek” kissé szokatlan vonóvételt kell még egy kissé megokolnunk. Minthogy a 3-ik, 4-ik, 5-ik, 6-ik és 7-ik frázisban folyton ismétlődő crescendo hangképeket kell megjátszanunk s minthogy a vonó ereje már szerkezeténél fogva is — a kapája felé fokozatosan növekedik, a csúcsa felé mindinkább gyengül, a főnnebbi frázisok megjátszására az egyedül logikus vonóvezetés a folytonos fölfelé kezdés (Aufstrich), még pedig egy-egy egész frázist egy vonóval játszva, úgy hogy a hangképek értelmét már a vonósételünk is helyesen tagolja, kidomborítsa. Minthogy a főnnebbi frázisoknak minden egyes hangját portato, kötve lökött, súlyos vonóval játszuk, s minthogy mi nem: taktuseleji „akcentus”-okkal, hanem dinamikáival és agogikáival dolgozunk, a régi iskola taktuseleji hangsúlyos és artikuláló célzatú kötelező Abstrich-jeit felesleges, sőt értelemzavaró voltuknál fogva bátran mellőzhetjük. A hetedik frázis hosszú efé-jével egy új feladat helyes megoldása vár reánk: a d_2 - g_2 - e_2 helyes megjátszása. Ha a vonóval úgy takarékoskodunk, hogy a rallentando-maestoso kitartott d_2 intonálása közben vonónkat csak

Taktusról taktusra! »Presto!« Malzel-féle Metronom 184. Két kattogás egy taktus. Tik-tak-tik-tak: tanjja (hátraint B. zongoraművész úrnak, hogy: no-most, hajrá!)

rattattatta-ráttattatta-ráttattatta-ráttattatta.

Hogy micsoda különbség van ekközött a taktus = értelem világnézetben fogamzott czepperli gondolat s a fönnébbi beethoveni prometheusz-gondolat között, azt még a laikus olvasó is látja, ha már nem hallja. De a hangversenymester úr, látva a hangjegyszöveg szakkátópontjait, hogy ne írták légyen oda őket hiába, a fönnébbi czepperli gondolatot, egyébként egész logikusan, laza csuklóból, graciöz mandzsetta-szakkatával, minden egyes hangját pedig külön vonóvétellel játszotta. Minthogy a hangversenymester úrnak úgylátszik túlnehéz »presto«-tempo levont valamicskét a vonó kapája mellett intonált szakkatók gráciájából, azonkívül a hangversenymester úr játékában teljes pompájában érvényesült a régi iskola kötelező taktuseleji »akzentus«-rendszere, a »zongoraművész« úr még segített neki zötykölni, az élénkmuzsikált czepperli gondolat eléggé differeceziált is volt. Egy totyakos potrohos börzespekuláns (a hangszín és egyéb, határozottan keleties ízű mellékakzentusok még közelebből részletezték a Gr. úr által »népszerű« modorban értelmezett Kreutzer-szonáta hősének külsejét és belsejét) kétségtelenül valami sikerült papírbúza-schlusszon való örömeben czepperlit tánczol. A portroha minden taktus elején egy *nagyot* lötytén, és utánna három kicsit; ezek a poczak utórengései. De hősínek, minthogy a Kreutzer szonáta hőset még a »népszerűsítés« is meghagyta tragikus hősínek (Micsoda kegy! És a

középső harmadának feléig fogjuk elhasználni, akkor így könnyen beleadhatjuk még a lefelé haladó, tehát *mechanice* folyton gyöngülő vonó középső harmadába a c_2 folytonos *crescendo*ját. De a vonóval való takarékoskodásnak még egy másik előnye is lesz: Ha a $d_2-g_2-e_2$ -t folytonos *crescendónak* akarjuk megjátszani, akkor ezt a *czélt* csak úgy érhetjük el, ha a d_2 és a e_2 „akkord” intonálása között a vonóváltáshoz szükséges időt a minimumra redukáljuk. Szinte még intonálni kell a d_2 -t, a mikor a g^2 akkordjába kezdünk. E szükséges akusztikai csalódás előidézésére alkalmas villámgyors vonóváltást pedig csakis úgy végezhetjük, ha a vonóhosszúság „Absatzpunkt-ja és „Ansatzpunkt-ja közel esnek egymáshoz. — Ha még az egy vonóval intonált második és harmadik frázis összekötésénél a *ritardando poco a poco accelerando* és a *sulla tastiera—poco a poco sul ponticello* helyes megjátszására is felhívtuk a figyelmet, akkor minden egyébre nézve beszéljen helyettünk a fönnébbi kotta. Talán elég világosan beszél.

»Nép« még szocziálista! A Nép hálátlan!), hősünket végre is eléri a tragikum. A *Végzet* szerepét ezúttal a hangversenymester úr játszotta, amennyiben a tik-tak metronómprestot valóban szinte vezgaterszerű következetességgel hajtotta végre, (»So aber erscheint es den Herrn ‚klassisch‘!« Eich. Wagner: Über das Dirigieren.) úgy hogy a $d_2-g_2-e_2$ -t nem játszhatta elég rallentando-maestoso, a miért aztán az ebben teljesen ártatlan népszerűsített szonáta-hősünket éri utói végzete. A $d_2-g_2-e_2$ magaslatán nem diadal-maskodik szegény, hanem hirtelen megáll, odakap a poczakjához és — nyöszörög. Úgy látszik, iszonyú az, mi odanyilallik . . .

Első álmélgódásomban azt hittem, hogy valami czirkuszba tévedtem és zenebohócok Beethoven-persiflage-át hallgatom. A műsorba pillantok, de erre még jobban elcsodálkoztam. A műsorból kérem kiderült, hogy az a két muzsikáló úr ott a dobogón nem zenebohóc. Az egyik, Gr. hangversenymester úr, a filharmonikus zenekari tagok művészi kvalitásainak optima pars pro toto képviselője, úgy mellékesen a Magyar Királyi Zeneakadémia hegedűtanára. A másik úr pedig: »zongoraművész.« — Sietek Kacsóh urat megnyugtatni: G. és B. urak kifogástalan összjátékot« produkáltak. Olyan *taktusban* játszottak, hogy öröm volt — nézni.

A hangversenymester úr ugyanis a lábával folyton ütötte a taktust. (A pódium a lakkcipő minden egyes dobanására porzott egyet.) Más előadóművészt csak zavart volna az értelemmel s a művészi előadással itt éppen ellenkező »taktus-ütés. « A hangversenymester urat nem zavarta. Sőt! Minthogy neki a taktus = értelem, ő szükségesnek tartotta ezt a köszörűszakmozdulatot a taktusban való kifogástalan összjátékhoz. —

De az elnéző olvasó hajlandó lesz talán múltó indiszpozíció-nak, véletlen »Schnitzer«-nek minősíteni G. úrnak, a filharmonikus zenekari tagok művészi kvalitásai optima pars pro toto képviselő-jének ezt a taktus = értelem, kifogástalan összjáték = művészi előadás Beethoven-interpretációját. Nem véletlen. Rendszer. Már így tanulják művésznövendék korukban a Magyar Királyi Zeneakadémián. »Merész állítás!« — Éppen nem. Bizonyítom.

Kacsóh úr, a 3—4 *próba de facto elégséges* tétel bizonyítása közben a filharmonikus zenekari tagok művészi kvalitásain kívül még tökéletes előképzettségükre is hivatkozik, sőt külön megemlékezik a »specziális hangszertanulmányozási anthológiák«-ról, melyeknek szorgalmas tanulmányozása is segíti szerinte érthetővé tenni azt a valóban rendkívüli jelenséget, hogy a mi

filharmonikusainknak Beethoven-szimfóniák művészi előadására 3—4 próba de facto elégséges. Egy ilyen speciális hangszer-tanulmányozási mű vizsgálata azt hiszem meg fogja világítani a filharmonikus zenekari tagok előképzettségének minőségét is. Minthogy a filharmonikus zenekarban a speciális hangszerek kezelői között a hegedűsök vannak a legnagyobb számmal, aztán meg a filharmonikusok művészi kvalitásainak főnőbb megismert optima pars pro toto képviselője, G. hangversenymester úr is »hegedűművész«, ez a két körülmény azt hiszem eléggé megokolja, hogy a zenekari hangszerek közül épen egy a hegedűről szóló »speciális hangszer« tanulmányozási művet vessünk szemügyre. Az illető mű: „*A hegedűjáték és tanítási módszere*”, a m. kir. zeneakadémia hivatalos tankönyve. A könyv élén ott ékeskedik, hogy »A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium támogatásával« jelent meg. A mű szerzője a m. kir. zeneakadémia kinevezett rendes hegedűtanára, a zeneakadémiai hegedűtanárképző vezetője, ki évekig élt külföldön mint hegedűvirtuóz és különösen mint elsőrangú hegedűpedagógus ismeretes egész Európában, de főleg Amerikában és — Ausztráliában.

A Tanár úr könyve 186-ik lapján igen helyesen azt írja, hogy » . . . a mester főgondja . . . , hogy növendéke — felismervén a nagy írók műveinek legrejtettebb szépségeit is — ezeket jóízűlással és értelemmel tudja kifejezni«.

A Tanár úr tehát foglalkozik könyvében a nagy írók műveinek értelmezésével is és a helyes értelemtagolást Beethoven hegedű-szonátáiból vett példákön tanítja. A Tanár úr választása igazán csak elismerést érdemelhet. Nézzük már most, hogyan értelmezi a Tanár úr növendékei előtt Beethoven hegedű-szonátáit?

A helyes értelemtagolás illusztrálására felhozott egyik példája ez:

Beethoven I-ső Szonáta, Rondo.

Sültgász! Térésó! Hajtvakó! Nagylé! Hács!

Hogy hogy van jól?

Így ni, Beckmesser tanár úr!:

De nem elég, hogy Beckmesser tanár úr úgy frazíroz, ő azt a fönnebbi értelem (?) -tagolást meg is okolja:

»Frázis alatt a dallamot értik a modern theoretikusok és pedig úgy legkisebb *értelmes részét* (a két vagy több hangból álló dallamízt), mint a kifejelett összefüggő gondolatot; frazírozásnak nevezik a zeneműben a frázisoknak egyenként való feltüntetését«. I. m. 337—338. 1. A fönnebbi példára vonatkozólag így folytatja:

»Itt az első ütem (!) *külön frázis* voltát csak az tünteti fel, hogy a második ütem (!) *hozzá hasonló* dallamképlet«. I. m. 339.1.

Oh, Tanár úr! Hát ha azt a fönnebbi két „*ütem*”-et még más ötféleképen fogja frazírozni, az eredmény nem lesz: két egymáshoz »hasonló dallamképlet«? . . . A Tanár úr frazírozásának »megokolása” valóban méltó pendant-ja a frazírozásának.

Menjünk tovább. Lássuk a következő példát.

Beethoven VI-ik Szonáta. Allegretto con Variazioni.

A Tanár úr ezt a példát annak az illusztrálására hozta fel, hogy „önálló frázis mutatkozik akkor is, midőn, hosszabb érték vagy pauza után az előbbi dalképlethez *nem* hasonló dalképlet következik«. I. m. 339. lap.

Még csak nem is hasonló? Annyira hasonló Ma az Tanár úr, hogy *ugyanaz* a dallamképlet.

De ez talán aprólékos, mellékes nézetdifferenzia, véli az olvasó. Nem az. Még Beckmesser tanár úr is azt mondja, hogy nem mellékes. „*Főczélja* a frazírozásaak, hogy könnyebben értesse meg a hallgatóval a darabot. *E végett* úgy különíti részekre azt, hogy felismerhessék, *melyik dallamrész fejlődött egy előbbiből és melyik az, a melyik nem, tehát új*”. I. m. 341. lap.

Szóval nagyon is nem mellékes. Aztán a Tanár úr így folytatja: »S ez, [t. i. az értelem felismerése és feltüntetése] *bizonyos meghatározhatatlan mértékig helyes; ezentúl alkalmatlanná* lesz a műnek ez a *tudományos* (!) szétbonczolása«. U. o.

Szegény tudomány! Eddig sok mindent rád fogtak már, de hogy a gazdáidnak »alkalmatlan« lennél, azt még soha. No, nekünk nem vagy az. Mi csak szépen »bonczoljuk szét« azt a főnnebbi Beethoven-idézetet, talán fedezünk fel benne mégis egy kis összefüggést, sőt talán egy kis hasonlóságot is. Hiszen »Főczélja a frazírozásnak, hogy« . . . megértjük azt a zenét.

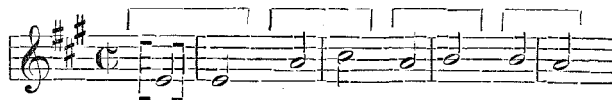
És Beethoven zenéje igazán megéri a megértésével járó »alkalmatlanság«-ot.

Nos, hát »bonczoljunk«!

A főnnebbi Beethoven-idézet »tudományos szétbonczolása« (szegény!) ezt eredményezi:

Íme, bonczolás után kiderült, hogy a mit végeztünk, nem is volt bonczolás, csak feltüntettük az egyes frázisok »külön frázis« voltát és a frázisok a »bonczolás« után is jól érzik magukat külön-külön is, meg együtt is. Sőt ha még levesszük róluk a ritmikai czifra ruhát, megkapjuk a gondolat lényegét:

Ezek a frázisok már talán egy kicsikét »hasonlók« egymáshoz. Annyira hasonlók, hogy ez a négy frázis *ugyanaz* a dallamképlet *A második és harmadik fázis az elsőnek egyszerű „transzpozíciója” a negyedik pedig a „megfordítása”.*

Mit is csinált főnnebb a Tanár úr evvel a Beethoven-idézettel? Két-két frázist egynek-egynek vett (a további »tudományos« bonczolása »alkalmatlan« volt neki), aztán nem ismerte fel a két kettősfrázis összefüggését és azt tanította róluk, hogy itt »az előbbi dalképlethez *nem* hasonló dalképlet következik«. Hogy egy variációsorozat *témájának* ilyenén félreismerése mit jelent, azt még a laikus olvasó is elképzelheti; hát még a Tanár úr, a ki főnnebb maga mondotta, hogy: „Főczélja a frazírozásnak, hogy könnyebben értesse meg a hallgatóval a darabot. *E végett* úgy különíti részekre ezt, hogy *felismerhessék, melyik dallamrész fejlődött egy előbbiből és melyik az, a melyik nem tehát új*”. És: » . . . a mester *főgondja* . . . , hogy növenedéke — felismervén a nagy írók műveinek legrejtettebb szépségeit is — ezeket . . . *értelemmel* tudja kifejezni«.

A »Mesternek« e főgondja mellett ezúttal volt, úgylátszik, egy *mellég*gondja is, a mi egy kicsikét elnyomta a főgondot. . . A »tudomány« tudniillik csakugyan «alkalmatlan», szóval komoly gond annak, a kinek — nincs, holott kellene, hogy legyen neki.

Sed nunc venio ad fortissimum!

»Vannak esetek, mikor nem tűnik ki *ily világosan* (t. i. mint a Tanár úr ép most vizsgált variációjátéma példájában!...) a frázis, pl. Beethoven I-ső Szonáta. Allegro con brio«:

»Itt sehol pauza vagy hosszabb érték nincs; *de* a harmadik *ütem* melódiája *hasonló* (már megint, Tanár úr?) az első *üteméhez*, ezért (!) itt legtermészetesebben (?) a harmadik *ütem lehet* egy új frázis kezdetének venni«.

A Tanár úr szerint tehát az első és második *ütem* együtt egy frázis; a harmadik és negyedik *ütem* együtt megint egy frázis. Mert az 1+2 és 3+4 *ütemek* melódiája *hasonló*. „Ezért (!) itt legtermészetesebben . . . lehet . . .”

Dehogyan lehet, Tanár úr, dehogyan lehet. Hiszen ha valaki csak egy mákszemnyit is konyít a helyes értelemtagoláshoz, a hogy ránéz erre a négy *ütem*-re, az első pillantásra kell hogy lássa, hogy az a harmadik és negyedik *ütem*ből álló frázis nem végződhetik azon az *é-n*; ott nem lehet megállani csak azért, mert ott az *ütem*-nek vége van. A gondolatnak ám még nincs. S a kettő talán nem egy. A taktusvonal után még okvetlenül kell vagy *d*-nek, vagy *á*-nak, vagy *fiss*-nek vagy bármi egyébnek következnie, a mi értelmileg még az előző *ütem*-hez tartozik és vele egy frázist alkot. Ez a négy *ütem* helyesen értelmezve *csakis* így »lehet«.:

Hát most talán nem »hasznalók« egymáshoz az egyes frázisok?

»Hja, nem mindenki *Riemannist!*«

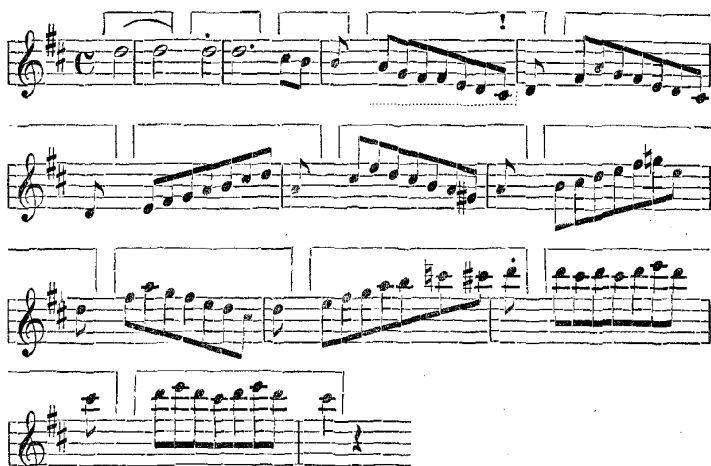
Hagyjuk ki kérem Riemann-t a játékból. Legyünk inkább Beethovenisták. Nézzük meg, mit szól Beethoven hozzá? Vegyük elő a partitúrát (Vollständige kritisch durchgesehene Ausgabe. Breitkopf u. Härtel. Serie 12. Für Pianoforte u. Violine. Partitur No. 92. Op. 12. No. 1.) és bízzuk magunkat rá. A szonáta így kezdődik:

Allegro con brio.

The image shows a musical score for the beginning of Beethoven's Sonata No. 1 in C major, Op. 12, No. 1. The score is in treble and bass clefs, 2/4 time, and C major. It shows the first few measures for Violino and Piano-forte. The tempo is Allegro con brio. The score includes a first ending bracket and a 'stb.' marking.

A Tanár úr idézte négy ütemet először a zongoraszólám hozzá. De íme, a zongoraszólammal unisono hegedűszólamból minden kétséget kizárólag kiderül, hogy a Tanár úr idézte négy ütem első ütemének első *d*-je nem a Tanár úr könyvében olvasható idézet első üteméhez, hanem egy előző gondolathoz tartozik, úgy a mint mi állítottuk; sőt egy *olyan* gondolathoz, a mit a *hegedűszólám*, tehát a Tanár úr hangszere, intonál a zongoraszólammal unisono s a melyet, már csak ezért is, egy kicsit ismernie kellene a Tanár úrnak.

De a Tanár úr talán azt fogja mondani, hogy ő hegedűművész, neki semmi köze a zongoraszólamhoz és ő különben is azt a négy ütemet nem a zongoraszólamból, hanem a hegedűszólamból idézte. Helyes. Nézzük a hegedűszólamot. Mindjárt frazírozzuk is:

A Tanár úr ellenben, Harmonielehret tanult »szakzenész« létére, képes volt megállani a negyedik frázis közvetlen a taktusvonal előtti, megfölkialtójélezett *cisz*-én, tehát a *vezető*-hangon (Leitton) D-durban, a mikor az a vezető hang igazán szinte rá kellett volna, hogy *vezesse* a mindjárt utána következő tonikára: a *dé*-re, ha Beckmesser tanár úr továbblátna a — taktusvonalnál. Ha ezt egy kezdő Harmonielehre-Schüler elhibázza, meghúzzák érte a fülét. És megérdemli. A Tanár úr ellenben főnöki jóváhagyást kapott érte a magyar királyi zeneakadémia igazgatójától, a kinek a »szakvéleményezése« (?) alapján »A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium támogatásával« jelent meg ez a zenei csodabogár.

A hüledező olvasó — ha újból átgondolja ezt az egész esetet — első meglepetésében talán hajlandó arra a feltevésre, hogy Beckmesser tanár úr soha életében még csak bele se pislantott a partitúrába, mert hiszen ha megtette volna, *ez* a Beckmesseriáda nem eshetett volna meg vele. A hüledező olvasónak nincs igaza, ha *már is* hüledezik.

A Tanár úr ugyanis maga megczáfolja az olvasónak ezt a még aránylag *enyhe* föltevését. Nem! A Tanár úr *belenézett* a partitúrába. Sőt!... »Fontos tényezők a hegedűs teljes kiképezetésében a zeneelmélet és zongorajátékban való jártasság

is. Az elsőnek szükségességéről már . . . szözlottunk. A másik — a *zongorajáték* — pedig azért *fontos*, mert egyrészt az elmélet tanulásánál alig mellőzhető; másrészt és *főleg azért, mert* a hegedű-darabok túlnyomó nagyrészenek kiegészítő része lévén a zongorakiséret, a tanárnak kell azt játszania, ha teljességében akarja megismertetni növendékével a darabot«. I. m. 187. 1.

A Tanár úr tehát, mint elsőrangú hegedűpedagógus és a zeneakadémiai hegedűtanárképző-tanfolyam vezetője, nemcsak hogy belenézett a partitúrába, de még személyesen játszotta is x-szer meg x szer a zongoraszólamot is. És mindennek daczára nem hallotta ki soha még a partitúrából se, hogy az általa játszott zongoraszólamban hol végződik a hegedűszólammal unisono egyik gondolat és hol kezdődik a zongoraszólamban a másik. Szóval értelmetlenségeket játszott és tanított.

A fönnebbi idézetet a Tanár úr így folytatja: »A ki *mindezeket* elsajátította, az a művészi érettség és önállóság olyan fokára ért, hogy nyugodtan befejezheti tanulói pályafutását és megkezdheti a — mesterét«. — — —

A Tanár úr könyvében összesen *öt* példát hoz fel a helyes zenei értelmezésre. *Az öt példa közül négy teljesen rossz*, az ötödiket még Beckmesser tanár úr se tudta elhibázni, mert ott a taktus véletlenül összeesett az értelemmel. És ezek *példák* voltak! Hát még a miket a Tanár úr föl se említett . . .

De talán lehet valaki jó hegedűpedagógus, a nélkül, hogy fel tudná ismerni a tanított zeneművek értelmét; a nélkül, hogy tudná őket helyesen értelmezni, frazírozni. Mert ha ez lehetséges és mi a Tanár úr hegedűpedagógusi működését egy tőle idegen álláspontról ítéltük meg, akkor rajta igazságtalanság esett.

»Mindenekelőtt megjegyzem, hogy zenésznek, illetőleg jó zenésznek azt nevezik, a ki mint előadóművész, karmester vagy tanító helyesen tudja magyarázni nagy szerzőink műveit . . .«

Kérem, ezt nem én mondom. Ezt Beckmesser tanár úr mondja idézett műve 59-ik lapján. Hogy Beckmesser tanár úr hogyan magyarázta Beethoven műveit, azt a könyvében önmaga örökítette meg. Hogy ez a magyarázat *milyen*, helyes-e vagy helytelen, szóval hogy a Tanár úr *milyen* zenész, *milyen* tanár, azt meg Beethoven mondotta meg.

De minket ezúttal a dolognak tisztán zenei közegészségügyi oldala foglalkoztat. A Tanár úr Beethoven zenéjének nemes, kristálytisztá italába zenei bolondgombákat aprít és ezt a kotyvadékat — »A vallás- és közoktatásügyi magy. kir. minisztérium

támogatásával« — beadja tanítványainak. Hogy nem hálnak bele? Nem. Sőt ellenkezőleg. Diplomát kapnak és mint »okleveles hegedűtanárok« terjesztik széles Magyarországon a — művészi zenét. Egy részük pedig bekerül a filharmonikus zenekarba s ott a mellüket döngetik, hogy ők »okleveles művészek«, a kiknek Beethoven-szimfóniák művészi előadásához 3—4 próba de facto elégséges. A »számttevő kritika« is mondja, tehát igaz.

De jönnek a filharmonikusok a közelfekvő ellenvetéssel: »A zeneakadémiai hegedűtanárképző újabb keletű intézmény.« Igaz. Hát a zeneakadémiai hegedűművészgyár? Az is újabb keletű intézmény? Vagy ott talán másként magyarázzák Beethovent? Ez lehet. »Beckmesser tanár úr könyve csak 1903-ban látott napvilágot.« Ez is igaz. »Tehát a filharmonikusok nem Beckmesser tanár úr *könyvéből* tanultak«. Még ez is igaz. Bár, ha törekvő zenészek lennének, ezt a mulasztásukat helyreépítenék. Lám, Beckmesser tanár úr maga mondja könyve előszavában, hogy: »*tartalmánál* fogva, úgy hiszem joggal ajánlhatom művet azon *hegedűsöknek* és *hegedűmestereknek*, kik a hegedűjáték és oktatásban teljes vagy részleges útbaigazítást keresnek; olyan *karmestereknek* és *zeneszerzőknek*, kik alaposan akarják megismerni a hegedűt; és végre a harmadik rész szempontjából (ebben a részben magyarázza a Tanár úr Beethovent!) *más hangszerek* és az *elmélet tanárainak* is . . .« Vagy talán a filharmonikusoknak nincs mit helyreépítenniük Beckmesser tanár úr könyvéből, mert *mindazt*, a mit ez a könyv tartalmaz, már tanulták művésznövendék korukban a zeneakadémián? Sajnos, ez a föltevés nem egészen alaptalan.

»Beckmesser tanár úr csak *egy* ember. *Egy* zeneakadémiai tanár pedig még nem zeneakadémiai *rendszer*. És Gr. hangversenymester úr, a filharmonikusok művészi színvonalának optima pars pro toto képviselője, ki egyúttal a zeneakadémia hegedűtanára? »Az két ember. Még mindig nem rendszer.« És a zeneakadémia egyik *zeneelmélet* tanára, a ki Beckmesser tanár úr könyvét németre fordította és a legnagyobb lelki nyugalommal ültette át németre a fönnbbi zenei csodabogarakat? »Az csak három zeneakadémiai tanár. Még mindig nem rendszer.« Még mindig nem rendszer. De Beckmesser tanár úr könyve a m. kir. zeneakadémia igazgatójának, a közoktatásügyi minisztérium zenei szakértőjének szakvéleményezése alapján »a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium támogatásával« jelent meg. A zeneakadémia igazgatója tehát Beckmesser

tanár úr könyvét jóváhagyta, helyesnek ismerte el. Itt álljunk meg egy percze. Ez a körülmény ugyanis jóval nagyobb jelentőségű, mint a minőnek az első pillanatra látszik. Az igazgató úr két évtizedes zeneakadémiai igazgatószkodása alatt zeneakadémiai hegedűművésznövendékek százaitól és százaitól hallotta előadni Beethoven hegedűszonátáit *olyan* »értelmezéssel«, aminőt tanáraik nekik »bepaukoltak«. Már most, ha ez a húsz esztendőn keresztül tanított Beethoven-interpretáció nem egyezett volna a Beckmesser tanár úr könyvében tanított taktus=érteleminterpretációval, akkor az évtizedes hagyományokon növekedett igazgatói »szakzenész«-fűl bizonyára megütközött volna Beckmesser tanár úr »értelem«-tagolásán és — mint művészeti felettes hatóság, mint a közoktatásügyi minisztérium zeneszakértője, kinek hivatalos kötelessége örködni a vezetésére bízott művésznövendékek lelki épségén — szépen megmondotta volna, hogy: »Kedves Beckmesser kolléga, ez így talán nem jól van. Én ezt eddig majdnem húsz esztendőn át *másként* hallottam interpretálni. Miért tért el kolléga úr az eddigi évtizedes helyes értelmezéstől?« De az igazgató úr nem talált okot a megütközésre, *mert két évtizeden át mindig úgy hallotta interpretálni a zeneakadémiai növendékektől Beethoven hegedűszonátáit, mint a hogy a „Beckmesser kolléga” könyvében meg van örökítve.*

Íme a *Rendszer* már kezd kibontakozni egész rémes mivoltában . . .

De most, hogy szellőztettük egy kicsit a filharmonikus zenekari tagok optima pars pro toto művészi kvalitásait és zenei előképzettségét, a filharmonikusok visszavonulnak utolsó refugiumukba: »Lehet valaki jó zenekari tag a nélkül, hogy jó hegedűművész lenne.« Még ezt is megengedjük. De előbb újból hangsúlyozzuk, hogy a fönnebb mérlegelt művészi kvalitásokkal és zenei előképzettséggel a mai, frazírozatlan Stimmekből való játékszokás mellett Beethoven-szimfóniáknak nem hogy művészi előadása, de még csak értelmes előadása, sőt csak a megértése is, 3—4 próba alatt fizikai lehetetlenség.

És most nézzük a filharmónikusokat, mint »zenekari tagok«-at. Minő *közszellem* uralkodik abban a zenekarban? Csak *egy* példát hozok fel. Azt hiszem elég lesz ez is. Egy hazai zenei tanulmányalap létesítése érdekében rendezett hangverseny ingyen vendégdirigensének meghívják Siegfried Wagnert, ki a meghívást elfogadja, eljön s vezeti a próbákat. A »Mazeppa« próbája közben Siegfried Wagner ugyanazt a néhány taktust

háromszor egymásután eljátszatta. Mire az egyik fuvolás egészen fölháborodva fuvolázta, de fuvola nélkül: *Wir werden da geschunden!* A vendégdirigens nem szólt egy szót sem, letette a karnagyai pálczát és ott hagyta őket, mint Szent Pál az oláhokat. Aztán szaladtak utána és addig rimáncodtak neki, hogy micsoda botrány lesz a dologból, a míg visszajött és tovább vesződött velük. Később összeült a fegyelmi hatóság s hogy kellő elégtételt szolgáltatson a vendégdirigensnek, már úgy volt, hogy az illető zenekari tagot rövid utón elcsapják. Ekkor felállott az egyik filharmonikus és a következő szónoklatot tartotta: »Édes barátaim, ma nekem, holnap nektek; ugyanez mindnyájunkkal megeshetett volna; tiszta véletlenség, hogy éppen ő mondta.« (Zajos helyeslés). És a vádlottat elítélték — húsz koronára. Én még ezt a húsz koronát is sokallom. Azt a szerencsétlen flótást nem büntetni kellett volna, hanem tanítani. (De két-három próba alatt bizony még erre sem futja.) A büntetésből csak annyit tanult, hogy az ilyet nem szabad hangosan *mondani*; ezután csak *gondolni* fogja. És majd úgy is fog játszani, a hogy gondolja. Azt a szegény flótást nem lett volna szabad megbüntetni. Neki igaza volt, hogy felháborodott: »E fuvola fúvója évek és évek óta végig fújja a filharmonikusok minden egyes hangversenyét; figyelemmel kíséri az ezekről írott számottevő kritikákat és jó lélekkel állíthatja (a számottevő kritika), hogy átlag két évre t. i. idényre esik egy olyan darab, melynek előadásában *bizonytalanság* észlelhető. A filharmoniai zenekar körülbelül száz eset közül kilenczvenkilenezben *kifogástalan összjátékot* produkál és *főleg* az igen nehéz, legmodernebb stílusú darabok előadása tökéletes szokott lenni . . . Liszt Mazeppája igen nehéz, legmodernebb stílusú darab . . . , szóval ez is *főleg* tökéletes szokott lenni . . . És most idejön ez a Siegfried és *háá . . . hááromszor* játszatja ugyanazt *Velünk*, olyan kvalitású művészekkel, mint a filharmonikus zenekar tagjai . . . a kik mindig *tündökölünk* és *remekelünk*, kivéve minden két évben t. i. idényben *egyszer*, mert akkor *nem*. Olyankor — de csak minden két évben egyszer — *bizonytalanság* észlelhető... a számottevő kritikában, hogy vajjon tündököltünk-e vagy sem. Ez már magában a mellett szól, hogy a tartott próbák (bármekkora is azok száma) de facto elégségesek. Ezt a számottevő kritika mondja, tehát — igaz. És most ez a... ez a Siegfried . . . *hááromszor* eljátszatja velünk ugyanazt . . . Ehhez hasonló szégyen még nem, esett meg velünk soha! . . .

Hát *ne* háborodjék fel akkor az ember? Hát nem volt igazam, a mikor a szemébe vágtam, hogy: Wir werden da geschunden! És még megbüntettek érte . . . »

A mi kesergő flótásunknak igaza van. Nem őt kellett volna megbüntetni, hanem azt a bizonyos — »számottevő kritikát«.

Arra azonban méltán lehetünk kíváncsiak, hogy — ha a mi filharmonikusaink már kétszeri ismétlés után felmordultak Siegfried Wagner ellen, hogy: Wir werden da geschunden, vajjon mit szoltak volna, ha Siegfried Wagner helyett *Richard* Wagnert hívták volna meg vendég-dirigensnek és ő tizenkét *különpróbát* akart volna tartani csak a csellistákkal és kontrabasszistákkal a Kilenczedik szimfóniának csupán *egyetlen* passzusából? . . . Először is nem jöttek volna el a próbára; aztán úgy messziről megfenyegették volna, hogy a jövőben nem őt, hanem Mader Raoul és Márkus Dezső urakat fogják vendégdirigensként meghívni.

A filharmonikusoknak megint csak igazuk lett volna. Olyan tökéletes zenekari *routinier*-kat, mint a filharmonikus zenekar tagjai, valóban felségsértés lenne „*különpróbák*”-kal zaklatni. Hogy ugyanezek a filharmonikus *routinier*-k legutolsó évváró hangversenyükön elő akarták adni Bartók Bélának egy új Scherzo-ját, de a rendelkezésükre álló próbákon még csak a taktusban való »kifogástalan (?) összjátékéig se tudták vinni, tehát le kellett venniök a műsorról, ez is tény. Egy magyar művészársaság kénytelen legyen egy magyar zeneszerzőnek visszaadni a már közlekedéssel elfogadott és előadásra kitűzött zeneművét azzal a megokolással, hogy a rendelkezésre álló próbákon nem tudta megtanulni, több próbát pedig nem tarthat . . .

Ez az állapot szerintem: »tarthatatlan«. Kacsóh úr szerint: »Ez már magában a mellett szól, hogy a tartott próbák (bármekkora is azok száma), de facto elégségesek.«

A tények beszélnek, Kacsóh úr. S ezekkel szemben talán mégis csak gyengécske ellenérv a — »számottevő kritika«, meg a Közvélemény.

Zenei bolondgombákat hallás után felismerni nehezebb, mint olvasva. Már most *az* a »szakzenész«-gárda, a mely Beck mester tanár úr zenei bolondgombáit a legnagyobb lelkinyugalommal bevette *még olvasva is*, sőt e bolondgombákat tanítási célokra a közoktatásügyi minisztériumnak támogatásra, terjesztésre ajánlja, sőt kétségtelen emberszerető (?) szándékkal

németre fordítja, hogy a külföldnek is jusson belőle, továbbá az a »számttevő kritika«, a mely megteszi Beckmesser tanár urat (Beckmesser tanár úr és — Beethoven egybehangzó ellenvéleménye daczára) kiváló hegedűpedagógusnak és végül az a hallgatóközönség, a melynek a művészi zene gyönyörtartalma a fejjel-lábbal való taktuskövetésben merül ki — ez a hármass fórum a filharmonikus zenekari hangversenyek művészi színvonalának megítélésére nem lehet kompetens, tehát hiába is hivatkoznak rá. Legalább is előttünk hiába. —

E dolgozat bevezető soraiban láttuk, hogy a budapesti Filharmóniai Társaság, mint a művészi zene művelésére és terjesztésére alakult nemzeti kulturintézet, nem volt eddig tekintettel sem a főváros egész társadalmára, sem annak egyes osztályaira, mert a lakosság legkülönbözőbb rétegeinek egy időben, egy teremben, egy árrendszer mellett adott találkozót. Láttuk azt is, hogy a művészi zene terjesztésének korlátai nemcsak anyagi, de szellemi természetűek is. A szellemi akadályok: a rossz zenemű, a rossz előadás s a tudatlanság. Szólottunk a terjesztendő művészi zene helyes megválasztásáról, a helyes műsor-tervezetről; tárgyaltuk a hangversenyt bevezető magyarázó előadás célját, szükségességét, anyagát és módszerét; és végül, minthogy laikus hallgató zenét csak hangzó állapotban érzékelhet, megállapodtunk abban is, hogy a laikus hallgató, éppen mert nem zeneértő, még világosabb, meggyőzőbb, művészebb előadásra szorul, mint a zeneértő, tehát a zenei előadás művészi színvonala nem agyonraffinált ínycenzek perverz gyönyörérdeke, hanem a művészi zene sikeres terjesztésének, népszerűsítésének *conditio sine qua non*-ja. A filharmonikus zenekar művészi színvonalának fönnbibi megejtett vizsgálata meggyőzhetette a gondolkodó olvasót arról, hogy ez a művészi színvonal a Filharmóniai Társaság nagy kulturális feladatainak megvalósítására, többek között a művészi zene népszerűsítésére — »a számttevő kritika« igenlő ítélete daczára is — nem alkalmas, nem megfelelő. Ezen tehát változtatni *kell*. Csak az a kérdés, hogy vajjon lehet-e? Lehet. A fönnbibi felismert betegségnek legenyhébben adagolt orvossága: *naponta két óra külön filharmonikus próba*.

Ha a filharmonikus próbákat óránként forintjával díjazzuk s a napi két órai elfoglaltságot, illetőleg a 600 óra próbát személyenként évi 600 forinttal honoráljuk, alig akad zenekari tag, a ki ajánlatunkat ne fogadná örömmel, hisz a legtöbbjük operai fizetése nem sokkal nagyobb ez összegnél, holott elfoglaltságuk éppen háromszor akkora;

és azok is, kik közülök különféle zenei intézetekben tanári minőségben is működnek, hasonló mérvű elfoglaltságért általában szintén nem honoráltnak fényesebben. (Budapesti Szemle 1903 szeptemberi füzet.)

A zenei szaksajtó egybehangzó ítélete szerint az általam ajánlott naponként két óra külön filharmonikus próba megvalósítása *lehetetlen, mert*: reggel és délután szükségszülte zeneleckék, délelőtt operai próba, este operai előadás, tehát nincs rá fizikai idő. Csak az a kérdés, hogy *mire* nem marad majd idő? A zeneleckékre-e, vagy a filharmonikus próbákra; a tanításra e, vagy a tanulásra. Mert hogy az egyikre a kettő közül nem igen marad idő, az bizonyos. Minthogy a filharmonikusok legnagyobb részének a leckeadásból befolyó évi jövedelme a tervbevett napi két óra filharmonikus próba évi 600 frt honoráriumát nem haladja meg, a Filharmóniai Társaság kulturális jelentőségével és feladataival tisztában levő filharmonikus zenekari tagnak nem eshetik nehezére a zeneleckék s a rendszeres zenekari próbák közötti választás, ha csak föl nem tételezzük, hogy akad olyan filharmonikus is, a ki évi 600 frt honoráriumért — ilyen csekély összegű fájdalomdíjért — nem hajlandó *tanulni*; ilyen kevés pénzért inkább majd csak — tanít. Más beszámítás alá esnek természetesen azok a zenekari tagok, a kiknek a zeneleckékből befolyó jövedelmük meghaladja a próbákért járó évi 600 frtnyi honoráriumot s kik e jövedelemtöbbletet nem áldozhatják fel művészeti, tehát »ideális« szempontok kedvéért. Ezek a zenekari tagok, minthogy nem vesznek részt a rendszeres próbákon, nem vehetnek részt a nyilvános hangversenyeken sem. E kilépő tagok helyett azonban kiegészítheti magát a megfogyott filharmonikus zenekar (a mint hogy eddig is megtette) olyan fiatalabb zeneművészekkel, a kik nincsenek lekötve az Operánál naponként hat órán át, de a zeneleckéik miatt bőven ráérnek és évi 600 frt honorárium fejében készséggel vállalkoznak is a naponkénti rendszeres próbák kötelező végzésére.

Láthatjuk tehát, hogy e próbák megtartásához szükséges fizikai idő *van*; a megvalósítás »lehetetlensége« ellenben nincs sehol.

De miből fedezzük e próbák honoráriumát s a rendezendő hangversenyek költségeit?

A nélkül, hogy az ajánlott új szervezet költségvetésének tárgyalásába mélyednénk (az érdeklődő olvasó a Budapesti Szemle 1903. évi szeptemberi füzetében mindezt meglesli) ezúttal csupán annak eredményét iktatjuk ide:

Az ott megejtett valószínűségszámítás eredményéből kitűnik, hogy ha a Társaság minden egyes hangversenyén, akár a közönség közönye miatt, akár egyéb okokból ötszáz szék, tehát az összes helyek egyharmada mindig üresen marad. (A ki a viszonyokkal ismerős, tudja, hogy ez a lehetőség szinte ki van zárva. De tegyük föl, mégis így lesz. Minden egyes hangversenyen így lesz.) *a Társaság az ajánlott új szervezet segélyével még ebben a képzelhető legrosszabb esetben: a minden hangversenyen ismétlődő katasztrófa esetén is, legmesszebbmenő minden művészi és anyagi kötelezettségének eleget tehet.*

Látjuk tehát, hogy e szervezet minden különös veszélyek nélkül megvalósítható. Még az idén, mert kiviteléhez se államsegély, se milliók nem szükségesek. A Társaság szeptemberben összeül és egy hónapon át naponként két óra próbát tart. Ennyi az egész befektetés és a kockázat még kevesebb. Október hóban aztán egymásután előadja a Társaság ugyanazt a műsort a maga több, különböző közönségének. Ha a legelső hangversenye nem sikerül, akár szüntesse be a továbbiakat. De legalább egyszer kísérelje meg, mert ez kötelessége önmaga iránt s a nagyközönség iránt.

Hogy a Filharmóniai Társaság mai szervezetén változtatni kell, mert a Társaság művészeti feladatok művészi megoldására kellő próbák hiányában nem képes, a mondottak után kétségtelen. Ha e tény pusztán megállapításán kívül még a szükséges szervezetváltoztatás módozatairól is gondolkozunk, látjuk, hogy az imént körvonalozott szervezet minden tőkebefektetés, minden államsegély, sőt minden kockázat nélkül rövid idő alatt képesíti a Társaságot a legmagasabb művészi feladatok művészi megoldására s e művészi munkásság művészeti eredményeit: a Társaság hangversenyeit anyagilag és szellemileg hozzáférhetővé teszi a társadalom minden rétegének és e mellett az anyagi jólét olyan fokára emeli a Társaságot, mely egy újabb félszázad múlva a Társaság erkölcsi függetlenségét is, teljes önállóságát is megteremti.

E terv megvalósításának egy akadálya van csupán; súlyos, de nem legyőzhetetlen akadály: az emberi lélek nehézkedési törvénye.

De semmi okunk, hogy féltsük a Filharmóniai Társaságot e nehézkedési törvény káros következményeitől; hiszen maguk a filharmonikusok is az általunk követelt magas művészi színvonal híveinek bizonyultak a Társaság ötvenéves jubileumának — bankettjén.

Az ünnepi bizottság elnöke, gróf Apponyi Albert úr, a jubiláló Társaságot így köszöntötte:

»Legyen az én személyemben önök előtt jelképezve az a közönség, a mely ezentúl is önöktől várja a legszebb élvezeteket, az a közönség, a mely nemcsak frivol szórakozást keres, a midőn az önök előadásait meghallgatni megy, hanem a mely iparkodik a zeneművészet remekeibe behatolni, azokat átérteni, átérezni, azokon épülni, azok által saját lelkét fölemelni. (Élénk tetszés.) És önök, tisztelt filharmonikus barátaim, e közönséggel kölcsönhatásban törjenek mindig előre, magasabbra. Egy ifjúkori emlék él lelkemben, abból az időből, a midőn Horatiusnak De Arte Poetica szóló remek költői levelét tanulmányoztam. Az a gondolat nyer benne többek közt kifejezést, hogy az életnek minden foglalkozásában van a középszerűségnek bizonyos értéke és becse, a művészetben azonban a középszerűségnek nincs létjogosultsága. Sőt még akkor is, a mikor az ember a tökélynek egy bizonyos fokát már elérte, úgy mint önök, akkor is mindig lankadatlanul azon kell munkálnia, hogy a tökélynek mind magasabb fokára emelkedjék, mert igaz művészi lélek csak az, a kit kétségbeesés fog el arra a gondolatra, ha nem oly jól érvényesítette azt a művet, a melyet előadott, a milyen jól azt csak érvényesíteni tudja, a milyen jól azt csak érvényesíteni lehet.« (Élénk tetszés.)

Nos, ha a Filharmóniai Társaság tagjainak olyan élénken tetszett Horatius művészeti hitvallása, tessék hasonló élénkséggel megvalósítani 13.

* * *

Az eszme megvalósult!

A filharmonikusok 1904 december 11-ikén, vasárnap délelőtt 11 órakor megtartották a Vigadóban I. Népszerű Hangversenyüket, melyet 1905 január 29-ikén egy második, majd 1905 márczius 19-ikén egy harmadik követett.* E három népszerű hangverseny belépőjegyei szétosztattak a munkásszakegyletek tagjai s a középiskolák fiú- és leánynövendékei között olyanképpen, hogy a nagyterembe az „úri gyermekek”, a kisterem távoli sötétlő homályába a munkásszakegyletek felnőtt tagjai helyeztetek el.

Teljesen értem és méltányolom e népszerű hangversenyek vezetőségének ily módon is megnyilvánuló érzelmeit, csak azt nem értem, hogy miért nem tartottak akkor „inkább külön hangversenyt a „Nép” számára és külön egyet az úri gyermekek számára. Ez az intézkedés annál is inkább helyes lett volna, minthogy a középiskolák növendékeinek talán megfelelő a vasárnap délelőtti hangverseny, de a munkásszaktály életrendje más.

* Egy emberbarát ily célú 3000 koronás jóhiszemű adománya tette lehetővé e hangversenyek rendezését.

A művészi zenére nevelés céljaira a következő műsort állították össze. I. hangverseny: *Erkel F.*: „Hunyadi László”-nyitány; *Händel*: Concerto; *Beethoven*: Eroica szimfónia. II. hangverseny: *Beethoven*: III-ik Leonóra-nyitány; *Mozart*: Es-dur szimfónia; *Buttykay Ákos*: Az ünneprontók; *Wagner R.*: Tannhauser-nyitány. III. hangverseny: *Erkel F.*: Ünnepi nyitány; *Mihalovich Ö.*: Boszorkánytáncz; *Beethoven*: Hetedik szimfónia; *Berlioz*: Rákóczi-induló. Hogy micsoda szempont vezette őket e műsor összeállításában? Az, hogy mi „megy” (taktusban!) próba nélkül is. Mert próbát azt nem tartottak. Sapienti sat! A laikus hallgatóság leginkább Erkel Hunyadi László nyitányát, Buttykay Ünneprontók és Mihalovics Boszorkánytáncz című műveit méltányolta. Nem azért, mert e művekben talán a magyar stílust érezte és értette volna meg, mert hiszen a Hunyadi-nyitányban minimális a magyar elem, Buttykay Ünneprontók-jában még kevesebb, a Mihalovics Boszorkánytánczában meg épen semmi. De a Hunyadi-László zenéjének programját ismerte a históriából; azokat a költeményeket pedig, melyeknek nyomán Buttykay és Mihalovics zenéje készült, teljes szövegükben közölte a műsor, ellenben Beethoven két szimfóniája alatt, a mi laikus közönségünk halálosan unatkozott, mert program helyett a magyarázat írója biztosította, hogy Beethoven műveihez minden magyarázat felesleges. A magyarázatnak író úr bátran bevállhatta volna azt is, hogy a magyarázatirás több mint felesleges: lehetetlen *ahhoz* a Beethoven-zenéhez, a mit a filharmonikusok produkáltak. Igaza van Pierre Lalo-nak a *Le Temps* zenekritikusának, a mikor egy párisi hitvány Tristán-előadás után azt írja, hogy: „*Mieux vaut n'entendre jamais les chef-d'oeuvres de la musique, que de les entendre ainsi exécutés.*” Különösen igaz ez a művészi zene népszerűsítésénél.

E próbanélküli „művészi zene” terjesztésének persze követői is akadtak. Ha olyan kvalitású művészek, mint a filharmonikus zenekar tagjai, minden próba nélkül „népszerűsíthetnek” művészi zenét, miért ne népszerűsíthetne őt próbával az operett-színházak muzsikusaiból alakult „Magyar Szakzenészek Országos Egyesületének” zenekara? Tehát ők is népszerűsítettek. És végül ha a civilek nevelik művészetre a Népet, miért ne nevelhetné a hadsereg? És ő is népszerűsített.

Az Erzsébet Népakadémia égisze alatt bevonult a Vigadó termeibe 45 katona és öt civil és muzsikált a Népnek művészi zenét. Major Gyula úr Beethoven C-moll zongoraversenyének első tételét játszotta — katonabandakísérettel. És aztán sok-sok Major J. Gyula kompozíció következett — néptápláléknak. A fejlődés iránya a filharmonikusok próbanélküliségétől a katonabanda művészi zenére nevelő missziójáig világos.

Ne áltassák az urak magukat. Ártatlan, jóhiszemű munkás-emberek lelkét a művészi zene népszerűsítésének örve alatt a főváros zenei szemétkerakódó helyévé megtenni nem művészi zenére nevelés, nem emberszeretet, hanem — egyéb.

(Vége).

Dr. Hubert Emil.

SZEMLÉK.

Londoni Társadalomtudományi Társaság.

Előttünk fekszik az 1903-ban alakult londoni *Sociological Society* első évi működésének eredménye, a melyet a társaság e napokban tett közzé *Sociological Papers* címen (London, Macmillan). A társaság megalakulásának szükségességét legjobban az az önkéntelenül feltoluló kérdés illusztrálja: hát eddig nem is volt Angliának szociológiai társasága? Igazán ideje volt, hogy ez az ország, a mely oly sokkal járult hozzá a szociológia fejlődéséhez, végre megtalálja azt a szervezetet is, a mely a tudomány művelőit közös célokra egyesíti és annak terjesztésére a kollektívizmus nagyobb erőforrásait megnyitja.

A társaság megalakulásának, céljainak, eszközeinek külső képe nagyon hasonlatos a mi társaságunkéhoz. A társaság felöleli a társas tünemények egész körét. „Kutatás és Összehasonlítás tárgyává kívánja tenni a társadalmak keletkezését, fejlődését és megszűnését, struktúrájukat és osztályukat, belső funkcióikat meg egymásra hatásukat és mindezt növekvő szabadsággal és teljességgel. Hasznosítani óhajtja mindazt a sok szempontot, a melyből a társas élet jelenségei szemlélhetők. Ilyképpen a társaság közös talajul akar szolgálni, a melyen a különböző terek és iskolák munkásai haszonnal találkozhatnak”. Ezt a czölját felolvasó és vitaülések rendezésével, a szakbavágó folyóiratok és könyvek összegyűjtésével és kiadványokkal kívánja szolgálni.

A társaság egyik alapítója alapítványt tett a londoni egyetemen a szociológiai tanítás céljaira.

A szociológiai laboratóriumok és múzeumok kérdésének tanulmányozása és előbbrevitele is fel van véve a társaság programjába.

A társaság első évkönyve igen tartalmas. *James Bryce*-nak elnöki megnyitó beszéde, a mely a társaság hasznát és célját fejti ki, nyitja meg a kötetet is. Utána a társaság titkáranak, *Victor V. Branford*-nak tanulmánya következik a *szociológia* szóról. Ez a téma egy kicsit túl-iskolás és arra alkalmas, hogy az embert idegessé tegye. No de első szervezkedésnél és berendezkedésnél, hagyján. Annál frissebb és az eleven élet lüktetését érezteti *Francis Galton* cikke: *Eugenics*. A név új és Galtontól ered, a téma maga Angliában nem új és hogy nem az, ugyancsak jórészt Galtonnak érdeme. *Eugenics* alatt Galton azt a tudományt érti, a mely mindazokkal a tényezőkkal foglalkozik, a melyek egy faj öröklött tulajdonságait megjavítják, vagyis a melyek a fajt a tökéletesség lehető leg-

magasabb fokára fejlesztik. Galton igen stimuláló rövidke előadásában az új tudományágnak programját is adja, a melyet néhány watch-word-ba osztva a következőkben adunk vissza: Az átöröklés törvényeinek kutatása és terjesztése. Történelmi megállapítása annak, hogy a különböző néposztályok különböző időkben mily arányban járultak a nép szaporodásához. Adatszerű kutatások arra nézve, hogy minő „körül-mények közt jönnek létre leggyakrabban nagy és kiemelkedő családok. A házasságot befolyásoló körülmények. Házassági akadályok. Az *Eugenics* elveinek beleplántálása a köztudatba mintegy új vallásképpen.

Nem csoda, hogy ezt a programot hatalmas vita követte. Karl *Pearson*, *Maudsley*, a magyar fordításban is jól ismert H. G. *Wells*, Benjamin *Kid*, *Robertson*, *Shaw* vetek benne részt többek között, a mivel elmondottuk azt is, hogy a szociális szelekció mibenlétét, a kérdés különböző szempontjait nagyon szépen tárja elénk ez a diskusszió.

A társaság második felolvasója *Geddes* professzor volt. Ő is új szociológiai tudományágról szövegezett, ő is újveretű szóval jelölte meg: *Civics* volna az angol neve. (A liberális szógyártás egyébként igazi angol módra járja ebben a társaságban: *Eugenics*, *Kakogenics*, *Civics*, *Eu-topia*, (ad vocem *Ou-topia*). *Politography* (ad vocem demography), *Politogenics* és *Eu-polilogenics* szolgáljanak mutatónak). A *civics* az alkalmazott szociológiának egy része volna, a mit magyarul talán gyakorlati városannak lehetne nevezni. *Geddes* is rendkívül „szuggesztív” volt. Pompás előadó lehet. De az ő új tudománya mégis egy kicsit rendszertelen. A városok földrajzáról és történelméről, jelenéről és jövőjéről mondott el igen szellemes dolgokat. A rendszer különben nem a legfontosabb; hogy *Geddes* nem holt tudományt inaugurált, hanem olyat, a mely segít átgyúrni korunk városait, bizonyára fontosabb. Allítólag már gyakorlatilag is csodadolgokat művelt az ő kísérleti laboratóriumában *Dunfermline* városában (Skóciában) — igaz, a Mr. *Carnegie* e célra rendelkezésére bocsátott 12 millió koronájának segítségével. A *Civics* is nagy vitát keltett.

A harmadik felolvasó *E. Westermarck* volt, a ki a nő helyzetét a kezdetleges civilizációban választotta tárgyául és azzal az elterjedt nézettel szállott szembe, hogy a nő helyzete nagyon rossz a kezdetleges társadalmakban. Arra az eredményre jut, hogy a nő helyzete ezekben a társadalmakban rendkívül változó. Néhol ugyancsak szárnalmas, máshol ellenben felette jó, általában véve azonban sokkal különb, mintsem közönségesen hiszik.

P. H. Mann az angol falusi életről és főleg a jövedelmi viszonyokról meg a szegénység okairól tartott előadást.

Sok érdekes dolgot produkált az az ankét, a melyet a társaság a szociológiának az egyes társadalmi tudományokhoz és a filozófiához való viszonyáról rendezett. A vita alapjául *Durkheim* professzornak és *Mr. Branford*-nak velősen rövid expozéi szolgáltak. *Durkheim* arra mutatott rá, hogy a szociológia még mindig magán viseli annak a filozófiai tojáshejnek nyomait, a melyből *Comte* kiköltötte. Hogy igazi pozitív tudományyá lehessen, specializációra van szüksége. Ez a specializáció igen messzire előre is haladt, azonban igen tökéletlenül van szervezve. Nem történik öntudatosan. Mindenik társadalomtudomány megy a maga útján, nem törődve azokkal a kapcsokkal, a melyek szomszédjaihoz fűzik. Azaz a társadalomtudományok szociológiai jellege nagyon határozatlan. Ezt a rendszertelen specializációt szervezni egyik legelső feladata ma a szociológiának. A szociológusnak

át kell hatnia ezeket a speciális társadalomtudományokat az ő egységük szociológiai felfogásával.

Branford sokban hasonló nézeteknek adott kifejezést. Ő is szervezni akarja a szociológiai munkát. És e célra első és legfőbb szükségletnek azt tartja, hogy a bebizonyított vagy bebizonyítható szociológiai ismereteknek egy áttekinthető összefoglalását kapjuk.

Ezeket az expozékat megküldték a világ számottevő szociológusainak, a kiknek nagy része be is küldte válaszáat, úgy, hogy együtt találjuk a vezető szociológusok rövidre fogott nézeteit ebben a kérdésben. Sok más között itt találjuk Bosanquet, Robertson, Barth, Bernes, James Bryce, Fouillée, Kovalevski, Loria, Steinmetz, Tönnies, Worms nyilatkozatait. Legtöbbjük egyetért az expozékkal. Néhányuk más nézetten van. Így Kovalevski nagyon helyesen rámutatott a generalizáció jelentőségére. Emlékeztetett rá, hogy nem a speciálisták vitték előre a szociológiát, nem ők az új igazságok termő talaja, hanem a tudás különböző birodalmait áttekintő általánosítók. Ez is igaz, de az előadók szempontja azért nem kevésbé igaz. Ennek az általánosításnak is csak előnyére válnék a speciális társadalomtudományok szociológiai szervezése. A társadalomtudományok új gondolatkörbe jutottak. Ennek alapján át kell írni valamennyit. Ez tényleg amúgy is történik, de lassan. Igazuk van Durkheimnak és Brandfordnak, hogy ezt a proczesszust szervezni, öntudatosá tenni és gyorsítani kellene. És igaza van a mindig igen okos *Steinmetz*nek is, a ki egy jó kézikönyvet sürget, a mely az eddigi kutatások eredményeit összegyűjtené. De igaza van abban is, hogy a legelső követelmény szociológiai egyetemi tanszékek felállítása, a hol ilyenek még nincsenek, egyfelől, hogy a tudósok ellátásául szolgáljanak, másfelől, hogy szociológiai propaedeutikaképpen szolgáljanak mindazoknak, a kik történelmi vagy társadalomtudományi tanulmányokra adják magukat.

Reméljük, hogy a *Sociological Society* hatalmas lépés mindeme praktikus követelmények gyors megvalósulása felé.

Somló Bódog.

Magyar történetírás.

(*A Magyar Birodalom Története, két kötetben. Írta: Acsády Ignác. Az Athenaeum r.-t. kiadása, 1904.*)

Az a secundár kultúra, a melynek Magyarország oly kiválóan részese, nem kíméli nálunk a történetírást sem. Sőt talán még erősebben nehezedik rá, mint egyéb tudományra. A secundár kultúra nem ad eredetit, hanem csak „utánzatot, de a történetírás nálunk még csak utánzatot sem ad, hanem stagnál. Stagnál beláthatatlan idők óta. Ha nem volna érdeklődés a történetírás iránt, még csak érthető volna a dolog valahogy. De nem úgy áll a dolog. A jog és a történelem az, a mi nálunk irodalmilag a legjobban műveltetik, a mi iránt a legnagyobb érdeklődéssel viseltetnek. Kettőjük közül a jog főleg gyakorlati, a történelem főleg elméleti tudomány; ezért azután a jog kénytelen lépést tartani a külfölddel, a történelem azonban nem. Következőleg a mai magyar jog teljes egészében egy mixtum compositum az angol-francia-német stb. jognak s mindent megcsinálunk 10—20 év múlva, a mit a külföld megcsinált. De sehol eredetiség és — a mi a primár kultúra főjellemezője — sehol *kezdő* tevékenység a jogban. Hogy Magyarország járt volna elől egy fontos jogi újításban, arra még nem volt eset.

Így a jog — ha hétmérföldes csizmával is — de valahogy csak lépést tart a külfölddel. De a történelemírás! Odakint, külföldön,

óriási harcokat vívott és vív az idealista és materialista történelmi módszer, a milieu elmélet, a geografikus elmélet, a faj elmélet, a pszichologikus elmélet, a *kulturhistorische Methode*. Nálunk? Még egy pár évvel ezelőtt a direkt szociológiával nem foglalkozót kivéve — s hány volt ilyen? — nagy szemeket meresztett s értelmetlenül bámult, ha valaki előtt a *történelmi materializmust* említették. Történelmi módszertanból hirdetett előadás az egyetemen nem volt még — s ki tudja meddig nem lesz — habár a módszernél kezdődjék is a tudomány. S hogy a magyar irodalomban esnék szó ilyesmiről, a helyett, hogy Alsáni Bálint, Eszterházy Pál, Weiss Mihály s hasonló nagyságok ténykedéseit tárgyalják — ehhez a kívánsághoz bizonyára több idealizmus kell, mint a mennyivel e sorok eléggé materialista irányzatú írója rendelkezik. De hogy is várhatunk egyebet a mai magyar történetírástól az oly egyetemi tanítás után, a milyen nálunk éppen van s az oly tudományos közállapotok idején, a milyen nálunk éppen van, midőn a Magyar Tudományos Akadémia nagydíjával tüntet ki egy olyan művet, mint a Pauler Gyuláét, a kinek legnagyobb érdeme, hogy megállapította, hogy I. István koronázása nem 1000-ben, hanem 1001-ben volt s a kinek a műve és Anonymus műve között csak éppen az a különbség, hogy a *tényeket* nagyobb kritikával válogatta meg mint Anonymus, ha ugyan mindenki hajlandó a papi jegyzőkönyveknek oly feltétlen valóságot tulajdonítani a csudatételeket illetőleg, mint Pauler . . .

Azokban nemcsak az istenek boszúállók, de az igazságok és elvek is. Azok a fontos materiális dolgok, a miket történetíróink oly könnyen elmellőztek, kiűtöttek rajtuk, magukon. Mert milyen történeteket írtak? Történeteket, a melyekben minden mozgató erő a királyok vagy legfőlegb egyik-másik nagy úr kezében volt; a hol az szabta meg az események menetét, hogy a királyok mit tettek vagy nem tettek, hogy gondolkoztak stb. S ha már most mélyére tekintünk a dolgoknak, azt vesszük észre, hogy ez a történetírás épp a mai uralkodó osztálynak kedvez, még pedig a lehető legrészhajlóbb módon. Mert abban a pillanatban, a mikor erősebben belevisszük a materializmust, s így az osztályharcz elméletét is, a magyar történelemben: sok, eddig szép és fényes lapja a magyar históriának semmisül meg s viszont nem kevés szomorú koráról a magyar történetnek fog kiderülni, hogy nem annyira a gonosz királyok és a gonosz tanácsadók, mint inkább a két rendnek, a főnemességnek és a középnemességnek küzdelme okozta azt, a mely talán sehol nem folyt oly osztály-egoizmussal, oly nemtörődomséggel a közjavak iránt, mint éppen Magyarországon. Ennek az osztálynak a történetírói azonban bizonyos, hogy nem fogják saját osztályukat pellengére állítani, inkább a királyoknak tulajdonítanak hát mindent.

Ebből folyik azután a magyar históriáírás egyik konvencionális hazugsága: a magyar nemzet rendkívüli királyhűségének minduntalan való kikiáltása. Igaz, nem fontos dolog, de annyiszor kikiáltják s ez oly világos *meghamisítása* a tényeknek, hogy mégis csak fel kell szólalni ellene. A Balkán államokat s Oroszországot kivéve nincs nemzet, a melyeknek történetén olyan vörös fonálként húzódná végig a királyok elleni harcok hosszú sora, mint éppen Magyarországon. Vagy a főnemesség, vagy a köznemesség — de egyik osztály rendesen küzdött a király ellen — hol van hát az a nagyfennen hirdetett királyhűség?

... Ha a *Magyar Birodalom Történetét* olvassuk: különös látvány tárul föl előttünk — s az elismerésnek és boszúságnak egy keverékét érezzük.

Mert mit látunk?

Acsády a legszebb gazdasági kutatásokat végzi s alaposan megkülönböztetni és megismerni igyekszik az egyes osztályokat. Valóban, a legteljesebb elismerés illeti azokért a plasztikus és színes képekért, a melyeket egy-egy kornak gazdasági helyzetéről elénk állit. Munkássága e téren úttörő.

Azonban Acsády egyike azoknak az embereknek, a kik sokat néznek, de keveset látnak. Az egész munka olyan, mint egy mozaik-tábla. Látjuk — Acsády szépen lefesti — a királyokat, a gazdasági helyzetet, az egyes osztályokat, — de nem látjuk az összekötő kapcsokat, az összefüggést az egyes tények között. A gazdasági helyzetét egy-egy kornak lefesti Acsády, de nem vonja le a konzekvenciákat: tehát ezeknek az osztályoknak így és így kellett ennek következtében cselekedniök. Viszont az egyes osztályokat is megrajzolja, de ismét nem mutatja ki: ezeknek ez és ismét ezeknek ez volt az érdekük, teendőjük. Egész munkájából látnivaló, mily eminens befolyást gyakorolnak a gazdasági viszonyok az eseményekre, de Acsády sem bír szabadulni a rendi történetírás alól s a legtöbb helyen a királyok személyiségének, egyéniségének tulajdonítja a bekövetkezeteket. Természetes, hogy ily módon Acsády nem helyezkedik az osztály-harcz alapjára, legalább kifejezetten nem. Annál több szó van a királyok tetteiről, politikájáról. Az egész kép, a mit nyerünk, zavaros lesz.

Pedig tud Acsády mélyebben is nézni a történetbe. Bebizonyítja ezt a huszíták harcának megokolásával, a mely kétségtelenül a leg sikerültebb részek egyike egész munkájában.

Nem részletezhetjük az egész munkát, de a főntebb mondottak bizonyítására felhozzuk példának a Mátyástól a mohácsi vészig terjedő korszakot bizonyítékul.

Oly korszak ez, a melyben a két osztálynak — a főnemességnek és köznemességnek — ereje már egyenlő s kisülésre kerül mind az az ellentét, a mely századokon keresztül bennök fölhalmozódott. Hunyadi János a köznemességet erősíti kormányzóságával, majd még inkább fiának megválasztásával a köznemesség győz a főnemesség felett. Mátyásnak minden belső háborúja az oligarchia ellen folyik — s velük szemben a köznemességre és a népre támaszkodik, a melyből számosakat emel föl magához, hogy minél jobban magához csatolja őket. Ellenben Acsády szerint: „A tömegeknek semmi áron sem kellett idegen trónjelölt; ők „a magyar faj becsülete érdekében” a magyarság köréből akarták az új királyt s az ifjú Hunyadi Mátyás nevét írták zászlójukra”. De miért? A „magyar faj becsülete” nem megokolás, hiszen Mátyás előtt és után is választottak idegen királyokat! Tényleg, a köznemességnek érdekében állott saját soraiból királyt választani s különösen érdekében állott Mátyást megválasztani, a kiről tudhatta, hogy családi és hatalmi politikából egyaránt el fogja nyomni az oligarchiát. Míg idegen királyt választani mindig a főnemességnek állt érdekében, mert a nyugoti feudalizmus mindenütt a főmosségre támaszkodott s remélhető volt, hogy itt is úgy fog történni. Acsády mellőzi azonban e szempontot s inkább hajlandó Szilágyi Erzsébet finom tapintatának s a „faji becsületnek” tulajdonítani az egész eseményt.

Mátyás halálával ugyanígy áll szemben a két osztály. „Immár azonban — mondja Acsády — az oligarchikus tényezők felláztak a

haladás (?) ellen. Öntudatlanul (?) leigázta őket a múltak varázsa. A hírhedt sötét idők, a hatalmasabbak önző felforgató küzdelmének kora titokzatos fényével erősebben vonzotta őket, mint az észszerű, szabályos munka eszménye . . . stb.” Mi nem hisszük, hogy ily misztikus érzelmek fészkeltek volna be magukat az oligarchiákba s még kevésbé hisszük, hogy oly öntudatlan lett volna az. Azonban hagyján. Acsády kimondja, hogy a főnemesség a hatalomra törekszik s ezért igyekszik mellőzni Corvin Jánost, mint a ki atyja politikáját folytatná s a gyenge Ulászlót kívánja. Azonban, ha a tömegektől függött volna, a királyválasztó gyűlés ismét úgy végződik, mint 1458-ban. Csakhogy most nem volt elszánt vezérök s nem ők döntöttek a trónkérdésben, mert *bármilyen izzó szenvedélylyel élt a nemzeti eszme szívökben, az oligarchikus eszmével szemben tehetetlenségre volt kárhoztatva.*” Az oligarchikus „eszmének” e szerint a nemzeti eszme volna az ellentéte? Az oligarchák hát csupa hazafiatlanságból akartak külföldi királyt s a köznemesség csupa hazafiságból szegült ellene ennek?

Pedig alig néhány oldallal utóbb így ír Acsády: . . . Azok az elemek, a melyek Ulászlót trónra ültették, könnyen kicsavarták gyöngye kezéből a királyi hatalmat s mindent elkövettek, hogy jogait korlátozzák, őt magát külön érdekeik szolgálatába helyezték. Míg a köznemességről azt mondták, hogy kemény, harcias fajta, melyet nem engedékenységgel, hanem szigorral, nem kegyek osztogatásával és lágyszívűséggel, hanem vasvesszővel kell engedelmességre kényszeríteni, magok az államélet minden előnyére rátették kezöket . . . Kell-e jobban látni az osztály ellentéteket, mint Acsády látja s mégis „nemzeti eszmével” oldja meg a legplauzibilisebb kérdést.

Természetes, hogy ily alapokon indulva, továbbra is ily eredményekhez jut. Ugyanazon okok miatt, mint a miket fentebb említettünk, a nemesség kikel II. Ulászlónak Miksa császárral kötött szerződése ellen s az 1505-iki rákosi végzésben kimondja, hogy csak magyart választ uralkodóul. Acsády azonban ismét nemzeti akaratról és nemzeti érzésről beszél . . . Majd 1525-ben ismét megbuktatja a köznemesség a főnemességet a hatvani gyűlésen. De Acsády nem ezt látja, hanem szerinte: „A rendek megnyugodva, azon reményben távoztak Hatvanból, hogy olyan embert állítottak a kormányzat élére, a ki megfogja a veszendő hazát menteni”. Mintha tudták volna, hogy veszendő a haza s mintha törődtek volna azzal is, nem csak saját érdekeikkel!

A mohácsi vész után folytatódik a küzdelem a két rend között. A köznemesség Zápolyayt akarja, a főnemesség osztrák Ferdinándot. Acsády látja a rendek kettéoszlását, de a köznemesség ismét csak nemzeti érdekből cselekszik így, szerinte s a főnemesség csak azért, mert „az addigi udvari kamarilla tagjai voltak, kik attól tartottak, hogy bűneikért, mulasztásaikért felelősségre vonja őket az ország.” Ismét határozatlan, az egyik oldalon látja valahogy, homályosan az igazságot, a másik oldalon nem.

Igy megy ez az egész könyvön végig. Nagy várakozással néztünk eléje s csalódtunk benne. Mert nem tud, nem képes Acsády szabadulni a régi standard jelszavaktól, a melyek elfödik és elhomályosítják előtte az igazságot. Így látott ő meg sok oly dolgot, mit eddig abszolúte nem láttak, így alkalmazza ő a materializmust csak hogy nem következetesen, így homályosítja is el egyik mondatát a másikkal, így lesz az ő története a legjobb eddigi magyar történet, a mely azonban még mindig nem az igazi. Több világosságot — több igazságot! *Képes Ernő.*

A Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének munkásnő-szakosztálya.

Tavaly áprilisban alakult meg a magyar nőszövetség, a melybe a létező körülbelül 800 nőegyesület közül rögtön 52 lépett be. A magyar nőszövetség a Nemzetközi Nőszövetségnek 19. tagja lett s a Berlinben júniusban tartott közgyűlésen mint az I. C. W. legifjabb tagja vett részt.

A magyar nőszövetség, a mikor magáévá tette az International Council of Women* szabályait, kötelességet vállalt arra nézve, hogy a magyar nőkben felkelti a szociális érzéket, megismerteti velük azokat a társadalmi kötelességeket, miknek kielégítése feltétlenül a nő hatáskörébe esik és úgy irányítja működésüket, a hogy az legjobban szolgálhatja a közjót, a haladást.

Az I. G. W. nem szabályozza az egyes nemzeti szövetségek működését. Mindegyike azt teheti, a mit különleges viszonyainál fogva legszükségesebbnek, leghasznosabbnak tart. Csak egy-két általánosabb munkát állapít meg tagjainak megegyezésével az ötödévenként tartott közgyűlésein, a mely valamennyi szövetségre nézve kötelező mindaddig, a míg a cél megvalósul. Így jelenleg a prostitúció hatósági szervezésének megszüntetése és a nők politikai jogainak megszerzése a közös munka.

Az egyes nemzeti szövetségek a munkát fölosztják, úgy hogy a tagok hajlamaiknak megfelelően választhatnak munkateret. A magyar nőszövetség szakosztályai közül eddig csak a munkásnő-szakosztály progammját ismerjük.

Annak felismerésében, hogy a női munka csekély értékének emelésére csak a szervezkedés vezet, a Szövetség munkásnő-szakosztálya első sorban a szabad szervezkedés mellett akar állást foglalni. Oda fog hatni, hogy a munkásnők szervezkedése elé ne gördítsenek akadályt, továbbá, hogy az állami üzemekben (dohánygyárak, selyemfonók stb.) alkalmazott nők is élhessenek a szervezkedés jogával. Az eddigi gyakorlat ugyanis azt igazolja, hogy az illetékes hatóságok a munkásnők szervezkedését mindenképen megnehezítik. A legvilágosabb példája volt a *Magyarországi Munkásnők Egyesülete* alapszabályainak másfél évig tartott „megvizsgálása”, míg a Szövetség alapszabályait már 3 napi „tanulmányozás” után megfelelőnek ismerték el. A Szövetség a kormánytól biztosítékot szerez majd arra nézve, hogy a munkásnők egyesülési joga ne csorbíttassék. Ugyancsak a (pénzügyi) kormánytól függ az állami üzemek munkásainak egyesületi szabadsága is. Ha a — jelenleg 64 nőegyesületet képviselő — Szövetség kívánóságát a kormány nem venné figyelembe, úgy egyéb eszközökkel keresné a jog biztosítását.

* The International Council of Women is a federation of National Councils or Unions of women formed in various countries for the promotion of unity and mutual understanding between all associations of women working for the common welfare of the community. The preamble to the Constitution indicates the main bond of union which unites the members of the International Council. It runs as follows: „We, women of all Nations, sincerely believing that the best good of humanity will be advanced by greater unity of thought, sympathy, and purpose, and that an organised movement of women will best promote the highest good of the family and the State do hereby band ourselves together in a confederation of workers, to further the application of the Golden Rule to society, custom and law.” The Golden Rule: „Do unto others as you would that they would do unto you”.

A Szövetség az iparfelügyelet kibővítését fogja sürgetni oly irányban, hogy nagyobb tere jusson a munkásvédelemnek. A gyermek és a női munkások szükségleteinek szempontjából női iparfelügyelők alkalmazását kezdeményezi.

Mínthogy a betegsegélyzésről szóló törvény anyaság esetére nem biztosít elég nyugalmat és jövedelmet a munkásnőnek, a szakosztály az anyasági biztosítás állami és társadalmi szervezését akarja kezdeményezni. E célra mindenekelőtt statisztikai adatokat akar beszerezni az ország összes betegsegélyző pénztáraitól, melyek alapján részletesen megokolt tervet fog kidolgozni. A nőmozgalom jegyében álló külföldi egyesületek az anyaság esetére való biztosítás ügyét utóbbi időben oly buzgalommal karolták fel, hogy a kérdés elméleti része körül alig marad új tennivaló. Mi csak a keresztülvitel módzataiban találhatunk esetleg új irányt, de azt is nehezen, mert alig képzelhető könnyebb megoldása a kérdésnek, mint a betegsegélyzők keretén belül való elintézése.

Társadalmi úton pedig a külföldi nagyobb ipartelegeken levő háztartási iskolák mintájára, hasonló iskolák létesítését akarják szorgalmazni. A szakosztály a készülő ipartörvényvel szemben is állást akar foglalni, a munkásnők viszonyait ismertető statisztikák felvételét illetékes helyen sürgetni s még sok mást kezdeményezni. Egyelőre azonban a Szövetség egész erejét és befolyását a szervezkedési jog biztosításának, a női iparfelügyelet és anyasági biztosítás szervezésének és a háztartási iskolák ügyének fogja szentelni. *Sch—r R—a.*

Színházi Szemle.

I. Olga.

Színmű 3 felvonásban. Írta: Farkas Pál. (Először adta a Nemzeti Színház, 1905 márczius 24-én.)

Új ember mutatkozott be a *Nemzeti Színház*-ban. Drámája nyilvánvalóvá teszi, hogy új csapásokon szeretne haladni. Ezért kötelességünk volna fiziognomiájával a mi szempontjainkból foglalkozni akkor is, ha nem lenne régi ismerősünk, hozzánk közel álló ember, küzdelmeinknek osztályosa, lelkes és fáradhatatlan, hasznos előmozdítója a progresszív mozgalmaknak. Tehetség és temperamentum; sokoldalú tehetség és forró, nyugtalan temperamentum. Hogy jelentkezik becsapásával az új területre, a melyet tevékenysége új tartományául szemelt ki? Minden új ember új reménysége a hallatlanul pangó magyar drámairodalomnak, — mielőtt a függöny felgördül. És még mielőtt újra legördül, már meg is szűnt reménység lenni. Olyik kitar a második felvonáson is. Ám keservesen kevés az Ikarus, a kit végezetre ne a porban látnánk, elolvadt szárnyakkal lehullva. Vajjon Wolfner Pálra, azaz a drámaíró Farkas Pálra milyen kezdetet állapíthatunk meg első műve, személye és szép tehetsége ismerete alapján?

Drámája egyének pszichológiai drámája, de társadalom milieujébe beállítva, társadalmi ható erők nyomása alatt kialakulva. Ennélfogva kettős alapföltételtől függ jósága avagy rosszasága: ismeri-e az író az embert, s ismeri-e a társadalmat? Azután ismét: van-e művészi ereje az ember, s van-e ereje és — mersze a társadalom megrajzolására?

A mi az egyének pszichológiáját illeti, Wolfner tanúságot tesz róla, hogy meg van benne a művész lelkeket fürkésző kíváncsisága, vizsga szemé. Leste az életet s becsületes realizmussal iparkodik visszaadni. Emberei több-

nyire élnek és elég eredetiek. De szeme még nem eléggé átjáró, sokszor megelégszik a külsőségekkel, s nem erőlködik a lelkek rejtett mélyéig. Így azután, bár tagadhatatlanul érdekes és reális alakokat hoz színre, ezek jellemrajza nem egészen benső, nem meríti minden vonásait egészen a lelkek fenekéről, s ezért nem mindig harmonikus, igaz és meggyőző. Példa erre a két férfi ellenfél: Szovák és Kartaly egy némely belső ellenmondása, a mit a napi sajtó is kiemelt. Ebből folyik azután, hogy a cselekmény épülete sem nyugszik a legerősebb lélektani alapokon, inkább szemrevaló, mintsem szilárd és a kritika viharait kiálló. A cselekményben is, a mi részt a darab központjában álló egyének sorsát érinti, iparkodott a rendes sablontól eltérni, így pl. nálunk már az is érdem, hogy drámáját nem fejezte be szerencsés kifejléssel. Fogadni mernék, hogy íróink $\frac{9}{10}$ része nem engedte volna el a végső tablót, a hogy Szovák és Olga, Kartaly és Szovák, Olga és Kartaly stb. stb. annyi harc és háború után a közönség feloldó könyzáporától kísérve ismét összepusztulnak. Wolfner, ha nem is indítja cselekményét kifogásoktól mentesen, legalább igazán és következetesen végigvezeti.

De minket jobban érdekel Wolfner társadalmi rajzra törekvésének sikere. Ráismerünk-e tükörképében a mai fővárosi társadalomra, a melyben vele élünk, azaz törekszünk, szenvedünk és küzdünk mi is. Itt megint örömmel láttuk, hogy kíváncsisága a társadalom életének megfigyelésében sem lankad, de örömünk még nagyobb lenne, ha e társadalom jelenségeit nagyobb erővel, bátrabb kézzel ragadta volna meg és vetítette volna drámájába. Van érzéke a mai magyar társadalmi élet nevetségességei iránt, van sötét és vészthozó betegségei iránt is. De míg az előbbieket, mint pl. a jour-mániát stb. szatírája ostorával egészen kedvünkre legyintgeti meg — legyintésnél többet nem is érdemelnek — addig ez az ostor játékos marad akkor is, mikor korbácsütéseknek kellene zuhogniok. Megmarkolja és színre viszi a mai Magyarország testének rákfenéit: „a közgazdasági tevékenységet, (a melynek célja a közlekedő edények csatornahálózatán a közjövédelmek egy részét magánsebekbe juttatni), s e panamacsatorna egy-két hajtóerejét, hűséges eszközét: a bankokat és a sajtót. E csatornába teszi azután embereit, s a piszkos áradat viszi, ragadja őket. Egyikük vígan, másikuk cinikus rezignációval lubiczkol a szennyben, egyesek — a legbecsületesebbek — egyre mélyebbre süllyednek, míg megfeneklenek valahol a büzhödt iszapban.

Már most a napilapok számottevő kritikusi is szemére vetették Wolfnernek, hogy túlsok a sötétség, a melyet első művében fölhalmozott.*

* L. Alfá és Rothauser ellenvetéseit Kartaly, a hírlapíró alakja ellen. Keszler József, *Az Újság* kritikusa pedig valóban mulatságosan rezonál: »... mert ha igazán csak huszonnégy éves és igazán oly nagyon szőke, még lélekre is, akkor nem képzelhető el, hogy hol vette azt a sok sötétséget, melyet az első művében fölhalmozott. Egy darab tele keserűséggel, csupa sebzett lelkű pesszimistával, a kik fogukat csikorgatva, kelleetlenül nyomják le, harapásonként, a fanyar életet! Hol vette az ifjú a tapasztalat süjtöttjainak eme válogatott társaságát? Talán Ibsen-ben? (Szegény Ibsen, ki nem csépel téged Gyulai Páltól kezdve az utolsó Tömb Szilárdig. *W. Ó.*) Az nem lehet. Mert a ki könyvekből alkotja meg képzeleti világát, az nem állíthatja e világ szereplő alakjait oly befejezett és találó realizmussal a színpadra, mint a melyet megdöbbenve szemlélünk Szovák Péterben, a száraz lelkű pénzemberben, ki leánya boldogságát főkönyvében számítja ki; Takács ügyvédben, ki pénzért a bankoknak a legsandább szolgálatakat teszi; Mátrayban, az öreg zugújságróban; és a hivatala fölháborító kényszerűségei

Mi meg azt találjuk, hogy túlkevés. Azt találjuk, hogy túlságosan enyhe kritikusa a mai magyar társadalomnak, hogy konczessziókkal szűríti a koromfekete sötétséget itt is, ott is. Megtámadja a sajtót, de csak egy kis zuglap képében. Nekimegy a bankoknak, de ezeket már színre se hozza, csak egy kifutójokkal, fiskális *macher*-jökkel képviselteti. Beszél vállalkozói panamákról, kormánykorruptzióról, de bizonyísten még azt sem tudjuk meg biztosan, hogy Szovák Péter operált-e, milyen piszkos kézzel s mely „illetékes” helyeken. A kitűnő rendőrségi jelenetben a rendőrtanácsos urat is furcsa színbe hozza diskkrét módon elejtett szavakkal. Itt erősebben kellett volna czélzásával a sötétségbe bevilágítani. Nem szeretünk, talán nem is tudunk tanácsokat adni a kivitel, a megcsinálás módjára nézve, de nem hallgathatjuk el azt a benyomásunkat, hogy a mondott társadalmi intézményeket és vészthozó működésüket nagyobb szabásúlag kellett volna a darabban szerepeltetni. Nagyobb kerekék összekapaszkodását, forgását, emberörlését jobban szeretttük volna látni. Miért nincs a színeken egy nagy bank, (mint a Zola *Pézn* című regényében) egy nagy lap, egy nagyméretű vállalkozó? (*de genere* John Gabriel Borkmann). Valódi hatalmasságok, a melyek kezét oly sok mindenben, egész társadalmi életünkben látjuk, a mint egész tömegeket irányítanak politikában, gazdaságban, művészetben, irodalomban stb., a mint egyéneket fölemelnek s lesújtanak, összemorzsolnak viszontag! Egy modern francia vagy német író ezt így csinálta volna, (még egy Hermann *Bahr* is!) sőt még a Skagerrak és Néva környékén is — a mely vidékek annyiszor szolgálnak alkataiul Wolfner sikerült elmésségeinek — így csinálták volna. Mert a Skagerrak és Néva tájékára tartozó írók lehetnek kellemetlen emberek és művészek — ez gusztsu dolga — de, el kell mindenkinek ismernie, bámulatosán bátor és nagy erejű, kérlelhetetlen igazmondók, még sokkal nagyobb mértékben, mint szajnaparti elvtársaink.

S a való tényállás visszaadását, s a *korrajzi* jelentőséget most már kérdésen kívül hagyva, mennyivel drámaibb hatású jeleneteket, s drámaibb hatású egészet lehetett volna ekkép megszerkeszteni!

Wolfnerről biztosra vesszük, hogy ezt belátja. Sőt talán belátta már drámája írásakor is. De vagy erejét tartotta még kicsinynek ez elmélyített és nagyobbarányú feladatra, vagy nem akarván könyvdramát írni, eszélyesen ügyelt a darázs-fészkekre, a melyek kihessegetett lakói darabját agyonszűrnák, mielőtt még előadást láthatna, vagy pedig előadás után. A *Nemzeti Színház* számára írta a darabot s a *Nemzeti Színház* nem szereti a zajos jelene-

ellen lázongó rendőrkapitányban. A ki ilyeneket fest és a ki őket ily jól, ily igaz színeken festi, az talán könyvekből tanult módszert, de mindenesetre az életből merített anyagot. *Mikor éri rá erre és hol találta, rá az alkalmat a jómódú családból való ifjú*, ki csak most végzi tanulmányait? Igazán ennyire tudná az értelmet és szívet érlelni, sőt túlérlelni és fonnasztani a *puszta olvasmány*?

E talányt megfejteni nem fogjuk ...” stb. — Megfejtjük mi, igen tisztelt causeur-mester! Hál' istennek, ma már a „jómódú családból való ifjú” is, (ki csak most végzi tanulmányait), keres és talál alkalmat a komoly bepillantásra, az életben a jelenségek közt való önálló eligazodásra, nem elégedvén meg azzal, hogy „puszta olvasmány” érlelje értelmét és szívet. A túlérleléstől és fonnasztástól pedig ne féltse az ifjúságot: a való élet korai és *rettenthetetlen* megismerése nem fonnaszt, hanem friss vérel aczéloz az életre és harczaira. Nem pesszimizmust szül, hanem heroizmust, persze csak az *életre-valókban*.

teket, a melyeket ez a darab okvetlenül előidéz, ha erősebb adag koncentrált méreg- és gyújtóanyag van benne. A *Nemzeti Színház* az előkelő, jó fiúkat szereti, nem az *enfant terrible*-ket. A jó fiúkat, a kik kiállták a Kóczán- vagy Teleki-pályázat bíráló bácsijainak erőtlen venyigézését, s ezzel jogot nyertek a színház villamos világítását negyedfél órán át *pour rien* fogyasztani, színészeit fuvolahangú szavalatukban vagy színpalhasogató bömbölésükben megerősíteni — s a publikumot halálra untatni. A jó fiúkat, a kiknek szabad volt beszagolni a megfizetett kapus engedelmével a grófnői budoirok kulcslyukain — mialatt ő méltósága az *Esplanade du Midi*-n süt-kérezik, — s a kik már most oly intime festik a mágnásmilieut. A jó fiúkat, a kik oly illedelmesek, finoman selypítők és előkelően racscsolók. A kik oly szép *festett* egекbe kancsalítanak. S a jó öreg Berczik bácsikat, a kik oly kedélyes humorral fognak föl mindent. De nem szereti a parasztikus, hangos, bátor, szenvedélyszülte, a szívből kitörő — igaz szót.

Wolfner okosan — de nem a szívünk szerint — figyelt, hogy e műintézet hagyományait, azt a sok *vieux jeu*-t túlságosan észrevehetőn meg ne sértse. (Pedig, a mint a következmények mutatták, a színház, a premierepublikum és a t. sajtó megtette azt, a mit a büntetőkodex sem tesz meg, — a kihágás *kísérletét* is büntette, zokon és hidegen vette.) Bízunk Farkas Pálban, hogy ez nem szegi sem kedvét, sem merszét, hogy nem vedlik, mint színműíró sem, jó fiúvá. Ezen a téren is határozottan szép reményekre jogosító tehetségéért igazán kár volna.

A *Leisetrelei*-nek azonban a színpadon is véget kell érnie. Hadd sziszzenjenek föl még jobban az egy követ fújók az igazság hallatára, hadd zúgjon a tisztító vihar a színművészetben, a társadalom ezen életnyilvánulásában is. E nélkül nincs fejlődés, nincs élet.

A mint nincs fejlődés és nincs élet a *Nemzeti* összjátékában sem. Az egész előadás menete unott és vontatott volt. A mi az egyeseket illeti: Gaálon (Szovák) és Gabányin (Mátray, a vén cinikus zsurnaliszta) kívül igazán egyik se tett reális művészi benyomást. Pethes nem imponált eléggé árnyaló képességével. Ivánfi a fiskális szerepében külsőségeket véve jó volt, de már beszéde, a helyett, hogy koronkint héjamódra le-lecsapott volna befont áldozatára, oly súlyoskodó volt, akárcsak, ha a legmélyebb és lególmosabb életigazságokat tolmácsolja vak. Lenkei Hedvignek (Olga), a szerző által is egy színben, bár szívhezszóló színben festett alakot csöppet sem sikerült kiszíneznie. Ez talán még tűrhetőbb lett volna, ha teljes egyszerűségében adja, magától értetődően beszélteti és cselekedteti hitvesi hűségét, s nem zökken át belőle hamis pathoszu szavalatra. Helvei Laura évek óta ugyanaz. Horvát és Paulay Erzsike is könnyűre veszik a dolgukat; mindig egyképen fásak és lélektelenek. Szóval rontottak, a min javítani kellett volna. A szerző tőle telhetőleg igyekezett jó darabot s jó szerepeket, sőt igen jó jeleneteket adni, s ez a hála?

Eszünkbe jutott: nem kellett volna Wolfnernek a *Vígszínház*-ban indulnia? A *Vígszínház* összjátékával? S eszünkbe jutott: vajha a lelkes ifjak zsenge vállalata: a *Thalia* olykép izmosodnék, hogy hasonló s nagyobb arányú új thémára, új hangra törekvő hazai darabok bemutatását kezébe vehetné. Ott ne legyenek érzékenykedési respektusok. S ott a színészek még tanulnak, igyekeznek s — tudnak is, pedig csak műkedvelők és szerződésnélküliek. Avagy talán éppen azért?

Wildner Ödön.

II. Az apa

Szomorújáték 3 felvonásban. Írta: Strindberg. Fordította: Moly Tamás. (Előadta a Thalia Társaság a Várszínházban, 1905 márczius 12-én.)

Új műsorral második estéjét tartotta a Thalia Társaság, s máris többrendű haladással örvendeztetett meg. Pedig első estéjén sem tartoztunk az epés malcontentusok közé.

A megnyitó előadást — tudvalevő — kicsit *olla podrida* módra rótták össze. A darabok megválasztását értem. Igyekeztek a *Faust* színi-direktorának *Wer vieles bringt...* elvét alkalmazni. Ez jó volt a színészeknek, mert sokoldalúságukat már első estén megmutathatták, de baj volt a műélvező közönségnek, mert nem tekintve az előadás éjbenyúló hosszúságát, a sok mindenféle a nyugodt és egységes összhangulat és ítélet kialakulását lehetetlenné tette.

Márczius 12-én már csak egy darabot adtak: *Az apa*-t, Strindberg keserű drámáját. Gazdaságos technikával, ügyes dialogszölvő kézzel fölépített, kevés szerepű darab, a mely már egyöntetűbb hatást tehetne S mégis! Strindberg kétfelé vásó hangja, a mely hol a tragikusé, hol egy baklábú őrjöngve kaczagó satyré, megint disszonanciákat szül.

A svéd író, a ki excentrikus egyéniségével oly sok port vert föl, a kit — tudj' isten, mi jögon — egy kalap alá tettek Ibsennel, keresi a valóságot és igazságot; sok jeltől látni, hogy hevesen keresi, bár ez igen nagy szenvedéssel jár. De ritkán találja meg. Szeme határozottan abnormális szerkezetű: az életjelenségeknek nem egész komplexumát veszi észre s közvetíti az agyhoz, hanem csak egyes elemeit, szétszórta. A realitás vonalait tréfás tükör módjára rövidíti vagy nagyítja; természetes színeit pedig három színből álló spektrumra szűri és egyszerűsíti: haragos pirosra, epés sárgára s gyászos feketére. Sűrű vérű agya mindig túlfűtött és ingerült: csoda-e, ha a képek, melyek benne keletkeznek, s a melyeket műveiben kivetít — bár mint öntudatlan memóirlapok mindig érdekesek — ferdék. Világításuk hazug; színei bántóan ríktóak. Távolesnek a valóságtól, az egészséges szem, a harmonikus lélek valóságától. Sokszor fájón, sokszor kaczagtatón túlzók és igazságtalanok az élet és aktorai iránt. Kivált, ha Strindberg *egy* kritikus pontra lép, a melyhez meggyőződése már a *fixa idea* görcsösségével kapcsolódik: ha a női nemet veszi tollára.

Az, hogy a két nem egymást ócsárolja és feketíti, valószínűleg egykeletű szórakozás a két nem különválásával, s az első nőgyűlölő alighanem Ádám volt, keserűbb perceiben, s Éva később középkorában. Az irodalom is elég régi emlékeivel szolgál e szapulásnak, így pl. a bibliától, Euripidestől, Aristophanestól kezdve ama Pythagoraeus Secundus-ig, a ki oly röviden és velősen kodifikálta a női nem negatív erényeit,* és így tovább az egyház-atyáig, Schopenhauerig, a mai napig és azon túl, hihetőleg az utolsó korcseszkiomig. De a dísz-misogyn Strindberg mindnyájoknál messzebb hajítja a, sulykot, a mikor a nőt, az *instrumentum diaboli*-t veszi ajkára. Elementáris gyűlöletében addig becsmérli és alacsonyítja, míg egyszerre csak félelmetes

* „Viri desiderium, fera contubernalis, laena lecti socia, draecaena custodita, vipera vestita, pugna voluntaria, bellum sumptuosum, dispendium quotidianum, homimim procreandorum officina, animal malitosum, malum necessarium.”

monstrummá, szertelen abstract symbolummá nőtteti, a mely előtt rettegvé és eszét vesztve hull porba az egész „erősebb” nem.

Ilyen szertelen monstrum és félelmetes abstrakció *Az apa* Laura-ja is. Pedig se teste, se lélekre nem nagyszabású. Egyszerű nyárspolgárnő. Szenvedélytelen, műveltség nélkül való és buta. S mégis egész házában kommandíroz, s nem talál ellentmondásra. A ki ellene mond, mint férje, azt könyörtelenül agyontapossa. Miért? Talán igazán gyermekéért? Dehogyan.

A véletlen — a mi alatt mindig csak az ok és okozat minden világokat átszövő hálójának rövidlátásunk miatt nem látott szárait értjük, a véletlen furcsa összetalálkozásánál fogva, ugyanabban az évben, melyben *Az apa (Fadren)* napvilágot látott, tehát 1887-ben, a felső Engadin egy kis falujának, Süs Máriának titokzatos remetelakója alapján és magyában véve ugyanazzal a problémával foglalkozott, mint a melyet tudta nélkül, író társa a magas északon darabjában kifejezett: a *Wille zur Macht* problémájával. Míg azonban Nietzsche a *Wille zur Macht*-ot az egész kozmoszon, a világ egyetemén, az égen és földön, emberen, állaton, növényen, kőzeten, szóval minden uralkodó végső alkotó és romboló elvnek, alapprinzipiumnak fejleszti tovább a Schopenhauer *Wille*-jéből, addig Strindberg e törvényt darabjában csak a férfi és nő viszonyára, sőt talán csak a kapitány és Laura harcára specializálja.

A *Wille zur Macht* motoszka, mint inger, majd nő és nő elemi erejű akarattá Laurában, a míg élete egyedüli szenvedélyévé, minden tette irányítójává, olthatatlan szomjúságává lesz, a melyet csak agyonhajszolt áldozata, hűdött agyú, kényszerzubbonyban vonagló férje összeroskadásának látványa tud eloltani.

Más helyen lesz alkalmam a Nietzsche tételének többoldalú megvilágítására és bírálatára, itt csak azt konstátálom, hogy Strindberg *Laura*-ját, mint embert lehetetlennek, vagy pedig oly *egyes* monstrumnak látom, a ki legfeljebb a psychiatert érdekelheti, de már a pszichológust sem, még kevésbé a drámanéző publikumot. Hiába mosolygunk ma már, emlékezvén, mint tanították nekünk másfél évtizeddel ezelőtt a gimnázium padjain a dráma „örök” törvényeit s ezek közt azt, hogy a drámai személyekben hány gramm legyen *egyéni* és hány *tipikus*; — annyi e czopfos igazságokból igaz marad: az alakoknak olyannak kell lenniök, hogy érezzük, hogy van valami *közünk* hozzájuk, hogy emberek. Szolidaritás vagy ellenségeskedés, szimpátia vagy antipátia — mindegy, mi keletkezik bennünk, de eszmei s érzelmi viszonyunk kell köztünk támadnia s ennek kell táplálnia mindvégig az érdeklődésünket. Erre pedig megszemélyesített, kétlábra állított elvek, szárnyas angyalok vagy kénköves lehelletű ördögök egyaránt kevésbé alkalmasak. Strindberg *Laura*-ja is ilyen abstrakció, az asszonyi gonoszság dióhéjban koncentrálna, a minek vajmi kevés köze az élethez, az emberhez, — hozzánk. S ezért nem érdekelnek igazán tettei sem, hogyan fűti szerencsétlen férje alá a gyehennát stb. stb.

Ha legalább ez a harc a hatalomért igazán nagyszabású volna a nő és a férfi közt. De teljesen egyenlőtlen s tulajdonkép eldőlt, mielőtt a függöny fölgördül. A férj megint csak abstrakció, vagy ha jobban tetszik, legfeljebb *egyes eset* az életben. A tehetetlen *nőember (Sie-mandl)* a német találó szava) — ismét kivonatban. Hiába erélyeskedik rezonálna, hiába csörrent eszímája sarkantyúját, hiába dobálózik a petróleumlámpával s forgatja az

üres pisztolyt. Valóságos mollusca uniformisban; akaratnélküli, beteg gyermeklélek intellektusa minden fölénye mellett is. De ilyen gyöngé, ilyen anyamasszony katonája a darabban minden férfi — *hoc genus omne masculinum Strindbergianum*, (a plébános és a doktor, ez a pilátuskodó ikertestvér, Nöjd) míg a másik sexes képviselői (a láthatatlan anyós, a pietista dajka), bármily hitványok és ostobák is, természetesen valóságos nagyhatalmak férfirabszolgáikkal szembeállítva.

Mi haszna, ha a cselekvény fölépítésében, a milieu rajzában, a jellemek egyes árnyalataiban, a klinikai kórtörténet kínzó aprólékosságában, a dialógus közvetlenségében nem egyszer az oroszlán karmait látjuk. A történet „adott”-jait nem érezzük igazságnak, s ezért nem ráz meg és emel föl kifejlése, — csak váltig gyötör és deprimál. (S ma már túl vagyunk azon, hogy azt tekintsük a naturalizmus és verizmus főkellékének, hogy kínpadra vonjon s gyomrunkat émelygéssé.)

Ez a minden genialitása mellett is torz-alkotmány azonban artista szempontból becses és hasznos. Megmutatta az előadás. Ez általában véve oly jó volt, hogy föntvázolt aggályaink, a melyek a mű olvasása közben támadtak bennünk, koronkint teljesen elcsitulnak. A szuggesztív hatás különösen a kapitány személyesítőjének (Kürti József) tulajdonítható. Alakítása újból ritka értelmességre, mély átgondoltságra vallott; élethűségre törekedett, elkerült minden hamis pathoszt, s ezzel elérte, a mit nem keresett, a megindító, mély hatást. Ereje csak az őrjöngési jelenetben hagyta el. A publikum szerencséjére. Borsódzó háttal gondoltunk rá, ha ezt a jelenetet egy még nagyobb művész, pl. Novelli adná, vajon kibírnók-e idegekkel? — Feleségét Forrai Róza adta. Egy ideig bámulatba ejtett a diabolikus gonoszság hideg és száraz visszaadásával, kemény és színtelen, „zöngé”-nélküli gégehangjaival. Utóbb azonban az ábrázolásnak ez a stereotip módja monotónná vált. Ha a darabot figyelmesen olvassuk, találunk helyeket, a melyek más tónusokat is lehetővé tettek volna. Dobi Ferencz a plébános szerepében jellegzetesen luteránuskodott, Moly Margit (Berta, a kapitány leánya) nemes egyszerűségével indított meg. A többiek sem rontották a szép összhangot.

De megrontotta a publikum. Nem hallgathatjuk el, hogy a hová csak az ember magasabb műélvezet végett elmegy, mindig akad, a ki ünnepi áhítatát elrebbenti a neveletlenségével, stupiditásával vagy léha frivolitásával. Hangversenyen, képtárban, színházban egyaránt. Ezúttal is. Színre nagyon *intellectuel* közönség gyűlt egybe, de nem egyszer kiszült értelmetlensége. A kapitány nem egy vérfagyasztó tépelődésére vihogás hangzott föl. Az illetők nyilván azt hitték, hogy a *Magyar Színház*-ban vannak. Durva pikantériát szimatoltak ott, a hol *csak* tragikum volt. Önkénytelenül eszünkbe jutott a *man lacht* adoma. Azután a II. felvonás 2. jelenetében, a mikor a dada utasítás szerint egész halkán beszélget Bertával, egyes bátoratlan hangok után mind sűrűbb és durvább fölkiáltások kórusa követelte, hogy *hangosabban!* A színésznők azonban nem jöttek ki a sodrúkból. Megengedjük, hogy ez az intim játék távolra nem hangzott érthetően — ezt a rendezőknek a próbánál kellett volna észrevenni — de ha már ez megtörtént, a publikum több tisztelettel és kímélettel tartozott volna a színészeknek és a hangulatnak. Tetszett volna előlegesen elolvasni, mi van a darabban, vagy ha nem, hát legalább utólagosan. De a színpadra fölkiabálni, az akció

ban résztvenni csak a peleskei nótárius, vagy — ott is rendőri tilalom ellenére — a vurstlibeli Hőköm Színház kiskorú habituéje szokott. A ki jegyét váltott, ne higgye, hogy ezzel a ripőkösködésre is jogot váltott.

Az ifjú társaság most már igényt szerzett arra, hogy igaz érdeklődéssel kövessük további törekvéseit. Bár jönnének sorra Ibsen, a modern francziák, németek, olaszok és oroszok, s a még mindig az éji homályban késő modern — magyarok.

Wildner Ödön.

III. A szentbernáti barátok.

Színmű 5 felvonásban. Írta: Ohorn Antal. Fordította: Thury Zoltán. (A Vígszínház premiére-je.)

Vajúdnak a hegyek... A gyors ítéletű napilapok előlegesen és utólagosan világgá kürtölték, hogy a Vígszínház erősen antiklerikális ízű darabot ad. A mint hogy a Bilse-k regényeit s a Beyerlein-ek darabjait anti-militaristaként magasztalták, s e frázisokat nyomdafestékben — egy napra megörökítvén, dagasztotta a mellöket az a tudat, hogy ők mily progresszívek!

Pedig ítéletük csak gyors volt, de nagyon kevésé volt alapos. S a reverendából kiugrott Ohorn tulajdonképen ép olyan megcsontosodott konzervatív gondolkozású ember, mint a tisztí kardbojttól megfosztott Bilse hadnagy.

— Ha nem volnának a német hadseregben olyan határszéli kis garnizonok, a hol az ember halálra unja magát; ha a hadvezetőség nem helyezte oda büntetésképen a tisztikarnak legselejtesebb elemeit; s ha ennek az eljárásnak a távolabbi következményei is megszűnnének: akkor mi híja sem volna a diadalmas francziaverő hadsereg tündöklő dicsőségének. Ez a Bilse gondolatmenete.

— Ha nem volnának a szerzetesrendek kötelékében egyes korlátozott gondolkozású és rosszakarátú, vakbuzgó szerzetesek, a kik megfosztják a novicziusokat kedves klasszikusaiktól és halálba üldözik világi alkalmazottaikat, a miért nem rendelik alá magukat feltétlenül az ő szellemi tekintélyöknek: akkor az egyház mai szervezetével és mai világfelfogásával folytathatná és öregbíthetné a maga lelki uralmát akár ítélet napjáig. Ez az Ohorn felfogása.

A szerzők személyes sorsa tehát nem az ő forradalmi gondolkozásuknak, hanem amaz intézmények rideg türelmetlenségének kiáltó példája, a melyeknek keretébe beilleszkedni nem tudtak, s ha van a felfogásukban valami meglepő, valami bámulatra méltó: ez épen abban áll, hogy az általuk leírt tapasztalatok után ennyire konzervatívok tudtak maradni. Buzgó lelkiismeretességgel keresik a közvetlen tapasztalásukból ismert bajoknak speciális, alkalmi okait, de eszök ágába sem ötlük, hogy miként a testi kinövéseket az egész szervezet növekedését irányító erők rendellenes működése idézi elő, úgy az intézmények körében mutatkozó bajok is az egész szervezetnek s végső sorban az azt fenntartó világfelfogásnak, illetőleg érdekalakulásoknak fogyatkozásaiból erednek. Épen azért támadásuk nem magának a hadsereg vagy az egyház (szerzetesrendek) intézményének, illetőleg az általa képviselt felfogásnak létjogosultsága ellen irányul, hanem csak bizonyos fonáságok, bizonyos visszaélések kiküszöbölését veszi célba. Törekvéseik sikere tehát — legalább az ő meggyőződésük szerint — az illető intézmények megszilárdulását jelentené. Innen az ő törekvéseiknek konzervatív

alapvonása, melylyel a haladottabb, radikálisabb felfogás nem rokonszenvezhet, sőt a melyet egyenesen károsnak kell tartania.

Feltéve természetesen, hogy nem tévednek azokban az eszközökben, a melyekkel ezen intézmények megerősítésére törekednek. Csakhogy épen ezeknek az eszközöknek czélszerűségéhez fér kétség. Egészen nyilvánvaló ez az egyházra nézve. Ohorn darabja a XV. század reformzsinatainak szellemében van megírva. De tudjuk, hogy ezek a reformzsinatok nem bírták elejét venni a reformációnak. Ugyanez lesz a sorsa — úgy várjuk — a mai egyház modernizáló törekvéseinek is a radikális szellemi törekvésekkel szemben.

Ezt a nagy tanulságot azonban sem Ohorn, sem az ő papjai nem vonták le a történelemből. Az ő papjai — számos egyéni árnyalattól eltekintve — alapjában kétfélék: olyanok, a kik tudatlanságból és ostobaságból fanatikusok és olyanok, a kik kellő belátás hiányában eklektikusok és szellemi téren mindenféle más felfogással megalkudni hajlandók. A szerző pedig teljesen azonosítja magát az utóbbiakkal. Nincs meg benne az a magasabb belátás, hogy a vallási türelmesség, a klasszikusok megbecsülése, a különféle szellemi mozgalmak iránt való fogékonyság, a mi az emberiség életének vérfrissítő tápláléka, az az egyházi felfogásra és az azon alapuló szervezetre nézve halálos mérég. Képzeltető, sőt bizonyára van is elég olyan egyházi férfiú, a ki nem tudatlanságból és ostobaságból, hanem ezen igazság felismerése alapján vált a klasszikusoknak, más felekezetűeknek és a szabadabb szellemi mozgalmaknak kérlelhetetlen üldözőjévé, bármily fogékonyság van is benne különben ezek iránt. Az ilyen leküzdi magában ezt a fogékonyságot, mert erősebb benne az akarat az egyház fenntartására s mert látva látja, hogy ha az annak alapjául szolgáló világfelfogást csak egy ponton is kikezdi, azzal már az egész szervezet végromlása meg van pecsételve. Elfojtja tehát a belső árulót, hogy a külső ellenség támadásaival annál sikeresebben szembeszállhasson.

Ez a felfogás a szerzőtől teljesen távol áll s így természetesen a darabban sem talál szószólóra. Pedig a papság helyes önfenntartó ösztöne s egyes képviselőinek genialitása elég korán megnyilatkozott ebben az irányban. Talán korábban, mintsem azok, a kik az egyházi világfelfogás megdöntéséhez a fegyvereket szolgáltatták, eme tevékenységük jelentőségét maguk is felismerték volna. Galilei megállapított egy tényt: a földgömbnek mozgását. De ennek a ténynek a következményét az egész világfelfogás szempontjából a katolikus egyház vonta le először, midőn tanításának visszavonására akarta őt kényszeríteni.

Mikor a kényszerítés lehetetlenné vált, következtek az egyeztető kísérletek. De ez már nem új élet, hanem a végnek kezdete. Ebben a hosszú haláltusában egy védelmi hadművelete az egyházi felfogásnak a polgári társadalom antiklerikálizmusa, melyet a szerző is képvisel. Jelszava: Áldozzunk fél egyséket, áldozzuk fel a papságnak egy részét (a klerikálisnak bélyegzett papságot), tegyünk engedményeket szellemi téren — csakhogy megmentünk azt, a mi megmenthető. A darab I. felvonásában, de későbbi folyamán is elég világosan kifejezésre jut, hogy mi biztosítja az egyházi rendnek a succrescentiát: tagjainak anyagi jóléte és a szülők, különösen az anyák akarata, a kik hatalmukkal visszaélve s az egyház felfogására támaszkodva, spiritualis tekintetben épen úgy kizsákmányolják gyermekeiket, mint a

munkaadók a munkást gazdasági tekintetben. (Csakhogy az utóbbiak a maguk valóságos, amazok pedig képzelt előnyeikért okoznak a kizsákmányoltaknak egyaránt valóságos szenvedéseket.) De már a szerzőnek nem jut eszébe ebből levonni azt a következtetést, hogy tehát meg kell törni a szülők hatalmát, hogy gyermekeiket ne kényszeríthessék az egyházi rendbe való belépésre és el kell venni az egyháztól az anyagi eszközöket, hogy elveszítse csábító erejét, s a parasztnak harmadik gyermeke inkább megélhessen azon a darab földön, a mely neki így jutna, mint földművelő, a helyett, hogy kitarassa magát annak jövedelméből, mint pap. Hogy is vonhatná le ezt a következtetést a szerző? Hiszen akkor elnéptelenednék a papi rend s nem volna mit konzerválni! Marad tehát a mellett, hogy a kispapnak vissza kell adni a klasszikusait s meg kell engedni a cikkírást, az erdész pedig nem szabad elcsapni azért, hogy szabadelvű lapot olvasson, mert neki családja van (melyet nyilván nem tudna eltartani, ha az erdő nem volna a barátoké), és főleg mert észszerűbb gazdálkodásával csak szaporítani fogná a rend jövedelmét. Hát álláspontnak ez is álláspont, csak azzal kell tisztában lennie annak, a ki elfoglalja, hogy ezzel nem az egyházi felfogás ellen, hanem a mellett vesz részt a küzdelemben — bár, mint kifejtettük, a sikernek mindinkább elhalványuló reményével.

De a fanatikusoknak sincs sokkal több kilátásuk a védelmi harezban. A szellemi kultúra, mely egykor azonos volt az egyház által nyújtott szellemi javakkal, annak határain messze túlnőtt s erről a *plus*-ról való lemondás mindegyre növekvő áldozatot, intellektuális fájdalmat jelent azokra nézve, a kik e szűk határok közé jutottak. Ez a fájdalom épen a legtehetségesebbeket s a legnemesebb törekvésűeket riasztja el az egyház szolgálatától. A szerző ezt demonstrálja egy példával (a saját maga példájával) s nem tud hova lenni a sajnálkozástól, hogy ez nincs másképen. Pedig ennek csak az lesz a következménye, hogy a vár védelmében mind kevesebb és mind rosszabb minőségű emberanyag fog katonáskodni! Nem szabad azonban felednünk, hogy a mi általában rossz, az a védelmi célok szempontjából jó is lehet. A tudatlan és ostoba fanatikus pap is szerezhet sikereket egyházának — míg a tömeg még tudatlanabb és még ostobább. S mi még nem vagyunk egészen túl ezen a kritikus ponton. Vigasztalja ez a szerzőt, a kinek nagyranövesztett haja alól is kifehérlik a pilis.

A darab tehát semmi sem kevésbé, mint egyházellenes. A napi sajtó azonban még ezt is sokalta. A klerikális lapok szidták a lapok tendenciáját és irodalmi minőségét. A liberális lapok dicsérték a tendenciáját és kicsinyelték irodalmi értékét. Így aztán a kecske is jóllakott és a káposzta is megmaradt. Mi a kétféle klerikalizmus közül egyikbe sem akarunk beleesni. A darab irodalmi értékét nem dicsérhetjük eléggé — hát inkább hallgatunk róla.

Székelly Aladár.

Krónika.

Magyar nacionalizmus és progresszivizmus.

Csakhogy már itt tartunk! Kezd kialakulni a mi magyar államtársadalmi életünkben is ama két modern egymással ellentétes áramlat, a melynek fellépése nyilvánvaló jele annak, hogy haladunk, mozdulunk. A kerékkötő, a politika, fogja ugyan még a tengelyt, a közjogi holt pontban forgó tengelyt, de kívül, észrevétlenül, természetesen magától

jövőleg, már megjelenik nálunk is ama modern alakulás, a mely mindenütt a szociális megmozdítója lett a régi politikai iskolákban megmerevedő politikai életnek.

Itt van nálunk is: a magyar naczionalizmus és vele szemben a progresszivizmus.

Szinte gyönyörködni való, hogy mi szépen dugja ki a fejét. A közjogi ostobaságoknak immár feltartóztatlan rothadása körül hajtja ki tavaszi enyhe, vékony szálait. Szinte úgy látszik még, hogy a régi termésből való, hogy ez is a régi politika. De a színe mégis más, és a ki jól megnézi: ez a szín nem csal. Ki mert volna azelőtt olyasmit mondani, írni, hogy ugyan hagyják már azt a nemzetiszínű politikai bolondítást. Nem látják, hogy más baja van az országnak elég. Bánja az ördög a nemzetiszín pántlikákat, meg hogy magyarul kommandéroz vagy káromkodik a bakái fölött a kapitány úr.

— Hazaárul! Zsidó! Szociálista! Üvölt rá kórusban a nemzeti politika, csörtet és törtet nemzeti vadítással minden ellen, a mi nem magyar sujtás, nem nemzeti zászló és nem magyar káromkodás.

Jól van, csak üvöltsön. Hadd üvöltsön akár a legmegvadultabb magyar naczionalizmus, csakhogy végre mozdulunk a régi ellentétből, a 48 és 67-ből. Itt a naczionalizmus és a progresszivizmus, a mely ma még csak kelőben van, de a mely elmaradhatatlanul megjelenik nálunk is épúgy, mint egy vagy más alakban, de mindenütt, a hol a civilizáció nőtt a politika fölé. Mert ez, körülbelől, a meghatározása annak a modern progresszív áramlatnak, a mely a politika konzervatív dogmáit elsüppedtve, tekintet nélkül arra, hogy merre felé van előre, mindenkép csak előre, előre, a jövők felé tör. Szétrepedtek a konzervatív politikának az utolsó, a liberális keretei is, azaz azon politikának, a mely a régi keretekbe akart beilleszteni mindent, a mi haladás. Szűknek bizonyult a liberalizmus és azóta nálunk is mind tisztábban, világosabban, határozottabban alakul ki az előretörekvés ellen az egyedüli ellentétes irány, a: hátra! Nem is csak lassan, nem is, hogy csak mérsékelve, nem is csak konzerválóan bizonyos létező állapotokat, mint a hogy az eddigi konzervatív politika működött. Nem, hanem most csak hátra, csak vissza, mentői jobban, a mennyire csak lehetséges: hátra, vissza!

Ez öltötte fel mindenütt a naczionalizmus köntösét. És ebben a köntösben hajsza, ordítóz nagy nemzeti eszméket a magyar politika is. Követeli a nemzeti zászlót, a magyar vezényszót és a nemzetiszínű vámsorompót. A nemzetiszín, ez a fődolog. Künn, Európa-szerte, az egész világ a dolgát igazítja. Egész Európa a dologra veti magát, ki hogy bírjon dolgozni. Ma minden csak ezen múlik. Dolgozni akar mindenki és keresni. Már a ki tisztességes, dolgos ember. A dolgozhatóság érdekeiért folyik a harc mindenütt, a hol a civilizáció vezet. A naczionalizmus pedig nemzetiszínű görögtüzeket csap Bécs előtt. A magyar pedig tátja tőle a száját. Ma még tátja és nem kérde, hogy mit mivel a politika, hogy jobban dolgozhassunk, kereshessünk, boldogulhassunk? Hogy hol van az a politika, a mely nekünk, dolgos embereknek ütne rést például a militarizmus falain keresztül, hogy ne fálja fel a nagyhatalmi hadsereg a munkánk s dolgos erőnk oly rettentő mennyiségét? Mit bánja pedig az egész ország, hogy Bécs nagyhatalom-e vagy sem? Mit segít az a tisztességes dolgos embereken? Báró Beckek otromba katonai képzelődéséért fizetünk száz milliókat. Ki ellen? Az oroszok ellen? Képtelenség! A német ellen? Ostobaság! Meddő minden garas, a mit a nagyhatalmi politika örve alatt a dolgos emberek keresményéből elvonnak. De nemzetiszínű görögtüzet gyújtottak

Bécs alatt és verik a mellüket a hazafiak, hogy lesz magyar kommandó. Feszítsd hát jobban széjjel a szádat örömdben, magyar, különben hazafiatlan vagy! Magyar sujtást is kapsz! Mi kell több? Úgy-e, hogy magyarok vagyunk? De most hallgass is, különben a koponyád bánja!

Mekkora naczionálista humbug! Az nincs senkinek esze ágában sem a nagy hazafiak közül, hogy a militáris terheken hogy lehessen könnyíteni? Senkinek, hogy az ország reális javára, mit lehetne tenni? A dolgos emberek védelmére, mert hisz a militarizmus azok bőrére megyén, azok eleven húsába vág, azok vérért szívja. A vagyonukból élő osztályok legfeljebb valamivel többet fizetnek adóba és valamivel kevesebb marad a bőségükre. De a ki munkájából él, annak munkájából, életéből, életerejéből, boldogulhatása feltételéből vonja el a militarizmus a magáét. Eleven húsuk, testük fiziológiai munkája csorbul, és általuk — és csak is ezek húsa, teste munkájának csorbulása által — csorbul az ország dolgozó ereje, munkaképessége. Ép úgy, mit vesz az ország azzal, hogy a vagyonos ifiurak katonásdit játszanak-e vagy sem? De retentő sokat veszít azzal, hogy a dolgos emberek legmunkabiróbb éveiből a katonaság emészt fel oly sokat. Az ország vérére, húsára, életerejére megy mindez. De hol van az a politika, a mely ezért tenne valamit? Nem, jól van így minden, sőt lehet még amúgyabban is, csak nemzetiszín legyen.

Ma még nem mer senki nyíltan szembeszállani azzal a naczionálista úri *Bauentfängerei*-lyel. Fél, hogy beverik a fejét. Még tombol a naczionálista sarlátának győzelmi mámor. De egy kicsit már képen vigyorogják, hogy no, szájhősök, lássuk, tudtok-e többet? Lássuk a többet. És az a több zsurorodván mind kevesebbre, kezd ereszkedni a dolgos emberek fejére a hideg kijózanodás. És az undor a politika naczionálista humbugja iránt.

Szimptomatológiai szempontból vannak érdekes jelenségek. A nemzeti vívmányok hősei győzelmi kiáltásokban törtek ki, hogy valamely tengeri járaton a magyar zászlót sikerült lengetni. A nemzeti lobogót. És megesezt, hogy egyik újság ki merte már írni, hogy ugyan, ne a lobogóért folyjon már a hűhó, a politika, hanem azért, hogy ott a lobogó alatt ne kelljen annyi ezer embernek kivándorolnia. Sőt megesezt, hogy ezt az újságot nem ordítózták már le, hogy hazaáruló s nem bizonyították be, hogy a cikkíró ezüstkanalat lopott.

A naczionálista humbug közepette itt ott előcsillan már a gondolatok taposott országútján is valami friss új nyom, új járása az észnek. Új járása, a mely valami felé már halad, már nem az a boros, lármás, kortesnótát tipegő hazafi-politikus járás. Az út szélén jár-kelek pedig mogorván, némi csalódás felismerésével dohognak itt-ott a politika nagy frázisain s egyet-egyet biccentenek a fejükkel, hogy biz már tenni is kellene valamit. Kaszinókban, kávéházakban unják már a nagy szót s politikai tekintély alig van valaki. Az egy bukott nagyság még legtöbbször őrzött meg, ha nem is a bizalomból, hanem a tekintélyből. Bizalom, legkevesebbé közbizalom nincs senki iránt. Az egy Andrassy Gyula van még felül a habokon, de még mindig a sajkán, a honnan a kormányrúd törésekor a kötelet dobta. Ki van még nagyság? Kossuth Ferencz? Apponyi? Vagy tán Polonyi? Senki. A táborban, a politika táborában senki. Pedig szinte dogma, hogy a nagy idők szülik a nagy embereket. Időnek elég nagy idő, a mikor egy ország politikája falnak rohant s a mikor bizonyos, hogy valamire fordulnia kell. Hogy lejárta magát minden mai politika és minden mai politikus s csak egy-egy nemzetiszínű görögtűz vagy hazafias ordítás villanyozza a

mind fásultabb közérzületet, az félreismerhetlen jelenség arra vonatkozólag, hogy már csak előre lehet út vagy hátra. Előre mindenfelé a mi progresszív, hátra pedig akármeddig, a ki fél mindentől a mi progresszív.

Társadalmilag pedig talán nagyobb jelentőségű dolog, mint a minőnek hirtelen látszik, hogy megkezdődött valósággal a progresszívek tömörülése. A mi a „*Haladók Köre, Klubja*” alakításával történik — épen a társaságunkból kiindult inicziatívára — az több, mint közön-séges klub alapítás. Magva ez egy progresszív szerveződésnek. Politikailag ebben az órában még nem lehet nyíltan hirdetni, hogy humbug, sarlatánság a nacziionalizmus nemzetiszínű lármája, de társadalmi újon kezdődik a humbug megörlése a progresszív eszmék nyomása alatt. A haladók köre nem pusztá kaszinózás, hanem kulturharcznak a kopjatüzése. És valóban időszerű a dolog, mert a teljesen meddőkké vált politikai harcok között, csak a kulturharcz az, a mely már most tovább vezet.

És még egy fényes kis jelenség. Az egyetemi ifjúság oly bámulatos manometerje mindig annak, hogy minő nyomások uralkodnak az ország áramlatai felől. Mindig megérzi a manometer, hogy ha valamely irány csődbe jutott. Megérezte a mikor a nemzeti szittyaság jutott csődbe és liberális lett az ifjúság. Megérezte a liberalizmus csődjét és lett nacziionalista klerikális mutatója az ország hangulatának. Ép úgy megérzi most a politikai csődjének nyomását és előtörtetett az ifjúság kulturszociális mozgalma, a melyet szimptomatologicze érdemes vizsgálni. Szinte a politikai iskola ellen foglal állást, a midőn a szociális tudományok tanszékét követeli. Hátat fordít a politikának és csupa kulturköveteléseket hangoztat az egyetem körül. A szabadgondolkozás czíme alatt természetfilozófiai, összehasonlító vallástudományi, pszihofizikai tanszék felállításáért küzdenek. Törléséért a felekezeti megkülönböztetéseknek. Minő változások a brigadérosok páduai szent-antolosok, s a Damjanich-utczai Mária kongregáció nagykeresztesei fölött. Tisztán kulturprogresszív irány.

És végül talán az sem véletlen, hogy ép most bontja zászlaját a polgári élet intellektuális harczosai között a „szabadgondolkozók ligája”. Máskor a politikai vezérférfiak öblös szája mondta a nemzeti frázisokat, a mik miatt ez vagy az a mozgalom úgy vagy amúgy meginduljon. Most pedig, íme, tőlük izoláltan nyiladozik a leghatározottabb progresszív irány.

Így éled a politika teljes csődjével szemben a progresszivizmus. És a mai politika minden romjából lesz az elleniét: a magyar nacziionalizmus, a nacziionalizmus ugyanazon szerepében, mint mindenütt, a hol a kultúra progressziója harczol a jövődőkért.

Hol kezdődik a gazdasági önállóságunk?

A teljesen meddőkké vált politikai harcok között csak a kulturharcz az, a mely már most tovább vezet. Ideig-óráig míg lehet az országot bolondítani azzal, hogy legyen nemzetiszínűre feslett sorompó Ausztria és Magyarország között, de ezen a nemzetiszínen túl már nem jár a mai politika. Kátyúban van. A realitás kátyújában. Annak a realitásnak a kényszerűsége alatt, hogy nem elég nemzetiszínre egy sorompót befestem, hanem szükséges az is, hogy az önálló vámterületre el is készüljünk

Erre pedig elő nem készíthet bennünket semmiféle nacziionalista

politika. Itt csak szocziális politika segít. Ipart teremteni nem lehet semmiféle politikai jelszóval. Ipart csak pénzzel lehet teremteni. Tehát az egész ügy tisztán pénzpolitikai kérdés.

Mint pénzügyi kérdés pedig úgy áll a dolog, hogy minden pénzügyi technika legelső sorban és legfőbbképpen a bankok kezében van. Bankok centralizálják és decentralizálják a pénzt. A bankok működésétől függ legfőbbképpen, hogy megy-e ipari befektetésre pénz vagy sem.

A bankok pénzügyi technika pedig úgy áll ma, hogy a takarékpénztári üzletekkel foglalkozó bankok 19 százalékát jövedelmezik befektetett tőkéjüknek és 95 milliót hoznak osztalékban. Tehát a magyarországi betéti bankok 19 százalékos uzsorát üznek pusztán azzal, hogy szorult emberfiának pénzt kölcsönöznek. Évi 95 milliót vonnak el a más emberek keresményéből a nélkül, hogy produktív munkát folytatna a 19%-al gyümölcsöző tőkéjük.

Ez az évi 95 millió nyereség, ez a 19% kamat az, a mi miatt Magyarországon nem lehet ipar. Mert bolond Magyarországon minden tőkepenészes, a ki tisztes iparvállalatba fektesse a pénzét inkább, a hol végre is mindig rizikója van, és ne takarékpénztár alapításokba, a hol a rizikója a minimum. Ezért szaporodnak az országban gombamódrá, minden faluban a takarékpénztárak, a melyek a vidéken okvetetlen 20% nyereséggel akarnak dolgozni. És valameddig takarékpénztárak így uzsoráskodhatják be az országot, addig nem lehet pénz iparra, legfeljebb ha az az ipar abszolút bizonyosság kilátásával hozhat ugyanannyit, mint a takarékpénztári üzlet.

Czivilizált országokban már a törvény tiltja a takarékpénztári üzleteket részvénytársasági nyereség céljaira. Magyarországon azonban vigan garázdálkodhatik ez a legarczátlanabb szipolyozása az országnak. Politika és e díszes banküzlet itt össze vannak házasodva. Évi 95 milliónak a tőkéjét vonják el a takarékpénztárak az ország becsületese, tisztességes munkájától, minden produktív vállalkozástól.

Dehogyan Bács a veszedelme a magyar iparnak, veszedelme itt van országunkban, Magyarország bankjainak ilyen üzleteiben.

De ki merjen hozzájárulni a takarékpénztári reformhoz? Ki merjen belenyúlni a bankok óriási uzsoraseftjei közé? Nem is számítva azt, hogy félordítanak, hogy tönkretesz a magyar „közgazdasági tevékenységet”, a hírhedt, a ki el akarja tiltani a betéti üzletágot. De ki merné, mikor tudja, hogy valamennyi képviselő titkos vágya, ambíciója, vagy elért célja, hogy valamely uzsorabank igazgatósága vagy felügyelőbizottsági tagsága bő javadalmihoz jusson? Ki merné, mikor az osztályuralom osztályparlamentje ép azé az osztályé, a mely ezer szállal van a bankérdekekhez kötve? Ki merné, mikor szinte lehetetlen ma, hogy képviselővé választassák a kerületben az, a ki nem a helyi takarékpénztárak korifeusaival fuj egy követ? Bankok kezében az újságok. Bankok befolyása uralkodik minden hírlapon, mert hiszen hirdetések a legkívánatosabb üzleti falatok, és megbukik a versenyben, a mely azzal nem él. A bankok pénzei mindig mobilék, valahányszor olyasmi adódik a hatalmi politikában, a mi nekik kedvező. És így lesz ez mindaddig, valameddig osztályparlament a parlament, annak az osztálynak a parlamentje, a melynek a keze, zsebe a bankokhoz kötve van.

Szinte, hogy ezt ne tudja, ne lássa az ország, hát fel, Bácsbe fel! Mázoljunk nemzeti sorompót. Vakulj magyar, a német a hunczut, s nem a bank.

Hogy nem Bács, nem az osztrák a mi ellenségünk, hanem a saját bankjaink, kell-e fényesebb bizonyíték, mint hogy magyar ipar-

vállalatokban több az osztrák bankok pénze, mint a magyaroké? Jobb barátunk nekünk az osztrák, mert ő büntetendő cselekménynek bélyegzi a takarékpénztári nyerekedést és kénytelen a gyümölcsözést kereső osztrák pénzen Magyarországon is ipart keresni. Neki jó még a magyar ipar is. A mi pénzügyi nagyjaink mind nagy hazafiak, de nekik nem jó a magyar ipar. Persze, hogy jobb a takarékpénztári kereset. Csak dolgozzék más, a takarékpénztár így jobban boldogul.

Nem lehet magyar ipar mindaddig, a míg Magyarországon a takarékpénztári ügyet nem rendezik. Mert ha egyszer aztán nincs többé módjában a tőkének, hogy takarékpénztári nagyszerűen jövedelmező üzemekre vesse magát. Kénytelen akkor a hazai tőke is ugyanazt cselekedni, mint az osztrák tőke: felkeresni a magyar ipart.

Persze, kit érdekelnek ma a politikában az ilyesmik? Bár mindenki tudja, hogy a gazdasági önállóságunk, így a hogy ma állunk, szinte lehetetlen, vagy legalább is a legnagyobb mértékben veszedelmes állapotokat hozna ránk. De tenni, tesz-e valamelyik politikai párt valamit, hogy ezt a veszedelmet elhárítsa? Tudni, tudnia kell mind-egyik politikai pártnak, hogy a gazdasági különválásunk, akarva, nem akarva, elébb-utóbb elkövetkezik. Az nem segítség, csak pillanatra, ha ki akarjuk tolni a szétválás pillanatát későbbre. Hogy ők nem engedik az elszakadást, hadd csinálja majd más. Az sem különb dolog, hogy csak hadd rohanjunk bele, majd csak lesz valahogy. Persze, hogy lesz valahogy, de ha politikusok volnának a politikusok és nem „nemzeti” sarlatánok, úgy foglalkoznának azzal, hogy mit is kell cselekedni, hogy a gazdasági különválás ne okozzon bajt.

De ma ilyenekről nyilvánosabban még beszélni sem lehet. Az emberek még a fasczináció hatása alatt vannak. Annak a fasczinációnak a hatása alatt, hogy végre szétroppant a mereven uralkodott politikai keret és ma kézzel-lábbal az ellen védekeznek a közérzet, hogy vissza ne helyezkedhessek többé az a keret. A mi egészen természetes és érthető dolog. És éppen ezért a közfigyelem folyton csak arra irányul, hogy ne támadhasson valami nyomás, a mely visszazsorzítson bennünket a régi keretekbe. Alapjában ez egészen egészséges dolog. De meg kell látni azt is — azok a progresszista tünetek arra vallanak — hogy bármennyire erős a reakció a „szabadelvű” politikai rendszer ellen s bármennyire az ellentétes politikai párt felé izgatja ez a reakció a hangulatokat: a megindult mozgás ennél sem állapodhatik már meg. A dolgoknak szinte már a dinamikája az, hogy a mint elmúlt a közvetlen veszedelem, hogy visszaessünk oda, a hol voltunk, átlödul ugyanazon továbbhaladási energia, keresztül a másik merevségen, a 48-ason is.

Szociálpolitika természetesen sem a 67, sem a 48-as politikából nem állhat elő. Hanem szimptomatológiailag mindenesetre érdekes, hogy az, a mi minden politikában a legelső dolog, a jelszavak gyártása, már megindult a szociálpolitika megelevenítésére. Akár jó, akár rossz a jelszó, de feljegyzendő:

— „Polgári balpárt!”

Kiérződik belőle, hogy ez már a burzsoázia. Azaz olyas valami, a mely más ellentéteket idéz fel, mint a régieket. Sőt fenyegetődik a burzsoázia, hogy ő szociáldemokrata lesz.

Bizonyos, hogy egész más ellentéteknek kell felszabadulniuk, hogy hozzá merjen politikus nyúlani a bankok garázdálkodásához, a minek a megbénítása nélkül nem lehet magyar ipar.

*A nagybirtokok a szociális
politika szolgálatában.*

És itt van egy furcsa momentuma annak, hogy hogy hajlamodik a nagybirtok is szociális politikára, legalább ezen az egy ponton, a mely hajlamosságával jó lesz jó eleve számítani azoknak, a kik a jövő politika gyakorlati emberei.

Mert bármennyire valóság az, hogy azon viszony, a mely az uzoráskodó takarékpénztári tőkék és az ország termelő ereje között fennáll, még fokozottabb mérvben áll a nagybirtokok és a mezőgazdasági termelés között, mégis gyakorlatilag tudjuk, ugyancsak nem örölnék egy malomba agráriusok és merkantilisták.

Világos, hogy mindenki, a ki a dolgok mélyére akar látni, első sorban azt látja meg, hogy Magyarország legnagyobb gazdasági nyomorúsága abban rejlik, hogy a nagybirtokok mellett ez a földéhes és a földművelés rögjéhez kötött népség nem bír boldogulni. Sőt Magyarországon az ipar jelentősége sokkal csekélyebb lévén eddig mint a mezőgazdasági, éppen a nagybirtokok ellen való izgatottság vontá el a figyelmet a kisebb jelentőségű, bankgarázdálkodásoktól is.

Azonban a nagybirtokok az ősbibb, régibb, konzervatív réteget képezvén ennek az országnak, bizonyos, hogy ez a mélyebben fekvő réteg sokkal nehezebben hozzáférhető, mint az újabb, mindössze jóformán 67 óta keletkezett bankszerű „közgazdasági tevékenység” rétege. Sőt azt lehet mondani, hogy minden hitellel foglalkozó tőke a teljes erejével védi is a földbirtokba helyezett tőkeértékeket és ezzel rendkívüli módon fokozza a nagybirtokok védekező erejét. Ugyanis az egész hitelügy Magyarországon úgyszólván kizárólag ingatlanokra bázizódik. Alig számbavehető az, a mi pedig a civilizált országokban a magánhitelnek a legfontosabb részét képezi, és éppen a közgazdasági jelentősége ama bankok hitelnyújtásának is ebben van: hogy t. i. a munka, a keresetképeség is hitelképes. Kereskedők, iparosok, pusztán munkaképességük értékére is mindig találnak bő hitelt. Míg nálunk a hitelnek a mértéke majdnem kizárólag az, hogy mi ingatlana van a hitelkérő iparosnak, kereskedőnek. A munka nem hitelképes, nem érték. Vagy csak igen-igen minimális mértékben. És így a hitelekkel foglalkozó bankok természetszerűleg védőívé válnak az ő jövedelmi forrásaiknak, a pénzre szoruló nagybirtokos uraknak. A kis ember, az megérzi, hogy milyen súlyos uzsora ő rajta a falusi takarékpénztár 12—14%-es kölcsöne és iparkodik tőle szabadulni, a mennyire bír, ha bír. A nagybirtok munkátlan ura azonban az 5—5½%-es kölcsönét vígan viseli, legalább a míg telik. Tehát a magyar hitelüzleteknek a legfentartandóbb alapja a nagybirtok és nem a földéhes kisemberek ügye. Legfeljebb ha parcellázással egyszerre nyelhet a bankszuka 25—30% jövedelmet egy év alatt. Micsoda lelketlen közgazdasági politika, a mely a parcellázásoknak ezt a rablógazdaságát tűri! Persze a gründolások a földolog, az, hogy a képviselők a befolyásukat érvényesíthessék és gyümölcsözteshessék.

Azonban a nagybirtok még sem akar hálás lenni az ő kedves és jóltevő hitelezői iránt, mert ez azon szerep, a melyet a takarékpénztári uzoragazság felvenni akar a midőn jószívuén hitelt nyújt a rászoruló embereknek, akár csak a falusi uzorás, a ki hálát követel a paraszttól, a miért éhen nem hagyja veszni — a nagybirtok egész természetesen a maga ősbibb jussához a mások munkájára szívósan ragaszkodik. És innen az antagonizmus agráriusok és merkantilisták között. És innen az a kész hajlamosság a földbirtokban a bankgazdaságokra a maga súlyával és erejével lecsapni.

Tehát kész találkozása a szociális politikában a legkonzervatívebb érdekeknek és a progresszív szociális gazdasági érdekeknek. Politikai taktikai ügy ezt egyesesen felhasználni. A földbirtok uszoráját megtörni a tőke uszorája, érdekeivel nem lehet, mert ez amabból él. Megfordítva azonban igen. Es a következmény, ez a legfontosabb.

Mert mihelyst az egyszerű hitelekkel foglalkozó pénzügyezetek nem foglalkozhatnak tovább az ő átlag 19%-ot jövedelmező üzletességekkel, hanem korlátot szab a törvény nálunk is a takarékpénztári rablógazdaságnak, akkor egyszeribe az az érdeke támad az elhelyezést kereső tőkének, hogy munka-vállalkozásokat, ipari tevékenységet keltsen életre, a miből több reménye lehet hasznot húzni, mint a lemersékelt egyszerű uszora igényeivel. És a mint iparra kényszeredett a ma vígan nyílt uszorával foglalkozó tőke, menten megszűnik az ő életérdeke a nagybirtokok pusztja „ingatlan” értékéhez fűződni, és ipart keres ott is, munkát foglalkoztat és megszűnik az érdeke a nagybirtokos úri passziói iránt.

Ezek mind önkéntelenül, maguktól is jövő dolgok. Azonban politikásoknak czélszerű, ha épen ezeket az önként, maguktól jövő dolgokat minél előbb látják. Különösen ma, a mikor láthatják, hogy a politika emberi zsenialitásai hogy megrekedtek, mert folytatás már csakis szociálpolitikai viszonyban lehet.

Méray-Horváth.

Könyvszemle.

Il divenire sociale. *Rivista di socialismo scientifico, diretta da Enrico Leone e Paolo Mantica. Roma, Piazza di Spagna, N. 71. 1. évfolyam, 1905, 1., 2. és 3. szám.*

Programmja szerint az új olasz folyóirat teljesen a marxizmus tudományos kritikájának és továbbépítésének munkáját tűzi maga elé. „*Il divenire sociale* — úgymond” — megvilágítani igyekszik a marxizmus u. n. válságát teljes egészében, vagyis mindazokat a kritikai észrevételeket, a melyeket a szocialista táboron kívül és belül azon különféle elméletek ellen irányoztak, a melyek a tudományos szocializmust alkotják.” E végből 1. a legkiválóbb történetírók bevonásával megállapítani igyekszik a történelmi materializmus mibenlétét és eredményeit, mint magyarázó módszerét 2. „mélyíteni és precizizálni a pozitivisták és *evoluzionista* iskola módszere és a marxizmus realistico-dialektikai módszere közötti különbségeket, megvilágítván ilykép a két ellentétes politikai koncepcziót, mely belőlük folyik: a *demokracziát* és a *szocializmust*; „a társadalmi organizmus progresszív processzusát” és az osztályharcz processzusán átmenő társadalmi jövőt;” 3. mélyíteni a szocializmus és a közgazdaságtan közti viszonylatokat . . . ; 4. kimutatni, mennyiben hamis az érték marxi objektív elmélete és kiegészíteni azt az „új iskola” hedonisztikus törvényével; 5. statisztikailag tanulmányozni a járadék és a munkabér mozgását, hogy levezesse ebből a proletárfejlődés konkrét törvényeit, a nélkül, hogy megzavartatná magát a vagyonszociális hátramaradása által („*senza arrestarsi dinanzi all'inesistenza del concentramento delle ricchezze*”).

Ez a program inkább kritika mint dicséret és az első pillantásra csakugyan a marxizmus megdöntésére tör. De a ki ismeri a marxizmus kialakulóban levő balszárnyának törekvéseit, tudja, hogy ennek a kritikának az éle azon marxizmus ellen irányul, mely teljes ellentétben a Marx-féle társadalomelmélet alapirányával, a szocializmusból új pártideológiát, politikai pártmozgalmat csinált, elnyomva ezzel épen azoknak a tényezőknek érvényesülését, melyek épen a marxi

elmélet szerint egyedül szolgálhattak és szolgálhatnak új társadalmi rend alapjául: nevezetesen a proletár-osztály *gazdasági* szervezkedésének és szervezettségének és az ő *sajátos gazdasági helyzetéből folyó egyetemes forradalmi hangulatának* erejét. Ez a vád egyaránt érinti az u. n. reformistákat és revoluczionistákat és ebből a szempontból kétségtelen, hogy a közöttük levő különbség semmiképp sem minőségi, hanem *csak mennyiségi* sőt érinti magát Marxot és Engelst is, a kik akaratlanul szintén belevakultak a politikai színház káprázataiba (miként azt a *Huszedik Század* 1904. évi januári számában vázlatosan kimutatni törekedtem); a mi ismét bizonyítéka annak, hogy cselekvéseinket túlnyomóan érzelmeink és nem értelmünk irányítja. „*Moi, je ne suis pas marxiste*” — Marx sokszor idézett mondása teljes értelmében igaz.

A marxizmus politikai eltévelyedésének és maga-elvesztésének kritikája az új folyóirat. A szocializmus azzal kezdte — írja a szerkesztőség — hogy a hegeli történetet, mely „a fejbűbján járt”, a lábaira állította. A mikor aztán politikai párttá lett és a munkásszakszervezetek spontán szervezkedési munkáját lenézte, majd (és ma is) a politikai hatalom, a polgári állam (forradalmi vagy fokozatos — a „tendenciák” szerint) meghódításától várta az eszmék és az öntudatok átalakulását — akkor a történelem materialista felfogását lábáról ismét fejtetőre fordították. Így az új folyóirat; és így beszél Franciaországban a *Mouvement Socialiste* is: minkettő a mindinkább Georges Sorel nevéhez fűződő új, a — politikai szocializmus harcoss képviselője.

Az új folyóirat munkatársai közt a nemzetközi szocializmus legjobb neveit találjuk. Az eddig megjelent három szamba a szerkesztőkön kívül A. Cabrini, Gesare Lombroso, Ettore Giccotti, Gamille Maclair, Guglielmo Ferrero, Robert Miohels, Achile Loria, Hubert Lagardelle, Alfredo Niceforo stb. írtak. A szerkesztőség nem mulasztja el, munkatársaiéval esetleg ellenkező véleményét mindjárt a cikkhez hozzáfűzni, így a folyóirat jelleme határozott és egységes marad. Sz. E.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

A *Társadalomtudományi Társaság* február 17-ike óta minden pénteken ülést tartott. Ez ülések tárgyát kizárólag az a nagyarányú vita képezte, mely dr. *Lőw* Lóránt „*Természet és Társadalom*” című előadása kapcsán a sociológiai kutatások módszeréről kifejlődött.

Február 17-én tartotta meg dr. *Lőw* Lóránt »Természet és Társadalom« című előadását. (Jövő számunkban hozzuk.)

Február 24-én felszólalt dr. *Tegze* Gyula, dr. *Jacobi* Olivér és dr. *Kármán* Mór.

Márczius 3-án *Méray-Horváth* Károly, dr. *Wittmann* Ernő és dr. *Kármán* Mór.

Márczius 10-én dr. *Székely* Aladár, *Diner-Dénes* József, dr. *Kármán* Mór és ismét *Diner-Dénes* József.

Márczius 17-én dr. *Várkonyi* Oszkár, *Méray-Horváth* Károly, dr. *Kármán* Mór és dr. *Pikler* Gyula alelnök.

Márczius 24-én dr. *Szabó* Ervin, dr. *Kutasi* Elemér és *Méray-Horváth* Károly.

A vita — a melyhez még dr. *Kármán* Mór és dr. *Lőw* Lóránt fognak hozzászólni — április első hetében fog véget érni. Lefolyását kivonatossan ismertetni fogjuk.

Közben márczius 31-én új vita fog megindulni, mely a *Középiskolai reform* kérdése körül fog mozogni. A Társaság orvosokhoz, kivált idegorvosokhoz és előkelő laikusokhoz ezernél több kérdőívet küldött szét a kérdés egyik-másik vonatkozásának tisztázása, illetve a róla való közfelfogás kiderítése céljából. A beérkezett feleletekben lefektetett anyag és egyes orvosi szakférfiak előadásai képezik majd a vita alapját.

Helyreigazítás. A Társaság legközelebb közzétett tagjegyzékében dr. *Ranschburg* Pál idegorvos úr, mint egyetemi magántanár van föltüntetve. Dr. *Ranschburg* úr most fölkerít annak a kijelentésére, hogy *ő nem* egyetemi magántanár. A jegyzék ebbéli tévedését ezennel helyreigazítjuk.